

SUZBIJANJE TRGOVINE LJUDIMA – DOBRE PRAKSE

PRIRUČNIK ZA INSTITUCIJE

SUZBIJANJE TRGOVINE LJUDIMA – DOBRE PRAKSE PRIRUČNIK ZA INSTITUCIJE

Urednica:

Marija Anđelković

Tiraž: 500 primeraka

Dizajn: Darko Kolesar

Autori:

Doc. dr Đorđe Alempijević

Rajko Atanacković

M.A. Milena Banić

Prof. dr Violeta Beširević

Snežana Elez

Sanja Kljajić

Željka Martinovski

Biljana Slavković

Prof. dr Milan Žarković

Štampa: Tuli, Vršac

CIP - Каталогизacija u publikaciji Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.85:343.431(035)

SUZBIJANJE trgovine ljudima : dobre prakse : priručnik za institucije / [autori Đorđe Alempijević ... et al.]. - Beograd : Astra - Akcija protiv trgovine ljudima, 2010 (Vršac : Tuli). - 114 str. : graf. prikazi ; 21 cm

Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. - Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

Lektura i prevod:

EUROCONTRACT-

KONFERENCIJSKI SISTEMI

ISBN 978-86-84889-13-5

1. Alempijević, Đorđe [autor]

a) Trgovina ljudima - Suzbijanje - Priručnici

COBISS.SR-ID 173249804

Napomena: Sva prava zadržana. Sadržina ove publikacije se može slobodno koristiti i umnožavati u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe, pod uslovom da se uz svaku takvu reprodukciju navede kao izvor „SUZBIJANJE TRGOVINE LJUDIMA – DOBRE PRAKSE, PRIRUČNIK ZA INSTITUCIJE, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima.“

Objavlivanje ovog izveštaja je omogućila OAK Fondacija i Women's International League for Peace and Freedom.

OAK FOUNDATION

Women's International League
for Peace and Freedom (WILPF)

Izdavač:

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima

Beograd, Republika Srbija

astranet@sezampro.rs

www.astra.org.rs

©ASTRA 2010

SADRŽAJ

1. Predgovor	4
2. Opsti pregled	6
3. Trgovina ljudima - iskustvo kompleksne traume	21
Neophodnost zaštite preživelih od retraumatizacije od strane institucija, profesionalaca i procedura, <i>Biljana Slavković</i>	
4. Uloga prosvetnih radnika i ministarstva prosvete	38
u aktivnosti borbe protiv trgovine ljudima/decom, <i>Željka Martinovski</i>	
5. Ministarstvo pravde i njegova uloga u borbi protiv trgovine ljudima	44
<i>Rajko Atanacković</i>	
6. <i>Ultima ratio</i> u suzbijanju trgovine ljudima:	48
međunarodni i nacionalni krivično-pravni standardi gonjenja i kažnjavanja, <i>Prof. dr Violeta Beširević</i>	
7. Osnovni elementi postupanja policijskih službenika	58
u suprotstavljanju trgovini ljudima, <i>Prof. dr Milan Žarković i Snežana Elez</i>	
8. Zdravstveni radnici i žrtve trgovine ljudima	73
<i>Doc. dr Đorđe Alempijević</i>	
9. Zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku	80
<i>M. A. Milena Banić</i>	
10. Uloga i mogućnosti centara za socijalni rad u	87
oblasti pomoći žrtvama trgovine ljudima, <i>Sanja Kljajić</i>	
11. Nevladine organizacije i mreže za borbu protiv trgovine ljudima	97
12. Korisni linkovi	104
13. O ASTRI	112

Predgovor

Problem trgovine ljudima je veoma složen, a posledice do kojih dovodi su teške, kako za pojedince, tako i za celo društvo. Zbog toga reakcija mora biti adekvatna, dobro planirana i koordinisana, uz uključivanje velikog broja aktera.

Pred vama je rezultat rada stručnjaka iz različitih institucija koji se u svom radu susreću sa (potencijalnim) žrtvama trgovine ljudima ili sa počiniocima, a namenjen je upravo njihovim kolegama i koleginicama. Osnovna ideja kojom smo se rukovali u izradi ovog priručnika je da naši saradnici sami predstavljaju svojim kolegama dosadašnje rezultate, načine, tj. specifičnosti rada konkretnih institucija u oblasti prevencije, kažnjavanja i zaštite žrtava trgovine ljudima, kao i da se promoviraju najbolja iskustva i prakse u ovoj oblasti. Primeri pozitivne prakse će služiti da onima koji rade ili će raditi u tim institucijama ukažu na obaveze preuzete međunarodnim konvencijama, ali i na mogućnosti koje mogu da koriste u praksi u okviru svojih zakonskih ovlašćenja.

Pored toga, čitaoci Priručnika biće u prilici da se informišu o aktivnostima koje su predviđene Nacionalnim planom akcije za suzbijanje trgovine ljudima za period 2009 – 2012. Ciljevi tih aktivnosti su definisani Strategijom Republike Srbije u ovoj oblasti.

Priručnik je koncipiran kao kompilacija tekstova autora različitih struka, jer smo se prilikom njegove izrade rukovali potrebom da se problemu pristupi multidisciplinarno. Mislimo da će iskustva iz pojedinačnih institucija biti korisna i onima koji nisu u njima zaposleni, a pre svega da će omogućiti da se stekne šira slika i da se prepoznaju kako pozitivna rešenja tako i moguće slabe tačke u celom lancu delovanja na polju suzbijanja ovog problema.

Ideja za ovaj priručnik nije nova. Na početku našeg rada, osim ozbiljnosti problema sa kojim smo se suočili, izazov je predstavljalo i ostvarivanje saradnje sa predstavnicima što većeg broja institucija, jer je multidisciplinarni pristup bio jedini uspešan način efikasnog suprotstavljanja problemu trgovine ljudima. Mi koji smo bili aktivisti nevladinih organizacija 90-tih godina znali smo da je to teško, ali ne i neizvodljivo. Duži niz godina organizovali smo bazične, napredne i specijalističke treninge za predstavnike: policije, centara za socijalni rad, lekare, sudije, tužioce, advokate, profesore srednjih škola i novinare. Pored toga, za potrebe treninga ASTRA je priredila veliki broj priručnika za posebne ciljne grupe, od kojih su neki i objavljeni. To je rezultiralo formiranjem mreže pouzdanih saradnika koji svojim svakodnevnim zalaganjem doprinose suzbijanju trgovine ljudima u Republici Srbiji. Ovi pojedinci danas svoje znanje i iskustvo prenose svojim

mlađim kolegama, čime omogućavaju sistemsko suzbijanje ove pojave. Nadamo se da će i ovaj priručnik u tome pomoći.

Na kraju, ponosni smo na ovaj Priručnik jer je on rezultat dugogodišnje saradnje nevladine organizacije ASTRA i predstavnika relevantnih institucija, u suzbijanju trgovine ljudima u Republici Srbiji

ASTRA tim

Opšti pregled

Šta je trgovina ljudima?

Trgovina ljudima je globalni fenomen koji pogađa zemlje u političkoj i ekonomskoj tranziciji, nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju, zemlje u ratu i postkonfliktne zemlje, koje se pojavljuju kao zemlje porekla i tranzita žrtava, ali i ekonomski razvijenije zemlje, koje se pojavljuju kao zemlje destinacije¹. Termini „zemlja porekla”, „zemlja tranzita” i „zemlja destinacije” nisu apsolutne kategorije – jedna država može, u konkretnim slučajevima, imati različite uloge. Takođe, ekonomska razvijenost i bogatstvo zemlje destinacije se ne mogu posmatrati nezavisno od situacije u zemlji porekla.

Ne postoje pouzdani i sveobuhvatni podaci o veličini problema trgovine ljudima, ali procene koje daju međunarodne organizacije i neke nacionalne agencije mogu poslužiti kao dobar indikator. Prema procenama Ujedinjenih nacija, 700.000 dece, žena i muškaraca svake godine postaju žrtve trgovine ljudima². Američki Stejt Department ovu brojku procenjuje na 900.000, od čega je 20.000 žrtava eksploatisano na teritoriji SAD³. U Izveštaju za 2005. godinu Međunarodne organizacije rada se navodi da 2,45 miliona ljudi svake godine postanu žrtve samo radne eksploatacije⁴. Unicef procenjuje da 1,2 miliona dece svake godine postanu žrtve trgovine ljudima⁵. Iako dominira uverenje da samo žene i deca mogu biti žrtve trgovine ljudima, istina je da žrtva može biti svako.

Trgovina ljudima se smatra jednom od tri najprofitabilnije kriminalne aktivnosti, uz trgovinu drogom i ilegalnu trgovinu oružjem. O njoj se najčešće govori kao o „visoko profitabilnoj i nisko rizičnoj delatnosti” jer se, s jedne strane, procenjuje da se zarade trgovaca ljudima kreću u rasponu od nekoliko milijardi pa do 60 ili čak 500⁶ milijardi dolara godišnje⁷, a, statistički posmatrano, veoma mali broj njih završi na sudu i bude osuđen na visoke zatvorske kazne.

Trgovina ljudima funkcioniše na principu ponude i potražnje. S jedne strane, nezaposlenost, siromaštvo, socijalna isključenost, ratovi, politička nestabilnost, porodično nasilje, diskriminacija utiču na ljude da, u potrazi za boljim životom ili čak samo u borbi za opstanak, potraže posao, nastave školovanje ili izgrade život u nekom drugom gradu ili

¹ Zemlja krajnjeg odredišta

² http://www.endhumantraffickingnow.com/public/structure/1_1.html

³ <http://www.state.gov/g/tip/rls/rpt/23495.htm>

⁴ http://www.endhumantraffickingnow.com/public/structure/1_1.html

⁵ http://www.unicef.org/media/media_23970.html

⁶ http://www.endhumantraffickingnow.com/public/structure/1_1.html

⁷ BDP Srbije u 2009. godini se procenjuje na 31,5 milijardi evra. (<http://www.mfin.sr.gov.yu/src/3695>)

zemlji. S druge strane, u eri globalizacije, u razvijenijim i bogatijim zemljama⁸ postoji rastuća potražnja za jeftinim proizvodima, jeftinim radom, jeftinim uslugama. Nije nevažno da je XX vek bio vek brojnih oružanih sukoba i međunarodnih mirovnih operacija, što s jedne strane govori o postojanju velike potražnje za seksualnim uslugama gde god su stacionirane vojne trupe, a s druge o nepostojanju institucija i kolapsu sistema u zemljama u kojima do konflikta dolazi, što pogoduje nesmetanom razvoju svake vrste kriminala, uključujući i trgovinu ljudima. Organizovane kriminalne grupe su našle svoj interes i mogućnost ostvarivanja ogromnih zarada u povezivanju ovakve ponude i potražnje. Osim društveno-ekonomskih okolnosti koje pogoduju razvoju trgovine ljudima, postoje i drugi uzroci koji neku državu ili region mogu učiniti pogodnom za vrbovanje žrtava, od prirodnih katastrofa do strogih viznih i imigracionih propisa razvijenih zemalja.

Trgovina ljudima je složen problem, a različiti akteri se bore protiv njegovih različitih aspekata. Iako nije svaki akt trgovine ljudima delo organizovanog kriminala, već postoji i kao zločin pojedinca, čak i kao zločin oportuniteta, organizovane kriminalne grupe su te koje vode i kontrolišu najveći deo ovog „biznisa“. U javno-pravnom i strateškom smislu, nijedna ozbiljna država ne sme da dozvoli porast organizovanog kriminala na svojoj teritoriji, koji je praćen ekonomskom destabilizacijom zbog povećanog pranja novca, porastom korupcije u javnom sektoru, političkom korupcijom, gubitkom kontrole nad prelaskom državne granice i slično, što kao krajnju posledicu ima kupovinu političke moći i stvaranje kriminalne države. Međutim, ne manje važan aspekt, aspekt na kome civilno društvo insistira, a države su često sklone da ga zanemare, je činjenica da trgovina ljudima predstavlja oblik najtežeg kršenja ljudskih prava žrtava. Osim kršenja ljudskih prava koje žrtve doživljavaju tokom eksploatacije, situacija se za njih u tom smislu vrlo malo menja i kada uspeju da izađu iz lanca trgovine ljudima – iako je sam proces oporavka i reintegracije naporan, dug i neizvestan, žrtve su primorane da se bore i sa predrasudama i nerazumevanjem okoline i institucija i često su izložene sekundarnoj viktimizaciji od strane onih čija je dužnost da im pruže pomoć i zaštitu.

Iako se čini da se radi o novom problemu koji se pojavio nedavno, činjenica je da je trgovina ljudima fenomen koji je u različitim oblicima prisutan i tolerisan kroz čitavu ljudsku istoriju. Na kraju XX veka on doživljava procvat u Evropi zahvaljujući velikim društveno-političkim promenama koje su se tokom devedesetih godina dogodile u Istočnoj Evropi. Ekonomski kolaps koji je pratio tranziciju iz socijalizma u kapitalizam i parlamentarnu demokratiju, kao i iluzije o dobrom životu sa druge strane nekadašnje „gvozdene zavese“ o kome nisu znali ništa, naveli su mnoge ljude, pre svega žene i devojke, da odu u Zapadnu Evropu. Ratovi koji su vođeni na teritoriji bivše Jugoslavije samo su doprineli razvijanju jedne bezbedne tranzitne rute koja je često bila i mesto privremene eksploatacije žrtava.

⁸ Razvijenost zemlje destinacije ne treba posmatrati samu po sebi, već u kontekstu nerazvijenosti, siromaštva ili nestabilnosti zemlje porekla.

Već na samom početku XX veka međunarodna zajednica je osetila potrebu da se ovakva praksa zabrani na međunarodnom nivou⁹. U članu 4 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 1948. godine, striktno je zabranjen svaki oblik ropstva i trgovine robljem. Usledili su drugi međunarodni sporazumi i konvencije u kojima se zabranjuju prakse koje mogu biti vezane za trgovinu ljudima, da bi 2000. godine, uz Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala bio usvojen i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom¹⁰, tzv. Palermo protokol, kao prvi dokument koji se bavi problemom trgovine ljudima na moderan način i, uz sve nedostatke, daje jednu sveobuhvatnu definiciju ovog fenomena.

U članu 3 Palermo protokola definisano je koje radnje predstavljaju oblike trgovine ljudima:

Za svrhu ovog protokola:

- a. *„trgovina ljudskim bićima” znači vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa;*
- b. *pristanak žrtve trgovine ljudskim bićima na nameravanu eksploataciju iznetu u podstavu (a) ovog člana je bez značaja u slučajevima u kojima je korišćena bilo koja mera izneta u podstavu (a);*
- c. *vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra se „trgovina ljudskim bićima” čak i ako ne obuhvata bilo koje od sredstava iznetih u podstavu (a) ovog člana;*
- d. *„dete” znači bilo koju osobu mlađu od osamnaest godina.*

Konvenciju Saveta Evrope o akciji protiv trgovine ljudima¹¹ je doneo Komitet ministara 3. maja 2005. godine na 925. sednici zamenika ministara. Republika Srbija je potpisala ovu Konvenciju 16. maja 2005. godine, a ratifikovala je 14. aprila 2009. godine.

⁹ Međunarodni sporazum za uspešnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod nazivom trgovina belim robljem iz 1904, Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom iz 1921, Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine punoletnim ženama iz 1933.

¹⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola (Službeni list SRJ - međunarodni ugovori, br. 6/2001)

¹¹ Zakon o Potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, ("Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 19/2009)

Trgovina ljudima – ilegalne migracije – prostitucija

Trgovina ljudima se često, i u široj javnosti i među nekim stručnjacima, izjednačava sa krijumčarenjem ljudi i/ili prostitucijom. Iako imaju neke dodirne elemente, ova tri pojma se suštinski razlikuju.

Migracija po opštoj definiciji označava svaki oblik privremenog ili trajnog kretanja živih bića u prostoru. Najjednostavnije rečeno, reč je o trajnijoj promeni mesta stalnog boravka pojedinca ili društvenih grupa. Migracije nisu novi fenomen. Vekovima ljudi napuštaju svoje domove u potrazi za boljim životom. Na migracije utiču različiti faktori: demografski, ekonomski, politički, geografski; često su uzrokovane nacionalnim, verskim, rasnim progonima i progonima na političkoj osnovi. Međutim, važno je imati u vidu da migracije, legalne ili ilegalne, imaju gotovo iste uzroke („push” i „pull” faktore) kao i trgovina ljudima, i da, sa stanovišta (potencijalne) žrtve, u lanac trgovine ljudima se najčešće ulazi kroz pokušaj migracije.

Prekogranične migracije se, između ostalog, mogu podeliti na legalne i ilegalne. Za razliku od preseljenja u neku drugu državu na osnovu legalnih dokumenata, viza, boravišnih i radnih dozvola i uz poštovanje svih imigracionih propisa zemlje-domaćina, kod ilegalnih migracija najčešće govorimo o krijumčarenju ljudi.

Krijumčarenje ljudi podrazumeva ilegalni transfer iz jedne zemlje u drugu u zamenu za novčanu naknadu. Ilegalni migrant, tj. krijumčareno lice dobrovoljno učestvuje u čitavom procesu. Kod trgovine ljudima ovaj element dobrovoljnosti nedostaje, tj. iako postoji, taj pristanak proizilazi iz zablude, prinude, pretnje i sl. Takođe, krijumčarenje ljudi je delo sa međunarodnim elementom i za njegovo postojanje je neophodan prelazak jedne ili više međunarodnih državnih granica. S druge strane, trgovina ljudima može biti međunarodna i interna: žrtve tokom procesa trgovine ljudima mogu, ali ne moraju da prelade državne granicu. Međutim, treba imati u vidu da sam status i položaj ilegalnih migranata, kako tokom transfera, tako i tokom boravka na željenoj destinaciji, čini ovu grupu ranjivom za trgovinu ljudima, što je druga tačka na kojoj se ove dve pojave dodiruju. Naime, prepušteni krijumčarima, bez dokumenata i novca, sa malim ili nikakvim poznavanjem zemlje u koju idu, jezika i sl., ilegalni migranti su lake mete trgovaca ljudima.

Trgovina ljudima je prvi put kriminalizovana u srpskom krivičnom zakonodavstvu 2003. godine (član 111b Krivičnog zakona Republike Srbije), i to na način koji vrlo lepo oslikava nedopustivo izjednačavanje ovog problema i krijumčarenja ljudi. Posledica je da, iako su se u formalnom smislu tada stekli uslovi za praćenje raširenosti trgovine ljudima u Srbiji

i intenziteta i efikasnosti državnog odgovora na ovaj problem, podaci dobijeni na ovaj način su ostali nepotpuni i nepouzdana, a veliki broj krivičnih prijavi za trgovinu ljudima se zapravo odnosio na migrante uhvaćene u pokušaju ilegalnog prelaska državne granice.

Trgovina ljudima se često meša sa prostitucijom zato što je najčešći oblik eksploatacije žrtava trgovine ljudima seksualna eksploatacija. Međutim, seksualna eksploatacija je samo jedan oblik trgovine ljudima (uz prinudni rad, prinudno prosjačenje, prinudu na vršenje krivičnih dela, ilegalno usvojenje, prinudni brak, trgovinu organima i sl.).

Prostitucija je složen društveni fenomen i, iako načinjen pod pritiskom različitih životnih i društvenih okolnosti, ona ipak predstavlja izbor osobe koja se bavi seksualnim radom. Žrtva trgovine ljudima je prinuđena da se bavi prostitucijom. Ona ne može slobodno da odlučuje gde i kako će raditi, ne može da odbije klijenta, nema slobodu kretanja, ne može da odluči da prekine, a za svoj rad ne dobija novac ili dobija vrlo malo, dok najveći deo ide trgovcu. Jednostavnije rečeno, ona je vlasništvo osobe koja ju je kupila. S druge strane, iako je odnos između osobe koja se dobrovoljno bavi seksualnim radom i njenog makroa složen i na granici eksploatacije, a sloboda koju ta osoba ima često može biti samo prividna i vrlo ograničena, kod seksualnog rada ipak postoji mogućnost raspolaganja svojim telom i zaradom i sloboda odlučivanja o svom životu.

Nije redak slučaj da osoba koja se dobrovoljno bavi prostitucijom postane žrtva trgovine ljudima; to se dešava onda kada seksualni rad od izbora postane prinuda. Iako je neka žena svojevremeno otišla u stranu zemlju da se bavi prostitucijom, gde je postala predmet prodaje, kupovine, prinude i eksploatacije, činjenica da je ona svesno izabrala ili pristala da se bavi ovom aktivnošću ne menja njen status žrtve.

Uzroci trgovine ljudima

U većini međunarodnih dokumenata koji se bave problemom trgovine ljudima se poseban akcenat stavlja na trgovinu ženama i decom, zato što žene i deca čine preko 90% svih identifikovanih žrtava. Međutim, treba imati u vidu da su muškarci takođe žrtve, pre svega trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. U tom smislu, neki od uzroka trgovine ljudima su rodnog karaktera i bazirani su na posebnoj vulnerabilnosti žena, dok se drugi podjednako odnose i na žene i na muškarce.

Postoje različiti uzroci koji dovode do toga da neko postane žrtva trgovine ljudima. Ti uzroci se mogu podeliti na tzv. „push” i „pull” faktore, tj. faktore koji nekog „guraju”, tj. „privlače” da dođe u situaciju koja će se završiti kao trgovina ljudima. Nezaposlenost, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, nedostatak mogućnosti, nasilje ili diskriminacija

moгу podstaći nekoga da pokuša da izgradi život na nekom drugom mestu, i „guraju“ ga da potraži rešenja. Svako ko želi da promeni svoj život će biti zainteresovan da razmotri neku ponudu koja može to da mu omogući. A ako se to iskombinuje sa zamišljenim prednostima boljeg života, posla ili zanimljivog iskustva na nekom drugom mestu, takvu ponudu je lako prihvatiti.

Uslovi života u zemlji porekla

Ako pogledamo iz kojih zemalja najčešće dolaze žrtve trgovine ljudima, videćemo da su to u najvećem delu tzv. zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji. Zemlje u tranziciji prolaze kroz političke, društvene i kulturne promene i suočene su sa brojnim razvojnim problemima. Neravnomerna raspodela moći i mogućnosti, siromaštvo i nezaposlenost, stvaraju okruženje koje se često koristi za regrutovanje žrtava, zato što su ljudi u stalnoj potrazi za poslom. Osim toga, korupcija i eventualno prisustvo oružanog sukoba u jednoj zemlji ili njenom okruženju pružaju trgovcima pogodno okruženje za rad. Svi ovi faktori su obeležili život u istočnoj i jugoistočnoj Evropi u poslednjih dvadeset godina, a brojne političke, socijalne i kulturne promene i lomovi pojačali su nejednaku „podelu snaga“ između muškaraca i žena kroz povećanje siromaštva i nezaposlenosti uopšte, a posebno nezaposlenosti žena. Trgovina ženama je na početku novog milenijuma posledica nove društvene i političke realnosti, odnosa moći u svetu, ali pre svega posledica nezainteresovanosti društva da se suoči sa nasiljem koje nosi u sebi. Nasilje nad ženama je sveprisutna pojava, iako postoje brojna međunarodna dokumenta i nacionalne ustavne odredbe koje garantuju prava i slobodu svih pojedinki/pojedinaca. Ono se prelama na ekonomskom, porodičnom, obrazovnom, javnom nivou, stvarajući krug iz koga retko koja žena može izaći bez podrške okoline, institucija ili zakona.

Diskriminacija

Ekonomska nesigurnost i diskriminacija žena jedan je od glavnih uzroka trgovine ljudima, na šta ukazuje i tačno utvrđen geopolitički pravac njenog lanca: zemlje porekla su uglavnom slabije razvijene zemlje istočne i jugoistočne Evrope, dok su najčešće destinacije ekonomski razvijene države zapadne i severne Evrope. U društvima koja se nalaze u procesu tranzicije ili tek ulaze u njega, ženska populacija je prva koja se nalazi na udaru talasa nezaposlenosti. Takozvana „feminizacija siromaštva“, karakteristična za ova društva, podrazumeva slabu žensku zastupljenost i diskriminaciju na tržištu rada - marginalizaciju na slabo plaćenim radnim mestima, niža primanja u odnosu na muškarce, nemogućnost napredovanja na poslu, itd. Prepreke i diskriminacija su vidljive već u samom procesu zapošljavanja. Za mnoge žene intervju za posao predstavlja pravi informativni razgovor o bračnom statusu, planovima za budućnost, eventualnom rađanju dece, kroz koji muškarci nikada ne prolaze.

Ukoliko i uspeju da nađu posao, to su slabo razvijene i nedovoljno plaćene privredne oblasti, odnosno „tradicionalno ženske“ profesije: zdravstvo, obrazovanje, kultura, u kojima se retko kada nalaze na vodećim mestima.

Na primer, Moldavija, država koja spada među najugroženije zemlje porekla žrtava trgovine, u lakšim privrednim granama zapošljavala je 80-85% žena. Nakon neuspele tranzicije i potpunog propadanja ove industrije, njih 68% ostalo je bez posla. Prema podacima iz 1999. godine, među nezaposlenima je bilo registrovano 63% žena i 37% muškaraca¹².

I u Srbiji žene čine većinu nezaposlenih, kako prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, tako i prema Anketi o radnoj snazi. Iako se ta razlika smanjila u periodu 1990-2001, ona poslednjih godina opet beleži rastući trend. Podaci iz Ankete o radnoj snazi¹³ iz oktobra 2006. godine pokazuju da stopa nezaposlenosti žena iznosi 24,7%, u poređenju sa 17,9% za muškarce, što predstavlja povećanje u poređenju sa stopom nezaposlenosti žena od 22,9% iz 2004. godine. Prema podacima iz septembra 2009. godine, čak 53.32% nezaposlenih u Srbiji čine žene¹⁴.

Osim toga, na tržištu rada u Srbiji veoma je izražena segregacija zanimanja¹⁵, tako da se žene obično bave poslovima koji su sami po sebi manje plaćeni, a povećanje koncentracije žena u nekim zanimanjima ili njihovo prisustvo na višim položajima često ukazuje na smanjivanje zarada i društvenog uticaja tih zanimanja. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz 2002. godine, samo 44 žene na 100 muškaraca su obavljale funkciju zakonodavca, menadžera ili funkcionera¹⁶, iako je među stručnjacima bilo 112 žena na 100 muškaraca.¹⁷ Istovremeno, žene imaju relativno veliko učešće u svojoj ekonomiji, u kome su manje zaštićene od seksualnog uznemiravanja i eksploatacije i gde je raspon u platama između muškaraca i žena veći.

Muškarci su mnogo više formalno i vidljivo aktivni na tržištu rada, dok se žene češće pojavljuju kao neplaćene radnice u porodici i porodičnom poslu. Žene provedu prosečno 5,2 sata dnevno na „neplaćenom radu“, obavljajući domaće poslove, dok muškarci na to troše oko jedan sat dnevno. „Rodni barometar“¹⁸ pokazuje da je najveći teret roditeljstva i dalje na ženi, dok u aktivnosti u kojima očevi učestvuju više od majki spadaju „igranje sa detetom, vaspitavanje deteta i razgovori o problemima“. Obavljanje neplaćenih poslova iscrpljuje resurse žena i čini ih manje konkurentnim na tržištu rada¹⁹.

¹² www.hrw.org

¹³ Republički zavod za statistiku

¹⁴ Nacionalna služba za zapošljavanje, Republika Srbija, Broj 85, Mesečni statistički bilten, Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji, septembar 2009

¹⁵ Vlada Republike Srbije (2006), Nacionalni Milenijumski ciljevi razvoja u Republici Srbiji

¹⁶ Međunarodna standardna klasifikacija zanimanja, ISCO 88

¹⁷ Vlada Republike Srbije (2005), Izveštaj o realizaciji Milenijumskih ciljeva razvoja u Republici Srbiji

¹⁸ Blagojević M. (2006), Rodni barometar - društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca Srbija 2006, AŽIN, Beograd i Altera MB, Budimpešta

¹⁹ Blagojević M. (2004), Položaj žena u zemljama Balkana – komparativni pregled, GEEP Gender jednakost i ravnopravnost u BiH, Gender centar Vlade

Do promena je došlo i u socijalnoj politici: smanjuju se dozvoljeni periodi porodijskog odsustva, menja se sistem brige o deci, što ženama dodatno otežava usklađivanje profesionalnih i porodičnih obaveza. Istovremeno, retradicionalizacijom društvenih vrednosti, a naročito uloge polova u društvu, ženama se nameće model „majke” koja traži zaštitu muškarca, ne radi i jedinu sreću i svrhu nalazi u brizi o porodici. Ovakva slika prenosi se i održava kroz obrazovanje, medije, zakonodavstvo. Međutim, realnost daje sasvim drugačiju sliku muško-ženskih odnosa nasuprot onoj koju nudi tradicija – žena je često ta koja svojim radom izdržava porodicu, ali i koja najviše trpi zbog loših uslova na tržištu rada. Ta dvostruka uloga koju su žene u većini društava primorane da igraju u trenucima ekonomske krize i rata materala je mnoge devojke i žene u celom regionu, a i šire, da svoje telo posmatraju kao jedino sredstvo za stvaranje prihoda koje im stoji na raspolaganju.

Da ekonomska i društvena marginalizacija žena predstavljaju najčešće uzroke trgovine ženama i ženske migracije ilustruje podatak dobijen analizom slučajeva žena žrtava trgovine u tri zapadnoevropske zemlje - Italiji, Belgiji i Holandiji tokom 2001. godine. U Italiji, 92,40% identifikovanih žena žrtava živelo je u zemlji porekla sa porodicom, radno iskustvo imalo je njih 68,75%, dok je 58,75% žena živelo na granici siromaštva. Najčešći motiv za prihvatanje ponude osoba koje su ih vrbovale u zemlji porekla bio je posao (35%), te novac za osnovne potrebe (30%) i novac za porodicu (23%).²⁰

Jedna od okolnosti koju trgovci ženama iskorišćavaju jeste neinformisanost, naročito mlađih žena, o realnosti migracija u zapadnoevropske zemlje - one ne znaju ili znaju vrlo malo o uslovima života i rada u zemljama Evropske Unije. Ne znaju koja su im prava, da li i kako mogu dobiti legalne radne dozvole, da ne mogu raditi legalno sa turističkom („Šengen”) vizom i nisu svesne svih opasnosti rada na „crnom” tržištu rada.

Militarizacija regiona je takođe jedan od onih uzroka trgovine ženama koji doprinosi njenom širenju. Definisano kao „konceptija naoružanog mira”, militarizaciju prati dolazak većeg broja vojnika u post-konfliktnu sredinu u kojoj nema državne kontrole, u kojoj su državne institucije nemoćne i u kojoj nema mehanizama za suzbijanje ovog i drugih oblika kriminala. Usled velike potražnje, stvara se novo tržište seksualne industrije.²¹ Pripadnici međunarodnih snaga javljaju se prvenstveno kao klijenti, ali su neretko uključeni u organizovanje samog lanca trgovine²² Neraskidivu vezu između „mirovnjaka” i trgovine

RS i Gender centar Vlade FBiH, Bosna i Hercegovina

²⁰ Istraživanje bazirano na studijama slučajeva žrtava trgovine ljudima u tri zemlje članice Evropske Unije: Belgija, Italija i Holandija, Brussels: Commission of European Communities, 2001, str. 26 i 192

²¹ Militarizacija, kao i seks turizam predstavljaju spoljašnje faktore koji utiču na jačanje trgovine ženama, u smislu da doprinose jačanju tržišta seksualnih usluga. Međutim, korisnici usluga žena koje su prinuđene na prostituciju nisu isključivo strani vojnici ili turisti, već (nekada u mnogo većoj meri) i lokalni muškarci.

²² Nažalost, više instance retko kada reaguju kako bi se to sprečilo - poznat je slučaj Ketrin BolkoVIC, pripadnice američkih mirovnih vojnih trupa u Bosni i Hercegovini, koja je bila spremna da javno optuži i iznese dokaze o učestvovanju svojih kolega u ovom kriminalu. Konačna posledica takve njene odluke je da je ostala bez posla i mogućnosti da se ikada više uključi u neku od mirovnih operacija.

ženama u velikoj meri održavaju i postojeće opšteprihvaćene društvene vrednosti, po kojima je normalno da vojnici imaju svoje potrebe – „boys will be boys”²³.

Ne treba zaboraviti ni uticaj koji militarizacija ima na ideološkom planu: „Na ideološkom planu, proces militarizacije se ispoljava kroz nametanje i usvajanje vojničkih vrednosti - to je proces u kojem vrednosti i potrebe vojnog aparata imaju prednost u odnosu na sve druge procese kojima se integrišu skoro svi aspekti svakodnevnog života civilnog stanovništva u logiku ratnog sistema (...) u kojem (...) skoro svi stanovnici, uključujući i žene, postaju istovremeno i žrtve i saučesnici militarističkog sistema, kroz još rigidniju podelu polnih uloga i izrazitu političku marginalizaciju.”²⁴

U tom smislu je slikovit primer Bosne i Hercegovine, u kojoj su bivši učesnici ratova imali mnogo veće beneficije pri zapošljavanju i veće zarade, a to je direktno išlo na štetu žena na tržištu rada, s obzirom na to da muškarci čine većinu demobilisanih vojnika²⁵.

Uprkos naporima nevladinih i međunarodnih organizacija, a u skorije vreme i državnih institucija, intenzitet trgovine ženama kao da se ne smanjuje. Nažalost, neki segmenti društva su još uvek u fazi nepriznavanja da problem uopšte postoji.

Nasilje

Žene i deca često moraju da napuste svoje porodice ili svoju sredinu zbog nasilja koje u njima trpe, bilo da se radi o porodičnom nasilju ili nasilnom okruženju kao takvom. Zato što im nijedan od nadležnih sistema u društvu ne pruža zaštitu, devojčice, dečaci, žene prihvataju ponude koje će im omogućiti život bez nasilja.

Prema podacima ASTRA SOS telefona²⁶, više od polovine državljanke Srbije koje su u periodu 2002 – 2009. godine identifikovane kao žrtve trgovine ljudima imalo je prethodno iskustvo nasilja (grafikon 1), odnosno 36% kada govorimo o stanim državljkama (grafikon 2)²⁷. Osnovano pretpostavljamo da je ovaj procenat i veći, s obzirom na to da za trećinu klijentkinja domaćih državljanke, tj. za 56% klijentkinja stranih državljanke ne posedujemo ovaj podatak²⁸

²³ Bukvalan prevod bi glasilo „dečaci ostaju dečaci”, čime se čitav problem obrazlaže (opravdava) njihovom „muškom prirodom” koja se ne može promeniti.

²⁴ Zajović S. (2000), *Žene i militarizam u Srbiji*, Žene u crnom, Beograd

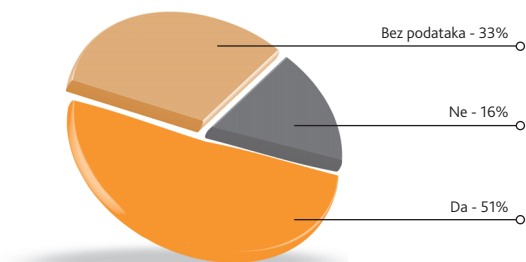
²⁵ *Women 2000, An Investigation into the Status of Women's Rights in CEE and South Eastern Europe and NIS*, IHF, 2000, str. 89.

²⁶ Od marta 2002. godine (početak rada SOS telefona) do decembra 2009. godine, putem ASTRA SOS telefona je identifikovano 314 žrtava. Navedeni podaci su preuzeti iz ASTRA Data baze.

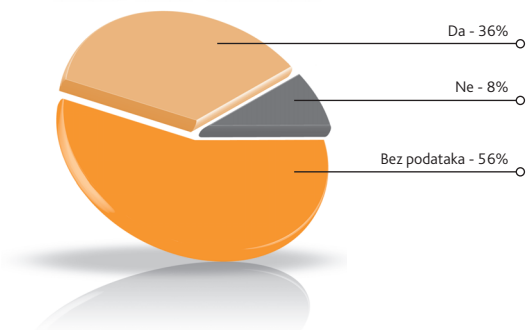
²⁷ Podatak se odnosi kako na nasilje u primarnoj porodici, tako i na partnersko nasilje.

²⁸ Jedno od pravila rada na ASTRA SOS telefonu je da se od žrtava uzimaju samo informacije koje su neposredno značajne za pružanje pomoći i osmišljavanje programa oporavka, a da se ne opterećuju dodatnim ispitivanjem. Osim u hitnim slučajevima izloženosti akutnom nasilju, potragama i sl. do podataka se dolazi u razgovorima sa klijentkinjama/tima u dužem vremenskom periodu, a teme kao što su iskustva prethodnog nasilja se započinju i obrađuju na inicijativu klijenta/kinje.

Grafikon 1:
Prethodna iskustva nasilja u slučajevima
trgovine ljudima (domaće državljanke)

Grafikon 2:
Prethodna iskustva nasilja u slučajevima
trgovine ljudima (strane državljanke)

Trgovci ženama teže da iskoriste ranije objašnjene „push“ i „pull“ činioce, te su usmereni na žene i devojke koje teže za novim prilikama u inostranstvu i koje kod kuće često imaju tešku materijalnu i socijalnu situaciju. Jedna od najprivlačnijih stvari za mlade žene iz centralne i istočne Evrope je obećanje o njihovoj ličnoj udobnosti koja predstavlja nivo nezavisnosti nezamisliv u njihovoj domovini. One bivaju privučene verovanjem da mogu putovati na bogati Zapad i zaraditi za njihov pojam velike sume novca u kratkom vremenskom razdoblju, što će im omogućiti da izvuku i sebe i svoje porodice iz siromaštva i očaja.

Ženama se u inostranstvu nude poslovi konobarice, plesačice, umetnice, pratilje, kućne pomoćnice ili kozmetičarke. Pritom, veoma je teško razlikovati koje agencije nude legitimno zaposlenje, a koje su jednostavno „fasade“ za trgovce ženama.

Realnost žrtava trgovine ljudima

Kada se osoba nađe u lancu trgovine ljudima, eksploatacija može da se vrši na različite načine. Tako se žene uglavnom primoravaju da rade u seks-industriji, tj. u kvartovima

i ulicama gradova gde je koncentrisana prostitucija i porno industrija, agencijama za „poslovnu pratnju” ili u stanovima koji se upotrebljavaju kao bordeli, u barovima, ali mogu biti i radno eksploatisane na privatnim domaćinstvima i imanjima, u različitim radionicama, fabrikama itd. Deca se najčešće seksualno eksploatišu, primoravaju da prose, dok, kada govorimo o eksploataciji odraslih muškaraca, najčešće je to prinudni rad na gradilištima, poljoprivrdnim dobrima i slično. Važno je još jednom naglasiti da su žene u najvećem procentu žrtve ovog oblika organizovanog kriminaliteta.

Nebitno o kojoj vrsti eksploatacije je reč, ona se realizuje u najsurovijim mogućim uslovima. S druge strane, trgovci ljudima iznova nalaze još surovije i perfidnije načine zlostavljanja, sa jednim jedinim ciljem, a to je ostvarivanje zarade, tj. profita. Zlostavljane osobe su izložene različitim oblicima nasilja (psihičko, fizičko, seksualno) i mučenja, kako bi se obezbedila potpuna kontrola, slomio njihov otpor i osigurala poslušnost prema trgovcu ljudima. Tako, na primer, žene koje su prisiljene da se bave prostitucijom moraju da imaju odnose sa velikim brojem mušterija dnevno, često bez zaštite, dok trgovci neretko koriste drogu kako bi ih kontrolisali. Obično rade u istom objektu u kome žive. Moraju da čiste, peru, kuvaju, peglaju za ceo klub. Ishrana je siromašna i neredovna. Od njih se zahteva da rade ekstremno dugo i da svakodnevno pružaju nezaštićene i opasne seksualne usluge mnogobrojnim klijentima, bez mogućnosti da odbiju određene klijente ili određene radnje. Najkraće, žrtve su eksploatisane bez mogućnosti da samostalno odlučuju o sebi.

Kada govorimo o ženama koje završe u lancu trgovine ljudima, u javnosti je vidljiva tendencija procenjivanja da li je ona „to htela”, „znala čime će se baviti”, da li je „naivna i glupa”... Zaboravlja se činjenica da su one prevarene u pogledu uslova u kojima će raditi, tj. držane su u uverenju da idu i inostranstvo ili u drugi grad kako bi radile kao konobarice, dadilje, manekenke, radnice u fabrici, medicinske sestre i slično. Od trenutka kada je neka osoba zavrbovana, kada započne njeno zlostavljanje i eksploatacija, motiv njenog odlaska postaje nevažan. Same žrtve trgovine ljudima često nisu svesne da su žrtve, smatraju da su same krive za sve što im se dogodilo, osećaju veliki stid zbog posla kojim moraju da se bave i ne znaju da mogu da potraže pomoć.

Osnovni cilj trgovaca ljudima je da novac zarađuju dugoročnim izrabljivanjem žrtava. Da bi u tome uspeali, oni čine sve kako bi zaštitili svoju investiciju, tj. obezbedili neometan rad i sprečili svaki pokušaj bekstva, koristeći pri tome različite mehanizme kontole. Kao najčešće primenjivani mehanizmi kontrole izdvajaju se:

Zatočeništvo/izolacija

Kao što smo već napomenuli, osobama koje se nalaze u lancu trgovine ljudima ograničena je sloboda kretanja. Svaki njihov izlazak se pažljivo prati i ne dozvoljava im se da stupaju

u kontakt sa nepoznatim ljudima. Onemogućen im je kontakt sa porodicom, često su izolovane, zbog čega postaju zavisne od trgovca. Trgovcima odgovara ova situacija, pa i nastoje da kod osoba koje zlostavljaju i eksploatišu jačaju osećaj izolovanoosti i zavisnosti da bi ih uverili da se nalaze u situaciji u kojoj ne mogu da očekuju pomoć od drugih, a ponajmanje od državnih organa, pre svega policije. Nepoznavanje jezika, nemanje novca i odgovarajućih dokumenata, nepoverenje u policiju i druge institucije, nelegalan boravišni status, strah, stid i izolacija doprinose pojačanoj zavisnosti žrtve od trgovca ljudima.

Žrtve se često prebacuju sa jednog mesta na drugo kako bi izgubile orijentaciju gde se nalaze (ponekad ni same ne znaju gde su, čak ni u kojoj su državi) i kako bi se sprečile da razviju prijateljstva i postanu bliske sa okolinom. Prebacivanje se takođe vrši kako bi se otežalo policiji da prikuplja informacije i razbije lanac trgovine ljudima.

Oduzimanjem identifikacionih i/ili putnih dokumenata, žrtve se lišavaju svog službeno verifikovanog identiteta s jedne strane, a s druge strane na taj način se potvrđuje njihov ilegalan status i onemogućuje im da traže pomoć ili da pobegnu u drugu zemlju ili na drugu adresu. Budući da mnoge žrtve potiču iz zemalja gde se policija doživljava više kao okrutna sila, a manje kao neko ko će pružiti pomoć, žrtve i same izbegavaju kontakt i traženje pomoći od policije. Trgovac ljudima podupire takvu predstavu, govoreći žrtvi da je slobodna da ode u policiju ako to želi, ali i to da će je odatle odmah deportovati, tj., vratiti u matičnu zemlju, gde će nad njom biti vršene represalije. Kao alternativni način, trgovac ljudima može reći žrtvi da nema smisla da traži policijsku pomoć, jer su policajci korumpirani i u obavezi prema trgovcima ljudima (između ostalog i zbog kompromitovanja u vezi sa (besplatnim) korišćenjem seksualnih usluga). Nažalost, ne tako retko trgovci ljudima su imali pravo, bilo kada su govorili o korupciji ili o deportaciji, odnosno proterivanju iz zemlje. Pored toga, deportovane osobe u nekim zemljama bivaju krivično gonjene nakon povratka, zbog prostitucije ili ilegalnog napuštanja zemlje. Od njih se ponekad traži da plate troškove deportacije, što se samo nadovezuje na njihove prethodne dugove.

Pretnja i upotreba nasilja/izazivanje straha

Trgovci ljudima se koriste nasiljem i/ili pretnjom nasiljem kao delotvornim sredstvom kontrole. Žrtve se često tuku i siluju, ograničavaju u kretanju, drže u dužvremenskoj izolaciji, lišavaju hrane i vode, drogiraju i muče ostrim predmetima i cigaretama, a sve u nameri da se pokore. Te radnje se mogu činiti zbog kažnjavanja određenih oblika neposlušnosti, ali i radi upozorenja drugim žrtvama, kako bi postale svesne kakve posledice će pretrpeti u slučaju neposlušnosti. U drugim slučajevima, fizičko i/ili seksualno nasilje se nanosi žrtvi jednostavno kao rezultat seksualnog sadizma. U slučajevima seksualne eksploatacije, stid koji žrtva oseća je drugi značajan mehanizam kontrole. Trgovac ljudima

može zapretiti da će predočiti žrtvinoj porodici da ona radi kao prostitutka. Na taj način se obezbeđuje njeno striktno slaganje sa naredbama trgovca ljudima.

Upotreba i pretnja represalijama prema žrtvinoj porodici

Svakako jedna od najdelotvornijih pretnji je pretnja nasilnim represalijama prema licima koja žrtva voli, tj. njenim najbližima, kao i pretnja njoj samoj. Trgovci ljudima često nastoje da saznaju tačne podatke o porodici žrtve ili licima koja su joj bliska. To može biti interni nadimak bliskog člana porodice ili adresa nekog drugog bliskog lica. Već sama pretnja omogućava kontrolu nad žrtvom, stoga nije nužno da trgovac ljudima raspolaze baš svim podacima o žrtvinoj porodici. Kako žrtva ne želi da rizikuje sigurnost svojih najbližih, ona se ni ne upušta u nagađanja da li trgovac ljudima „blefira” ili ne kada zadire u intimne detalje njene porodice i kada pretili nasiljem usmerenim ka porodici. Trgovac ljudima pretnje ove vrste koristi kao veoma efikasan način za obezbeđivanje žrtvine poslušnosti, kao i za sprečavanje njenog pokušaja bekstva. Te pretnje se često i ostvaruju: ukoliko se žena usudi da pobjegne i bude pronađena, i ona i njena porodica se suočavaju sa odmazdom. Nisu retka ni ubistva izvršena radi zastrašivanja ostalih žrtava.

Dužničko ropstvo - obaveza vraćanja duga

Jedan od primarnih mehanizama kontrole je obavezivanje zbog zaduženosti. To podrazumeva da se od žrtve zahteva da vrati navodni dug nastao u vezi sa njenim dovođenjem u određenu zemlju, uvećan za troškove koje je trgovac imao za njenu hranu, odeću, šminku i sl. Žrtvi se obećava da će moći da ode čim ovaj dug isplati. Ovaj u startu preuveličan iznos se vremenom dodatno uvećava na ime visokih kamata na dug, enormno uvećane cene smeštaja, troškove oglašavanja usluga, prevoza itd. Sve to, konačno, naraste u sumu koju je nemoguće otplatiti. Često trgovac manipuliše ovim navodnim troškovima, koje povećava i smanjuje u zavisnosti od „njenog ponašanja”. Ona je u uverenju da će, kada otplati „dug” biti slobodna, a zapravo je ovo samo jedan od mehanizama kojim on žrtve drži u zavisnom položaju.

Kada se lanac prekine...

U tekstu gore su pomenute „metode rada” kojima se trgovci služe ne bi li ženama nametnuli osećanje straha, bespomoćnosti i stigmatizovanosti. Ukoliko skupe dovoljno hrabrosti i snage da pobjegnu ili izdrže dovoljno dugo da dočekaju policijsku raciju, to ne znači da će izaći iz kruga nasilja u kome se nalaze.

Većina žrtava trgovine ljudima se vraća u istu situaciju iz koje su i pokušale da pobjegnu - okolina ne zna i ne želi da zna šta im se dogodilo, nemaju objašnjenje zbog čega se vraćaju kući bez novca, uplašene su, osećaju se poniženo verujući da su jedine kojima se tako nešto dogodilo. Porodica i institucije neretko odbacuju svaku odgovornost i dodatno nameću

osećanje krivice i srama, te devojke često i ne žele da se vrate kući. Ne treba zaboraviti da se u istoj toj sredini nalaze i lokalni kriminalci koji ih mogu pronaći i ponovo prodati.

U pojedinim zemljama, zakon ih tretira kao kriminalce, ilegalne migrantkinje koje krše zakon države. S druge strane, žene koje završe u prinudnoj prostituciji, za društvo i javno mnjenje nisu prevarene – one su prostitutke koje se bave nečim što je društveno stigmatizovano.

Ženama koje su preživele strahovito fizičko nasilje (premlaćivanje, gašenje cigareta po telu), seksualno nasilje (silovanje), psihičko nasilje (zlostavljanje, pretnje, ucenjivanje, kontrola) za početak je potrebno da se nalaze u sigurnom prostoru i okruženju. Potrebno je vreme da ponovo uspostave kontakt i steknu poverenje u osobe koje im pružaju podršku. Žene koje su preživele traumu često osećaju da im se ista ta situacija ponovo dešava kroz flešbekove, noćne more. Neke izbegavaju svaku situaciju koja bi ih mogla podsetiti na traumatični događaj: bilo da su to ljudi, mesta, stvari, kao i preplavljujuća osećanja ili sećanja na traumatični događaj.

Predrasude o trgovini ženama

„Ljudi iz naivnosti postaju žrtve trgovine.”

Motiv zbog koga se neko javlja na oglas ili prihvata neku poslovnu ponudu nije važan, već je primarno nasilje kome je izložen ukoliko se nađe u lancu trgovine. Posebno treba imati u vidu da su trgovci ljudima često osobe od poverenja - očevi, braća, mladići, tetke, majke... čije će ponude retko koja proveravati.

„Trgovina ženama i prostitucija su isto.”

Trgovina ženama ne odvija se isključivo u cilju seksualne eksploatacije, već može imati i druge oblike. Prostitucija može biti dobrovoljan izbor žene, ukoliko odlučuje o uslovima rada i ima kontrolu nad poslom kojim se bavi. Žena koja kao žrtva trgovine završi u prinudnoj prostituciji nema mogućnost odlučivanja i izbora ni oko čega, tj. o bilo kom aspektu svog života, dok prostitucija može biti svestan izbor žene. Osim toga, trgovina ljudima nije samo prinudna prostitucija ili seksualna eksploatacija, već uključuje i prinudni rad, prinudnu prošnju ili prinudno uzimanje organa. Žrtve mogu biti ne samo žene, već i deca i muškarci. Čak i onda kad devojka zna da će se baviti prostitucijom, ona ne zna u kakvim uslovima će raditi i živeti, i nema nikakvu kontrolu nad onim što joj se dešava. Žrtva ne može pristati na trgovinu ljudima, zato što pristanak ne može da se bazira na prevari, prinudi, gubitku kontrole nad sopstvenim životom ili gubitku ličnog dostojanstva. Za postojanje trgovine ljudima kao krivičnog dela, pristanak žrtve nema nikakav značaj.

„Trgovina ljudima je trgovina belim robljem.”

Žrtve trgovine ne mogu se nazivati „belim robljem”, jer trgovina ne pogađa samo ljude određene rasne, etničke ili nacionalne pripadnosti. „Bele” žene i muškarci nisu jedine žrtve trgovine već su to i ljudi afričkog porekla, Azijati... To je rasistički termin, koji ne odgovara realnosti. Problem predstavlja i termin „robinje” koji je diskriminatorski - stigmatizuje ženu, predstavljajući je kao nekoga čija je sudbina zapečaćena i ništa se ne može uraditi ne bi li se takva situacija promenila.

„Žrtve trgovine ljudima su samo stranci.”

Trgovina ženama se može odvijati i u okviru granica jedne zemlje, dakle ne podrazumeva isključivo prelazak državnih granica. Žrtve trgovine ljudima nisu uvek stranci ili ilegalni migranti, naprotiv, a ljudi mogu biti i vrbovani i eksploatisani u sopstvenoj zemlji. To znači da devojka koja je državljanka Srbije može biti žrtva trgovine ljudima i na teritoriji svoje države, kada je prodana iz jednog grada u drugi, pa čak i u istom gradu. Trgovina ženama se ne dešava samo „Ruskinjama”, „Ukrajinkama”, „Moldavkama”, nego i našim državljkama, i moramo biti svesni onoga što se u poslednje vreme pokazalo kao novi trend, a to je porast broja žrtava trgovine ljudima koje su državljanke/i Srbije.

„Zašto žrtve trgovine ljudima ne pobjegnu?”

Žrtve trgovine ljudima žive pod stalnom kontrolom i uz pretnju nasiljem. Osim toga, trgovci ih ucenjuju i prete im da će povrediti njihovu decu, braću i sestre, roditelje ako pokušaju da pobjegnu. Ako ipak probaju da pobjegnu i ne uspeju, trgovci će ih prebiti, nekad i na smrt, kako bi sprečili ostale da pokušaju isto. Uz sve ostalo, ovo je najubedljiviji razlog koji im poručuje da ne pokušavaju bekstvo.

„Osobe koje su završile u lancu trgovine ljudima će potražiti pomoć kad ih identifikuju ili kad oni sami shvate da su postali žrtve.”

Žrtve trgovine ljudima nisu uvek svesne da su žrtve. Osim toga, ako i shvate, zbog nepoverenja i osećaja krivice neće hteti da svoju priču podele sa drugima. Ili, kako kaže jedna žrtva: „Verovala sam nekome koga sam mislila da poznajem, pa sam završila kao rob. Sada mi kažu, da bih bila slobodna i dobila pomoć treba da verujem svima vama, potpunim strancima”. Ono što znate je uvek manje strašno od onoga što ne znate.

„Žrtve trgovine ljudima uvek potiču iz siromašnih porodica.”

Ne postoji profil žrtve trgovine ljudima. One mogu biti bilo kog pola, godina, socijalnog ili etničkog porekla. Iako su mladi ljudi bez perspektive pod najvećim rizikom od ulaska u lanac trgovine ljudima, siromaštvo je samo jedan element koji omogućava postojanje trgovine ljudima.

Trgovina ljudima u Srbiji

Institucionalni okvir

Državni organi Srbije i Crne Gore uvrstili su problem trgovine ljudima među svoje političke prioritete posle promene političke klime 2000. godine. Američki Stejt Department je u svom Izveštaju o trgovini ljudima 2001. godine Republiku Srbiju svrstao u Grupu 3 (*Tier 3*), ocenjujući da ne ispunjava minimum standarda u borbi protiv trgovine ljudima. Godinu dana kasnije, Srbija je prešla u Grupu 2, ali je već u izveštaju iz 2004. godine svrstana na listu za posmatranje Grupe 2. Kako je u Izveštaju objašnjeno: „Zemlja je smeštena na listu za posmatranje Grupe 2 na osnovu ukupnih uloženi naporu, gde se pokazalo da značajan napredak nije ostvaren, posebno u slučaju Crne Gore”²⁹. Od izveštaja iz 2005. godine do danas, Republika Srbija se ponovo nalazi u Grupi 2.

Hronološki posmatrano, kao i u ostalim zemljama regiona, inicijativa za razvoj institucionalnog okvira u Republici Srbiji potekla je od visokih međunarodnih tela, kao što su Radna grupa Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, Savet Evrope, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju³⁰ i Ujedinjene nacije. U maju 2001. godine, osnovan je Jugoslovenski tim za borbu protiv trgovine ljudima na saveznom nivou. Zbog neizvesnog statusa federacije, aktivnosti na polju borbe protiv trgovine ljudima su prenete sa saveznog nivoa na nivo republika članica.

Dana 28. decembra 2001. godine rešenjem Ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije³¹ za nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima postavljen je zamenik načelnika Uprave granične policije Dušan Zlokas, a ubrzo zatim je osnovan i *Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima* koji deluje na nivou Srbije³². Danas ovaj tim okuplja predstavnike relevantnih državnih institucija (9), nevladinih organizacija (7) i međunarodnih organizacija (5).

²⁹ Ovdje se misli na slučaj trgovine moldavskom državljanom označenom u medijima i javnosti kao „slučaj S.Č”

³⁰ Mandat Misije je da ima savetodavnu ulogu na polju primene zakona i prati da li se demokratske institucije i procesi u Srbiji funkcionišu i razvijaju na odgovarajući način. Ona pomaže policiji i pravosuđu u obuci i restrukturiranju. U saradnji sa državnim organima i nevladinim organizacijama, Misija je sprovela čitav niz anti-trafiking aktivnosti u cilju ispravljanja sistemskih manjkavosti. Kao vodeća agencija u ovoj oblasti, Misija od 2001. godine radi, zajedno sa ostalim relevantnim institucijama, na poboljšanju efikasnosti nacionalnog pristupa borbi protiv trgovine ljudima. <http://www.osce.org/serbia/13167.html>

³¹ 29 Zavedeno pod brojem 26-1515-6/02 – Ministarstvo unutrašnjih poslova, Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima

³² Prvi (osnivački) sastanak Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima je održan 30. maja 2002. godine. Program rada Republičkog tima je usvojen 17. oktobra 2002. godine i zaveden je pod brojem 26-1515-6/02 u Ministarstvu unutrašnjih poslova

Republički tim deluje kroz rad *četiri radne grupe*:

1. Radna grupa za borbu protiv trgovine decom - koordinator NVO Beosupport
2. Radna grupa za prevenciju i edukaciju - koordinator NVO ASTRA
3. Radna grupa za pomoć i zaštitu žrtava - koordinator Ministarstvo rada i socijalne politike
4. Radna grupa za pravosuđe i policiju - koordinator Ministarstvo pravde

Struktura Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima

Februara meseca 2004. godine, u okviru Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, u cilju efikasnijeg i ekonomičnijeg delovanja, formirano je *Savetodavno telo* koje čine koordinator za borbu protiv trgovine ljudima sa saradnicima, koordinatori četiri radne grupe i predstavnici međunarodnih organizacija.

Vlada Republike Srbije donela je 14. decembra 2004. godine odluku o osnivanju *Saveta za borbu protiv trgovine ljudima*³³. Članovi Saveta su: ministar unutrašnjih poslova kao predsednik Saveta, ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike, ministar pravde, ministar zdravlja, ministar prosvete i sporta i pomoćnik ministra finansija. Ovaj Savet je formiran sa ciljem da koordinira nacionalne i regionalne aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima, razmatra izveštaja relevantnih tela međunarodne zajednice, zauzima stavove i predlaže mere za sprovođenje preporuka dobijenih od strane međunarodnih tela.

Ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije doneo je 5. jula 2004. godine *Instrukciju o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine*

³³ Odluka Vlade Srbije o obrazovanju Saveta za borbu protiv trgovine ljudima br. 02-6783/2004-1, 14. 10. 2004. godine

*ljudima*³⁴. Na osnovu ove Instrukcije, 20. septembra 2004. godine Zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove doneo je *Uputstvo o proceduri odobrenja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima*³⁵. Instrukcija omogućava odobrenje privremenog boravka iz humanitarnih razloga stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima u trajanju od 3, 6 i 12 meseci. Takođe, Ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije doneo je 7. aprila.2009. godine Obaveznu instrukciju o postupanju sa krijumčarenim licima (01 br. 10734/08-3).

Kao rezultat zajedničkog projekta Ministarstva za socijalna pitanja i Misije OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori, u okviru Zavoda za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, u martu 2004. godine formirana je *Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima*, kao deo nacionalnog mehanizma za upućivanje³⁶, u okviru koje je funkcionisao Mobilni tim. Osnovni zadatak Mobilnog tima bio je da izvrši prvu procenu potencijalne žrtve i njenih potreba. Članovi Mobilnog tima su bili predstavnici Ministarstva za socijalna pitanja i nevladinih organizacija ASTRA i Savetovalište protiv nasilja u porodici. Novembra 2004. godine odustaje se od ideje Mobilnog tima, dok Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima nastavlja da funkcioniše i dalje. Osnovna uloga Službe je da bude **koordinacioni centar** u procesu pružanja i organizovanja svih vidova pomoći žrtavama trgovine ljudima, ali sama ne pruža direktnu pomoć. Uloga joj je da pruža informacije o dostupnim uslugama značajnim za pomoć žrtvama u zemlji i inostranstvu. OEBS Misija je, zajedno sa Ministarstvom rada i socijalne politike, finansirala Službu zaključno sa 31. majem 2005. godine, a od tada je Služba u potpunosti uključena u državni sistem socijalne zaštite, odnosno njen rad treba da se finansira iz budžeta Republike, preko Ministarstva rada i socijalne politike.

Trgovina ljudima je kao krivično delo uvedena u Krivični zakon Republike Srbije kroz član 111b u aprilu 2003. godine. Prvog januara 2006. godine stupio je na snagu novi *Krivični zakonik Republike Srbije*³⁷, koji članom 388 unosi novinu u definiciju trgovine ljudima, kao i kaznene odredbe za ovo krivično delo, razdvajajući ga od krivičnog dela *Nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi*, koje je regulisano članom 350. Članom 389 uvedeno je delo *Trgovina decom radi usvojenja*. Na snagu je stupio i *Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku*³⁸. Trenutno je na snazi Krivični zakonik RS³⁹ koji inkriminiše delo trgovine ljudima u članu 388:

³⁴ Broj D br. 5131/2004, Ministar unutrašnjih poslova Srbije Dragan Jočić, 05.07.2004. godine

³⁵ Broj 03/01 br. 26-1658/04, Zamenik načelnika Uprave pogranične policije, za strance i upravne poslove pukovnik Dušan Zlokas, 20.09.2004. godine

³⁶ Pravilnik o izmenama i dopunama Pravilnika o bližim uslovima za osnivanje i normativima i standardima za obavljanje delatnosti socijalne zaštite za smeštaj dece bez roditeljskog staranja i dece i omladine sa poremećajima u ponašanju, član 19. stav 2. i 3. (Službeni glasnik RS, br. 121/03)

³⁷ Krivični zakonik RS (Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr.)

³⁸ Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku (Službeni glasnik RS, br. 85/2005)

³⁹ Krivični zakonik (Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr. i 72/2009)

1. Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zlostupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.
2. Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.
3. Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.
4. Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
5. Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.
6. Ko se bavi vršenjem krivičnog dela iz st. 1. do 3. ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.
7. Ako je delo iz st. 1. do 3. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.
8. Ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima, pa iskoristi njen položaj ili drugome omogući iskorišćavanje njenog položaja radi eksploatacije predviđene stavom 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.
9. Ako je delo iz stava 8. ovog člana učinjeno prema licu za koje je učinilac znao ili je mogao znati da je maloletno, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.
10. Pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje krivičnog dela iz st. 1, 2. i 6. ovog člana.

Krivično delo *Trgovina maloletnim licima radi usvojenja* propisano je u članu 389 i glasi:

1. Ko oduzme lice koje nije navršilo šesnaest godina radi njegovog usvojenja protivno važećim propisima ili ko usvoji takvo lice ili posreduje u takvom usvojenju ili ko u tom cilju kupi, proda ili preda drugo lice koje nije navršilo šesnaest godina ili ga prevozi, obezbeđuje mu smeštaj ili ga prikriva, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina.
2. Ko se bavi vršenjem delatnosti iz stava 1. ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje tri godine.
3. Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.

Vlada Republike Srbije, uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji, donela je decembra 2006. godine *Strategiju borbe protiv trgovine ljudima*⁴⁰, koja se sastoji od niza mera i aktivnosti koje treba preduzeti u cilju suzbijanja ovog problema. Izradom Strategije uspostavljeni su strateški ciljevi koji treba da budu realizovani kroz različite aktivnosti državnih institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija.

Dana 30. aprila 2009. godine Vlada Republike Srbije je usvojila zaključak o usvajanju Nacionalnog plana akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine. Donošenje Nacionalnog plana akcije za suzbijanje trgovine ljudima predstavljalo je jedan od tehničkih uslova za liberalizaciju viznog režima sa Evropskom unijom.

⁴⁰ Strategija je objavljena u Službenom glasniku RS, br. 111/2006 od 12. decembra 2006. godine

Trgovina ljudima - iskustvo kompleksne traume Neophodnost zaštite preživelih od retraumatizacije od strane institucija, profesionalaca i procedura

*Biljana Slavković, psihoterapeutkinja
Institut za psihodramu, Beograd*

„Moje rane su iznutra. Nisu vidljive.”

Preživela u lancu trgovine ljudima u Italiji⁴¹

Napomena o terminologiji: u ovom članku autorka koristi termin „preživela” umesto termina „žrtva”. Termin „preživela” pruža realnu sliku osobe koja je, samim tim što je preživela kompleksnu traumu, danas sa određenim nivoom očuvanog kapaciteta za oporavak i nastavak života. Termin „žrtva” etiketira osobu, oduzimajući joj zauvek priliku da živi život bez nasilja.

Termin „preživela” se koristi u ženskom rodu, posebno zbog statistike koja govori o tome da su u najvećem procentu žene preživele traumu trgovine ljudima. Naravno, termin se u potpunosti odnosi i na muškarce i decu oba pola koja su iskusila trgovinu ljudima.

Termini „zlostavljač”, „trafikanat” i „trgovci ljudima” su u ovom članku u funkciji sinonima.

Uvod

Sve institucije sistema koje su nadležne u oblasti trgovine ljudima (za prevenciju, prepoznavanje, istragu i sankcionisanje, kao i za podršku žrtvama i preživelim) imaju indirektan ili direktan kontakt sa samim žrtvama i preživelim. Čak i kada takav kontakt zbog prirode ili faze posla izostaje, profesionalcima iz pomenutih institucija je neophodno da imaju osnovna znanja o efektu trgovine ljudima na mentalno i fizičko zdravlje pojedinca. Zbog čega je to važno? Zbog toga što je fenomen trgovine ljudima kompleksan, o čemu i ova publikacija detaljno govori; u cilju uspešnosti profesionalaca u prevenciji, kao i u ostalim radnjama (u zaustavljanju trgovine ljudima i u zaštiti preživelih), ponudićemo osnovne informacije i iskustva o tome na koji način trgovina ljudima razarajuće utiče na osobe koje su je preživele. Zato je neophodno izložiti osnovne mehanizme psihološke traume kao i psiho-fizičkog odgovora na nju.

„Izučavanje psihološke traume podrazumeva istovremeno suočavanje sa prirodnom ljudskom vulnerabilnošću i kapacitetom zla koji postoji u ljudskoj prirodi. Izučavanje

⁴¹ Cathy Zimmerman, Mazeda Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison and Charlotte Watts, *Stolen Smiles: The physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*. LSHTM, 2006 [http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/Stolen%20Smiles%20%20Trafficking%20and%20Health%20\(2006\).pdf](http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/Stolen%20Smiles%20%20Trafficking%20and%20Health%20(2006).pdf); 10/10/2009, p.82

traume uvek znači svedočenje užasavajućih događaja. Svedoci traume koju nanosi ljudsko biće se nađu zaglavljani u situaciji konflikta između žrtve i nasilnika. Moralno je nemoguće ostati neutralan u ovom konfliktu. Svedok je primoran da se opredeli. Snažan je izazov da se opredelimo za stranu napasnika, jer oni zahtevaju da svedok ništa ne preduzima, što odgovara univerzalnoj potrebi da se zlo ne vidi, ne čuje i ne pominje. Žrtva, sa druge strane traži od svedoka da podeli teret bola. Žrtva zahteva angažman i sećanje"⁴².

Pomenuta pozicija svedoka se može uočiti, kako u ulozi učiteljice koja otkriva da je njena učenica žrtva trgovine ljudima, tako i kod istražnog sudije koji procesuiru slučaj trgovine ljudima; u ulozi socijalnog radnika koji se suočava sa klijentkinjom koja je preživela trgovinu ljudima i sl. Svi profesionalci su takođe ljudi sa ličnim vrednosnim stavovima, kao i sa određenim predrasudama ili ograničenim znanjima i ta činjenica može pozitivno, ali i negativno da utiče na uspešnost njihovog rada, a kao rezultat toga i na stepen dostignuća u pravu preživelih na dobijanje pravne, psihološke i svake druge zaštite.

O psihološkoj traumi

„Psihološka trauma se obično definiše kao događaj izvan uobičajenog ljudskog iskustva koje predstavlja pretnju za život. Traumatski događaj isključuje uobičajene sisteme reagovanja koji ljudima daju osećaj kontrole, povezanosti i smisla. Traumatski događaji nisu neuobičajeni po tome što su retki, nego po tome što predstavljaju slom uobičajenih sistema adaptacije na životne uslove. Zajednički imenitelji za psihološku traumu su: intezivan strah, bespomoćnost, gubitak kontrole, strah od uništenja.”⁴³

Pojedinačni traumatski događaj se može pojaviti u životu bilo koje osobe (prirodna nepogoda, npr. zemljotres, ili smrt bliske osobe, napad pljačkaša na ulici...). Prolongirana, ponovljena trauma se pojavljuje u situacijama potčinjenosti, onda kada osoba ne može da pobegne jer se nalazi pod stalnom kontrolom zlostavljača. Na taj način se kreira poseban odnos između zlostavljača i preživela baziran na prisili. Ovakva situacija se svakako odnosi na osobe koje su u lancu trgovine ljudima. „Ovo podjednako važi kako za prisilu koja se sprovodi silom (...) kao i u kombinaciji sile, ponižavanja, zavođenja”⁴⁴. Očito je da zlostavljač, u ovom slučaju trafikant, postaje najmoćnija osoba u životu preživela, a psihologija preživela proističe iz postupaka i verovanja trafikanta.

Termin „preživela” trgovinu ljudima se odnosi na svaku osobu koja se protiv svoje volje primorava da radi određene poslove. Izolacija i isključivanje su važni termini koji se odnose na preživela, i predstavljaju mehanizme kontrole od strane trafikanata koja preživela

⁴² Judith Lewis Herman, *Trauma and Recovery*, Pandora edition, Basic Books, 1992, p.7

⁴³ *Ibid.*, p.33

⁴⁴ *Ibid.*, p.74

drži udaljene od spoljnog sveta.⁴⁵ **Svaka osoba koja je preživela trgovinu ljudima je iskusila kompleksnu psihološku traumu.** Psihološka trauma kao odgovor preživele na traumatski događaj će kod svake osobe biti različit, i o faktorima koji utiču na ove razlike govorićemo kasnije. Važno je na ovom mestu napomenuti da se, usled različitosti reakcije na traumu trgovine ljudima, svakoj preživelej mora omogućiti individualizovani pristup od strane profesionalaca iz institucija. Na taj način se može izbeći opasnost generalizacija, ličnih projekcija profesionalaca o potrebama, poteškoćama i kapacitetima preživele, a samim tim se i procesi pomoći preživelim ojačavaju realnim, nasuprot pozitivno ili negativno idealizovanim očekivanjima i planiranjem postupaka od strane profesionalaca, uz obaveznu saglasnost i saradnju preživele.

Najčešće karakteristike traumatizirajućeg iskustva osoba koje su preživele trgovinu ljudima

Sledeće karakteristike su tipične i opisuju situacije sa aspekta psihološkog iskustva, sa kojima se u lancu trgovine ljudima, suočavaju preživele:

- nepredvidljivost događaja
- gubitak kontrole nad događajima⁴⁶

Trafikanti koriste **sledeće mehanizme kontrole preživelih:**

- **ograničenost kretanja** koja postoji u svim formama trgovine ljudima; u većini slučajeva su preživele pod kontrolom trafikanta u svim aspektima života (ishrana, spavanje, higijena itd.). Prema studijama preživelih koje su seksualno eksploatisane, „samo njih 3% je izjavilo da su uvek slobodne“, ali je naknadnim intervjuom uočeno da je to značilo sledeće: „uvek sam slobodna da idem gde god hoću, naravno u pratnji nekog (trafikanta, *prim.prev.*)“.⁴⁷ Zbog posebnog odnosa između zlostavljača i preživele, često se može primetiti perfidan način kontrole: žrtvi se daje mali deo novca za seksualne usluge koje obavlja, ili se primorava da učestvuje u nekim sitnijim kriminalnim radnjama, ili se primorava da koristi narkotike ili da se ponaša potpuno suprotno od ličnih uverenja (na primer suprotno religijskim uverenjima). Na taj način preživela počinje da oseća da je sama odgovorna za situaciju u kojoj se nalazi, krivica se iz zlostavljača psihološki premešta u ličnost preživele, sve niži nivo samopoštovanja počinje da žrtvu čini sve bespomoćnijom, čime ona postaje sve zavisnija: „Ne treba meni čuvar, imam ja svog policajca u glavi“. Ovakva kontrola doprinosi sve intenzivnijem strahu i punoj izolaciji žrtve, sa nemogućnošću da sa bilo kim podeli svoja osećanja.

⁴⁵ Jenny Bjork and Katie Chalk (eds) *10 things you need to know about human trafficking*, World Vision Asia Pacific, 2009, p.4

⁴⁶ M. Basoglu and S. Mineka. "The role of uncontrollable and unpredictable stress in post-traumatic stress responses in torture survivors", in *Torture and its Consequences: Current treatment approaches*, M. Basoglu, (ed.), 1992

⁴⁷ United Nations, *Anti-human trafficking manual for criminal justice practitioners, Module 3 Psychological reactions of victims of trafficking in persons*, UN Office on Drugs and Crime, Vienna 2009, http://www.unodc.org/documents/human-trafficking/09-80667_module3_Ebook.pdf, oktobar, 2009

- **nasilje** (pretnje, zaplašivanja, napadi, izlaganje opasnostima) - prema navodima Ujedinjenih nacija⁴⁸, oko 60% preživelih koje su bile u lancu za seksualnu eksploataciju su iskusile nasilje u periodu pre nego što su bile trafikovane, a 90% njih je potvrdilo da je iskusilo fizičko i seksualno nasilje u toku trafikovanja. Podsećamo ovom prilikom da pod nasiljem podrazumevamo, pored ostalog i: izlaganje opasnosti (npr. prebrza vožnja i pretnja izbacivanjem iz kola na autoputu u toku vožnje); izlaganje posmatranju zlostavljanja drugih žrtava. Ovo napominjemo jer ponekad profesionalci nisu dovoljno senzibilisani da razumeju razarajući efekat indirektnog nasilja na preživelu (npr. kada ona prisustvuje prebijanju ili silovanju druge osobe).
- **zlostavljanje** treba shvatiti u najširem smislu reči: kao psihološko koje je sadržano u ostalim oblicima zlostavljanja, fizičko, seksualno, ekonomsko. Zlostavljanjem se smatra i kada su zanemarene potrebe u ishrani, u higijeni, zdravstvenoj zaštiti (npr. nabavka neophodnih lekova, ili nesaniranje povreda, ili primoravanje na seksualne odnose bez zaštite ili u trudnoći). Pretnja da će biti povređeni članovi porodice ili bliski drugi ljudi dodatno psihološki ugrožava preživele. Podatak da više od 90% preživelih potiču iz disfunkcionalnih porodica i imaju prethodno iskustvo porodičnog nasilja različitog nivoa i vrste, dodatno je uvećalo negativne efekte zlostavljanje koje je kasnije u životu došlo od strane trgovaca ljudima, neposredno pre i u toku trafikovanja (prema iskustvima u okviru psihodramske terapije, grupne i individualne, koja se odvija u ASTRA Dnevnom centru u Beogradu od 2007. godine).
Zlostavljanje (npr. pretnje) preživele doživljavaju i posle izlaska iz lanca trgovine ljudima, a koju vrše članovi kriminalnih grupa trgovaca. Tome doprinose i spori sudski procesi u kojima se preživele često retraumatizuju, usled neefikasne zaštite policije i pri ekonomskoj nesamostalnosti preživelih u ovom periodu (nemogućnost zapošljavanja i rešavanja stambenog pitanja, loša mentalna i zdravstvena pozicija, stigmatizacija od strane okoline - često uže porodice).

Verujemo da je iz prethodno navedenog sasvim jasno da trgovina ljudima predstavlja kompleksnu traumu, u kojoj preživele razvijaju određene simptome kao direktne posledice dugotrajnog traumatskog iskustva. U nastavku ćemo se osvrnuti na specifične simptome, posebno naglašavajući značaj prepoznavanja i razumevanja ovih simptoma od strane profesionalaca iz institucija, a što je neophodna veština koja omogućava adekvatan kontakt sa preživelim, **sa ciljem da sve procedure koje sprovedu profesionalci iz institucija budu sprovedene na dobrobit preživelih.**

⁴⁸ Ibid

Simptomi kao rezultat traumatizacije kompleksne traume trgovine ljudima

„U krizi se veoma različito reaguje. Važno je da znate da se emotivna reakcija posle preživljenog nasilja zove: sindrom traume nasilja i da je sve što preživela tada doživljava normalna reakcija na nenormalni događaj. Prepoznajemo tri faze reagovanja na traumatsku situaciju: neposredno reagovanje, reorganizaciju/adaptaciju, oporavak.“⁴⁹ Pomenuta podela je važna jer se različiti simptomi o kojima će biti reč pojavljuju u različitim fazama reagovanja na traumu, često u kombinaciji i uvek različitog inteziteta.

Pozvaćemo se na sledeći citat zbog važnosti razumevanja koliko traumatsko iskustvo ugrožava preživele: „Dr Besel Van der Kolk demonstrira da je telo od samog početka uključeno u traumatski proces. Demonstrirane su promene u nervnim putevima, obradi informacija u mozgu, hormonskoj ravnoteži i regulaciji vegetativnih funkcija. Neke od njih se javljaju kao strukturne promene (...) što je i razlog da se veruje da dugotrajne promene izazvane neravnotežom u regulatornim funkcijama i povišenom napetošću mogu da izazovu nepovratne promene i budu osnova za povećanu bolešljivost i smrtnost traumatizovanih osoba“⁵⁰.

S obzirom na to da je trgovina ljudima kompleksna trauma koja uključuje dogotrajno i intezivno zlostavljanje, uvek ćemo uočiti sledeće klustere negativnih posledica na preživele:

- **fizičke povrede**

- **akutne i hronične somatske bolesti**

- **dugoročno loše mentalno zdravlje** (emocionalni problemi, psiho-somatski problemi, loše socijalno funkcionisanje, pojava težih mentalnih bolesti) - prema statistici Ujedinjenih nacija, 52% žena i dalje ima najmanje deset simptoma poremećaja mentalnog zdravlja posle 90 dana od perioda trafikovanja. Simptomi su prema istraživanju iskustava preživelih odgovarali intezitetu simptoma torture.⁵¹

Kada govorimo o **fizičkim simptomima**, izvesno je da su prisutni iscrpljenost, gubitak težine, poremećaji spavanja (nesanica ili produženo spavanje), gastrointestinalni problemi, poremećaji imunog sistema, detrmatološki, genitalno – venerološki, neurološki, senzorni problemi sluha i vida i dr.⁵² Prisustvo niza fizičkih simptoma dalje uslovljava i još više otežava emocionalno stanje preživelih, o čemu će biti reči u nastavku, posebno što će se profesionalci iz institucija prvenstveno suočiti sa ovim klasterom simptoma kada budu u kontaktu sa preživelim.

⁴⁹ Ivana Slavković (priir) (2009), *Program razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici, Rad sa ženama žrtvama nasilja u porodici, Priručnik*, Autonomni ženski centar, Beograd

⁵⁰ Tamara Štajner-Popović i Sverre Varvin (eds) (2002), *Kovitlac: psihoanalitički osvrti na traumu*, IAN, str.175

⁵¹ Ibid, str.7

⁵² Cathy Zimmerman, Mazeda Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison and Charlotte Watts, *Stolen Smiles: The physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, op.cit, p 55

Simptomi mentalnog zdravlja

Simptomi i stanja koja se javljaju kod preživelih kao posledice traumatskog iskustva tokom trgovine ljudima su sledeći: **depresija, anksioznost, neprijateljstvo, bolesti zavisnosti.**

„Depresija je nemogućnost konstrukcije budućnosti”, zapisao je Rolo Mej, američki psiholog egzistencijalističke orijentacije⁵³.

Podsetimo da je stanje depresije uvek skopčano sa osećanjem gubitka, i kod većine preživelih je to reakcija na gubitak čitavog niza aspekata ličnosti, kao npr. važnih životnih uloga koje su preplavljene nametnutom ulogom žrtve; zatim gubitak samopoštovanja, predstava o sebi, ličnih uverenja, zdravlja; tu su gubici ideala, osećanja da su ravnopravne sa drugima i da imaju pravo na podršku, da su nevinna ljudska bića; najzad je tu i važan gubitak vere u iskrene ljudske odnose i pravo na budućnost, pa i na sam život. Gotovo uvek je prisutno snažno osećanje krivice (posebno što je to direktan rezultat mehanizama nasilja koju koriste trgovci ljudima). Skoro sve navedene gubitke mogli smo percipirati u radu sa klijentkinjama u okviru ASTRA Dnevnog centra u Beogradu. Onda kada je postojao i otežavajući uticaj strukture ličnosti i teških životnih okolnosti pre traumatskih događaja (već pomenuto nasilje u porodici) — depresivni simptomi su bili izraženiji i zahtevali su, pored psihoterapije, i primenu farmakoloških preparata u saradnji sa Institutom za mentalno zdravlje u Beogradu i drugim psihijatrijskim ordinacijama. Depresija, pogotovo ako se na vreme ne tretira psihoterapijom i po potrebi lekovima, može voditi u suicidalne pokušaje, i zbog toga je neophodno omogućiti preživelim pravovremenu i kontinuiranu zdravstvenu pomoć. Kada govorimo o depresiji, koja je veoma složen emocionalni poremećaj, primetne su i poteškoće koje naizgled posmatrač ne prepoznaje kao depresivne simptome: poteškoće u koncentraciji, orijentaciji – vremenskoj i prostornoj, pad motivacije, snižen afekat, nevoljnost, izolacija, ponekad poteškoće u održavanju lične higijene, poremećaji ishrane i veoma često poremećaji spavanja; nesposobnost za uspostavljanje kvalitetnih međuljudskih odnosa, različiti strahovi, nemogućnost da se zaposli i održi zaposlenje, teškoće u učenju novih veština i dr. Takođe su često prisutni i psihosomatski simptomi: vrtoglavica, iscrpljenost, bol u grudima, mišićima, leđima, glavobolje.

Sprovođenje istrage, a zatim sudskog postupka koji uključuje svedočenje preživeli, nepristupačnost materijalne i druge pomoći centra za socijalni rad će – u slučaju neprepoznatih simptoma depresije kod preživeli – u mnogome dodatno ugroziti njeno mentalno zdravlje i sveukupnu egzistenciju.

Anksioznost

Prirodno se anksioznost oseća kada su osobe suočene sa prijetnjom, opasnošću ili kada su

⁵³ Rollo May, *Love and Will*, 1969, nepotpuni podaci o izdavaču

pod stresom. Iako uobičajeno uzrok anksioznih poremećaja leži u psihološkim činiocima, i premda postoje dokazi o genetskom uticaju i neurofiziološkoj podlozi, istraživanja govore da emocionalni stres može biti značajan faktor koji izaziva pojačanu anksioznost. S druge strane, simptomi anksioznosti se uočavaju kroz pobuđenost perifernog nervnog sistema, zbog zastrašujućih nesvesnih, impulsa, fantazija i osećanja. Ako nesvesni psihološki mehanizmi ne uspeju da kanališu anksioznost, osoba će iskazivati sliku opšte generalizovane teskobe i na najmanji povod ili će stanja teskobe doživljavati u obliku napada panike. Traumatske situacije koje preživele iskuse, a u kojima je prisutna nepredvidljivost događaja i nemogućnost kontrole događaja, neminovno izazivaju pojačanu anksioznost. Prema rezultatima istraživanja⁵⁴ kod preživelih su uočeni sledeći simptomi anksioznosti: strahovi, napetost, napadi panike i užasa, nemir, iznenadna uznemirennost bez vidljivog povoda, nervoza, unutrašnje podrhtavanje. Ovi simptomi mereni kod preživelih u prvoj fazi reagovanja na traumu i bili su izraženi između 67 i 91%.

Neprijateljstvo

Već je bilo reči u kojoj meri je neophodno da profesionalci, koji imaju direktan kontakt sa osobom koja je preživela trgovinu ljudima, razumeju ponašanje i kontekst ovih osoba. Takođe i da znanje o pojedinim obrascima ponašanja preživelih omogući adekvatne i ne-retraumatizirajuće postupke profesionalaca, kao i dešifrovanje i kontrolu sopstvenog emocionalnog odgovora profesionalaca u ovakvim situacijama.

Neprijateljstvo kao reakcija preživelih u kontaktu sa institucijama se sreće iz više razloga: preživele, koristeći psihološki mehanizam negacije svog iskustva (što je u funkciji psihološkog preživljavanja), osećaju intruziju kada se u neadekvatnim uslovima ili neadekvatno uvremeno od njih insistira da govore o traumatskom događaju; neprijateljstvo proizilazi iz gubitka poverenja u ljude i institucije, i ovde mislimo i na realna loša iskustva, a ne samo doživljaj profesionalaca i ustanova od strane preživelih; izraženo neprijateljstvo govori o nesvesnom pokušaju preživelih da se zaštite od retraumatizacije, jer je to bio jedan od načina da prežive kompleksnu traumu trgovine ljudima; sva uverenja preživelih su narušena i veoma je teško uspostaviti nove i kvalitetnije kontakte, prisutna je na primer potreba za osvetom kao psihološkim odgovorom na traumu; institucije često obezvređuju preživele postavljajući se u poziciju moći i držeći preživele u daljem stanju potčinjenosti, kao manje vredne osobe, koje nemaju prava na svoj glas, stav i odluke, tj. institucije na taj način stigmatizuju preživele.

Realne pretnje trgovaca ljudima ne prestaju tokom dugih i neizvesnih policijskih i sudskih procesa, i preživeli iz straha za sebe i bližnje, kao i nedostatka organizovane pune zaštite, ne žele da svedoče i učestvuju u procesima, bojeći se odmazde.

Molimo vas da sledeće simptome neprijateljskog ponašanja razumete u kontekstu

⁵⁴ Cathy Zimmerman, Mazeda Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison, and Charlotte Watts, *Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, op.cit.p.9

prirodne reakcije većine preživelih i da nađete adekvatan lični odgovor, a da to ne ugrozi prava preživjele, kao i vas lično: „potreba da se neko udari, povredi; bacanje i razbijanje predmeta; konfliktnost; brzo uznemirenje, niska tolerancija na frustraciju, velika osetljivost; napadi besa bez spoljnog povoda, a koji se teško kontrolišu“. Ovi simptomi mereni kod preživelih u prvoj fazi reagovanja na traumu su bili izraženi između 36 i 83%.

Bolesti zavisnosti: preživjele su u toku traumatskog iskustva bile primoravane ili su dobrovoljno uzimale psihoaktivne supstance, alkohol i/ili drogu. Ove supstance privremeno umanjuju strah i bol, kako fizički tako i emocionalni. Pored toga, prisila uzimanja narkotika omogućava dodatnu kontrolu preživjele od strane trgovaca ljudima. Razvijena zavisnost postaje, pored mentalne, i fizičko oboljenje i trajno narušava zdravlje preživjele. Neophodno je pravovremeno omogućiti preživjelom lečenje od bolesti zavisnosti, a ulazak u apstinenciju je neophodan pre sprovođenja određenih stražnih i sudskih procedura.

Post traumatski stresni poremećaj (PTSP) ćemo pomenuti vrlo kratko, zbog teorijske i praktične složenosti ove pojave, kao i ograničenosti prostora u ovom članku, ali smatramo važnim za profesionalce da se edukuju u osnovnom razumevanju PTSP jer je procenat preživelih koji žive sa ovim poremećajem veliki.

Traumatsko iskustvo koje se vezuje za post-traumatski stresni poremećaj treba da zadovolji sledeće kriterijume: osoba je doživela, prisustvovala ili bila suočena sa događajem koji je opasan po život ili fizički integritet osobe ili drugih; njene reakcije uključuju osećanja intenzivnog straha, bespomoćnosti i užasa.

Kod osoba koje boluju od PTSP-a, traumatsko iskustvo koje su doživeli se uporno ponavlja kroz određene simptome: intruzivna, mučna sećanja na događaj koja se javljaju u vidu slika, misli ili percepcija, zastrašujućih snova o događaju, osećanja kao da se zastrašujući događaj ponovo dešava, a koje se javlja u budnom ili intoksiciranom stanju i manifestuje preko iluzija, halucinacija ili *flashback* epizoda traumatičnog događaja, spoljašnjih ili unutrašnjih podsetnika na traumu koji dovode do reaktivacije osećanja ili ponašanja koja su vezana za traumatski događaj.

„Osoba gubi interesovanja za sve aktivnosti koje je ranije volela da upražnjava, ulaže ogromne napore kako bi izbegla misli, osećanja ili ljude koji je podsećaju na traumu, vrlo često je nesposobna da se seti nekih važnih aspekata i delova traumatskog događaja, oseća se drugačije i otuđeno od bliskih osoba u svom životu, ponekad ne oseća ljubav i privrženost prema nekada bliskim članovima svoje porodice ili prijateljima. Osoba ima osećaj uskraćene budućnosti, kao da nema prava na uobičajen normalan život. Jedan od čestih simptoma PTSP-a je i osećanje da je sama osoba ili svet oko nje nerealan

(depersonalizacija/derealizacija)."⁵⁵ Svi ovi simptomi veoma ometaju osobu u psihosocijalnom funkcionisanju.

Podložnost preživelih na PTSP

Postoji mnogo pokušaja utvrđivanja faktora koji predisponiraju pojavu PTSP-a. Prema istraživanjima „ovi nalazi sugerišu da su osobe koje imaju visok nivo mentalnog zdravlja pre traume najmanje pod rizikom za PTSP. Ali ako je traumatsko iskustvo dovoljno zastrašujuće, prethodno dobro psihološko zdravlje ga verovatno neće zaštititi.”⁵⁶

Prema još nekim nalazima, nedostatak socijalne podrške kada je najviše potrebna, može takođe uticati da prethodno psihološki zdrave osobe podlegnu traumi.

Dinamika PTSP-a

Tok PTSP-a nema izrazitu pravilnost. Prema nalazima istraživanja stanja žena koje su preživele trgovinu ljudima, „inicijalni intervju u fazi neposrednog reagovanja na traumu je pokazao da 56% žena informiše o simptomima koji ukazuju na PTSP. Nakon trećeg intervjua, u fazi oporavka, ovaj postotak je smanjen na 6%, što govori u prilog velikom značaju stručne podrške i savetovanja. Ipak, uprkos značajnom smanjenju prisustva PTSP-a, to ne znači da se poremećaj neće ponovo javiti, pogotovo u budućim, izrazito stresnim, životnim situacijama”⁵⁷.

Preporuke za zaposlene u institucijama sistema koje su značajni subjekti u suzbijanju trgovine ljudima u Republici Srbiji

Kada ste u kontaktu sa osobama koje su preživele traumu trgovine ljudima, u toku procedura koje sprovodite u okviru svoje institucije, i kao profesionalci, preporučujemo sledeće:

Fizički aspekti

Obezbedite udobne i mirne prostorije za razgovor sa preživlom.

Budite sigurni da preživeli mogu da dobiju osveženje i hranu.

Obezbedite profesionalnog i senzibilisanog prevodioca ako preživela ne govori ili dovoljno dobro ne govori zvanični jezik (posebno se odnosi na romsku populaciju, kao i na strane državljanke).

Omogućite preživeloj pauze za pušenje.

Budite fleksibilni oko trajanja razgovora sa preživlom, ali na početku zajedno sa njom,

⁵⁵ Bojana Živanović: *O PTSP*, http://ptsp.ba/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=46

⁵⁶ Solomon Z., Dekel R., Mikulincer M., *Complex trauma of war captivity: a prospective study of attachment and post-traumatic stress disorder*, *Psychological medicine* 2008; 38(10):1427-34.

⁵⁷ Cathy Zimmerman, Mazeda Hossain, Kate Yun, Brenda Roche, Linda Morison, and Charlotte Watts, *Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*, op.cit. p.23

definišite predloženo vreme za razgovor (predlažemo trajanje od 45 minuta, uz pauze se može produžiti) - suviše dugi razgovori mogu da iscrpe žrtvu, kao i da remete vaše postignuće. Ne prekidajte razgovor da biste radili druge poslove, ma koliko bili važni (na primer javljanje na telefon).

U sudnicama omogućite preživeloj zaštićenu fizičku poziciju tokom procesa; preživela ne sme da bude u istoj poziciji sa optuženima, na primer da sedi u njihovoj blizini, ili da je okružena osobama koje su bliske optuženima; ne dozvolite npr. da preživela svedoči u momentu kada joj iza leđa sede njeni zlostavljači.

Procedure – preuzimajte dobre prakse iz regiona i drugih područja; razvijajte sopstvene dobre prakse koje će umesto ad hoc situacija prerasti u standardne procedure postupanja sa preživelima, u svim procesima.

Napravite procedure u okviru institucije o razmeni prikupljenih podataka od preživele u okviru tima, kako ona ne bi morala više puta da saopštava iste podatke različitim službenicima; izbegavajte istražne postupke u slučaju akutne faze traume preživele (faza neposrednog reagovanja sa stanjem šoka) i ako je preživela bolesna ili ako je izjavi da ne može da učestvuje u procedurama u tom trenutku.

Koristite zakonski odobrenu i tehnički izvodljivu zaštitu preživelih pri svedočenju – korišćenje video zapisa, svedočenje putem video-linka. Time ćete valjano zaštititi preživelu od retraumatizacije, a rezultat svedočenja će biti kvalitetniji i na doborobit preživele. Ovo treba da postane standardna procedura, a ne *ad hoc* situacija.

Strogo vodite računa o bezbednosti preživele, i uvek proverite sa preživelim da li se oseća dovoljno bezbedno da učestvuje u procedurama koje predlažete. Saradujte aktivno sa ostalim institucijama koje su u obavezi da obezbede zaštitu preživeloj u toku procesa u kojima učestvuje.

Odnos prema preživeloj

Uvek imajte na umu da je preživela ljudsko biće, koje nije definisano isključivo ulogom žrtve, poštujujte preživele i iskažite to poštovanje kad god možete, istaknite da ste tu da bi podržali preživelu.

Svaka osoba je posebna, kreirajte individualni pristup jer ćete tako izbeći uopštavanje u svom radu, a preživela će dobiti adekvatniju podršku.

Poštujte načelo poverljivosti, posebno ako vas profesionalna pozicija ne obavezuje da prikupljene podatke od strane preživele razmenjujete sa drugim institucijama (savetovališta, zdravstvene službe, centri za socijalni rad, pravni zastupnici, obrazovne institucije).

Aktivno slušajte preživelu, obratite pažnju na neverbalni govor, setite se šta je sve negativno uticalo na osobu pred vama - kada tražite da se seti detalja, ispriča doživljaje nasilja i sl.

Verujte preživeloj, sumnjičav i pretenciozan pristup, ili opravdavanje nasilja (makar i indirektno) nije adekvatan pristup u radu sa preživelim.

Ne osuđujte preživelu ako boluje od bolesti zavisnosti, jer je to posledica traumatskog iskustva; obezbedite joj profesionalno lečenje.

Setite se da preživela ima pravo da odlučuje o svemu što se tiče njene sadašnjosti i budućnosti; konsultujte je kada planirate mere zaštite i sprovedite ih samo ako je ona saglasna sa tim. Kontakte sa porodicom preživele realizujte samo uz njenu saglasnost, možda su upravo članovi porodice preživele trgovci ljudima.

Ne koristite moć nad preživelim koju vam može dati pozicija, institucija, znanje, materijalna sigurnost, slika o sebi kao osobi i profesionalcu – čak i kada mislite da ste potpuno u pravu i da radite u interesu preživele. Budite makar za momenat „u cipelama preživele“.

Ne obećavajte ništa što niste sigurni da ćete biti u stanju da uradite za preživelu.

Obezbedite preživeloj psihološku i psihoterapijsku podršku koja je ključan uslov reintegracije.

Podrška profesionalcima u institucijama

Setite se da ste i vi ljudsko biće, uprkos važnoj profesionalnoj ulozi. To znači da imate prava na emocionalnu reakciju, na lična uverenja, pa i na predrasude. Ali ništa od toga ne sme da ugrozi dobrobit preživele, a što se može dogoditi ako reagujete i odlučujete iz afekta, iz lične pozicije, iz predrasuda kojih možda niste ni svesni.

Neprijateljstvo koje preživele mogu pokazati prema vama je traumatska reakcija (setite se oblasti - *O simptomima*) i nemojte ih lično doživeti. Takođe, obavezno proverite da li ima trenutnih realnih povoda za osećaj neprijateljstva koje preživela oseća prema instituciji, vašim kolegama, vama.

Radite u timu, razmenite osećanja i dileme. Na taj način ćete izbeći ili umanjiti sekundarnu traumatizaciju koju možete doživeti jer ste i vi, slušajući i radeći sa preživelim, na određen način izloženi traumatskom iskustvu.

Reference

Ajduković M. (2000), *Nasilje nad ženama u obitelji*, Society for Psychological Assistance, Zagreb

Galonja A. (urednica srpskog izdanja) (2009), *Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*. IOM Beograd

Zimmerman C., Hossain M., Yun K., Roche B., Morison L. and Watts C. (2006), *Stolen Smiles: The physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe*. The London School of Hygiene & Tropical Medicine
<http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/StolenSmiles.pdf>

Kelerman P. F. i Hadgens K. (ur.) (2001), *Psihodrama i trauma – odigravanje sopstvenog bola*, IAN – International Aid Network

Ostojić E. et al., (2003), *Priručnik za pomagače i pomagačice koji rade sa žrtvama i preživjelim nasilja*, treće izdanje, Medica – Infoteka, Zenica

Slavković I. (prir) (2009), *Program razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici, Rad sa ženama žrtvama nasilja u porodici, Priručnik*, Autonomni ženski centar, Beograd

UN Office on Drugs and Crime, Global Programme against Trafficking in Human Beings (2008) *Toolkit to Combat Trafficking in Persons*

Špirić Ž., Kenežević G., Jović V., Opašić G. (ur.) (2004), *Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija, Jugoslovensko iskustvo*, IAN – International Aid Network, 2004.

WHO *Ethical and Safety Recommendations for Interviewing Trafficked Women* (Ženeva, 2003)
<http://www.who.int/gender/documents/en/final%20recommendations%2023%20oct.pdf>

Uloga prosvetnih radnika i Ministarstva prosvete u aktivnosti borbe protiv trgovine ljudima/decom

*Željka Martinovski, psihološkinja
Obrazovni sistem „Crnjanski“, Beograd*

Kada je odlučivano da se prosvetni radnici uključe u aktivnosti koje su usmerene na suprotstavljanje pojavi trgovine ljudima/decom, pre svega se vodilo računa o neposrednom i gotovo svakodnevnom kontaktu koji oni imaju sa omladinom, a mladi ljudi, pa tako i učenici, najčešće su potencijalne ili stvarne žrtve trgovine ljudima/decom.

Ministarstvo prosvete razumelo je potrebu za obučavanjem, te je, nakon dobijanja odobrenja⁵⁸ za seminar „Problem trgovine ljudima/decom – edukacija i prevencija“, ASTRA organizovala više seminara koje je, do sada, pohađalo oko 250 prosvetnih radnika. Na ovaj način, proširena je mogućnost učenja i informisanja o trgovini ljudima i povećan je broj prosvetnih radnika koji svoja stečena znanja mogu prenositi učenicima, kolegama, roditeljima. Oni, istovremeno, mogu biti dragocena karika u formiranju budućih lokalnih timova za borbu protiv trgovine ljudima/decom.

U odabiru škola čiji će prosvetni radnici biti uključeni u bazični seminar, iako su nastavnici dolazili iz čitave Srbije, vodilo se računa da to budu škole koje su u najvećem riziku od pojave trgovine ljudima/decom, bilo zato što se nalaze u rubnim opštinama Republike, najbliže granici sa susjednim zemljama, bilo zato što su u velikim gradovima ili školuju učenike koji češće odlučuju da svoje obrazovanje ili život nastave u inostranstvu.

Planirane aktivnosti u vezi sa seminarima za prosvetne radnike

Planirano je da se uključivanje prosvetnih radnika u aktivnosti protiv trgovine ljudima odvija u nekoliko faza:

- obuka nastavnika iz vulnerabilnih (rizičnih) škola širom Srbije (**bazični seminar**);
- obučavanje nastavnika iz prvog kruga seminara, koji su realizovali neke aktivnosti nakon seminara, (**napredni seminar**);
- obučavanje učenika za **vršnjačke edukatore**;
- **razmene** ideja i aktivnosti između škola;
- formiranje **lokalnih timova**.

⁵⁸ Katalog programa stručnog usavršavanja možete naći na zvaničnom sajtu Zavoda za unapređenje vaspitanja i obrazovanja http://www.zavod.edu.rs/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=30&Itemid=32

Bazični seminar za prosvetne radnike

Planirano je da se bazični seminar za prosvetne radnike sprovede kroz trodnevne aktivnosti. Smatrali smo da je zbog podrške, timskog rada i održivosti ciljeva seminara važno (i neophodno) da isti tip obuke, bazični seminar, prođu dve osobe iz iste škole koje bi tako, u budućem radu, bile podrška jedna drugoj. Zamislili smo da to budu stručni saradnik ili neko od profesora društvenih predmeta (građansko vaspitanje, sociologija, filozofija ili psihologija), jer su ovo osobe koje su po prirodi svoje struke (ali i zahvaljujući odgovarajućoj prethodnoj edukaciji) senzibilisane za probleme koji su uključeni u aktivnosti protiv trgovine ljudima.

Seminar je bio organizovan tako da su se smenjivale:

- **serije plenarnih izlaganja** u vezi sa karakteristikama pojave trgovine ljudima, aktivnostima institucija u vezi sa ovom pojavom, pravnom zasnovanošću ljudskih i dečijih prava i
- **radioničarskog** načina rada nakon svakog od plenarnih izlaganja.

Pokazalo se da je radioničarski način rada posebno koristan i efikasan jer je omogućavao emocionalnu, intelektualnu i motivacionu razradu sadržaja koje su prosvetni radnici usvajali na plenarnim izlaganjima. Takođe, ovaj način rada omogućavao je i sagledavanje mogućnosti ličnog angažovanja, odnosno aktivizma u borbi protiv trgovine ljudima/decom.

Verujemo da je aktivnost prosvetnih radnika koja se odvijala u radionicama seminara, u pronalaženju načina i metoda ličnog angažovanja u borbi protiv trgovine ljudima od posebnog značaja. Oni su, u periodu neposredno nakon realizovanja bazičnih seminara, s jedne strane najznačajnija karika u mogućnosti implementacije znanja i veština koje su stekli u vezi sa ovom pojavom, a s druge, njihova radna pozicija je pogodna za uključivanje što većeg broja ljudi u aktivnosti borbe protiv trgovine ljudima (učenika, kolega, roditelja).

Tok, aktivnosti, ciljevi seminara

U toku prvog dana učesnici imaju priliku da se iscrpno upoznaju sa **fenomenom** trgovine ljudima/decom, sa **uzrocima i posledicama**, kao i sa **iskustvom ASTRE** u radu na prevenciji i pomoći žrtvama trgovine ljudima/decom. U radionici⁵⁹ koja sledi posle uvodnih aktivnosti učesnici mogu da iznesu svoje utiske nakon ovih detaljnih, a istovremeno osnovnih informacija u vezi sa trgovinom ljudima/decom.

Predznanja sa kojima su dolazili prosvetni radnici bila su najčešće skromna, površna i često svedena na saznanja dostupna iz medija. Otuda se dešavalo da je nakon prvih,

⁵⁹ Grupa autora (2006), *Trgovina ljudima - naš odgovor*, Beograd, ASTRA i Crveni krst Srbije i Crne Gore (opis radionica)

veoma iscrpnih informacija o pojavi trgovine ljudima/decom, potencijalnim i stvarnim žrtvama, njihovom položaju u društvu, mogućnostima reintegracije, načinima borbe protiv ove pojave, saradnji sa državnim institucijama (sudsvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova, centri za socijalni rad, domovi zdravlja), većina prosvetnih radnika isticala da se oseća nemoćno, obeshrabreno, besno, tužno i da im se čini da kao pojedinci baš ništa ne mogu da učine da se situacija makar malo popravi.

Naš cilj je, zbog svega ovoga, bio da prosvetne radnike osnažimo, da zajedno pronađemo puteve i načine za lično angažovanje u sredini u kojoj rade, da odredimo **ciljeve ličnog angažovanja i sopstvena očekivanja** u vezi sa mogućnostima akcija, kao i kako, kada, gde i sa kim ih možemo realizovati.

Kako su kao ciljevi ličnog angažovanja prosvetnih radnika izdvojeni **informisanje i edukacija**, definisane **ciljane grupe** (učenici, roditelji i kolege u školi), mogli su se odrediti i različiti **oblici rada** u okviru nastavnih i vannastavnih aktivnosti. Tako je roditelje sa pojavom trgovine moguće upoznati na roditeljskim sastancima, kolege na odeljenskim ili nastavničkim večima, a učenike na časovima odeljenske zajednice, na odgovarajućim sekcijama, i naravno, na časovima redovne nastave, posebno: maternjeg jezika, stranog jezika, istorije, geografije, psihologije, građanskog vaspitanja... Polazeći od sadržaja predmeta koji predaju prosvetni radnici mogu pojavu trgovine ljudima/decom, obraditi upravo iz ugla sopstvenog predmeta koristeći nastavne jedinice koje su u vezi sa ovom pojavom. Važno je imati na umu da će snaga poruke o borbi protiv trgovine ljudima i suzbijanju ove pojave biti jača i angažovanje delotvornije, ako je sa učenicima obrađujemo sa različitih aspekata i ukazujemo na različite forme manifestovanja ove pojave.

Pri tom možemo koristiti različite **metode i tehnike**; učenike možemo uključiti u pravljenje postera, osmišljavanje prezentacija (power point), možemo odgledati filmove koji govore o pojavi trgovine ljudima, razgovarati nakon toga sa učenicima, organizovati vršnjačku edukaciju⁶⁰, one učenike koji to žele povezati sa organizacijama koje se bore protiv trgovine ljudima i uključuju u svoje aktivnosti mlade ljude, na volonterskom principu.

Da bi se sa značajem, dimenzijama i raširenošću pojave trgovine ljudima u školi upoznali svi akteri školskog života i dodatno obučili neki od njih, pre svega je važno izraditi **plan akcije** u školi.

⁶⁰ Trikić Z., Koruga D., Vranjesević J., Dejanović V., Vidović S. (2003), *Vršnjačka medijacija – od svađe slađe*, Beograd, GTZ i Kinderberg International e.V (ideje za vršnjačku edukaciju)

Izrada plana akcije u školi bila je završna i veoma važna aktivnost na seminaru jer je ona u sebi, najčešće, obuhvatala sve različite faze kroz koje su prolazili prosvetni radnici:

- upoznavanje sa pojavom trgovine ljudima/decom;
- razrada osećanja koja se javljaju nakon upoznavanja sa pojavom;
- osmišljavanje načina, tehnika, metoda za obučavanje i informisanje drugih (učenika, kolega, roditelja, šire zajednice);
- ostvarljivost planiranih aktivnosti;
- dobar izbor vremena za sprovođenje aktivnosti u odnosu na obaveze u toku školske godine.

Dalje mogućnosti za rad

Na svim seminarima za prosvetne radnike koji su do sada održani, nakon plenarnih izlaganja predstavnika NVO ASTRA i Ministarstva unutrašnjih poslova, najjače utiske su proizveli:

- širina i složenost problema trgovine ljudima/decom;
- nedovoljno efikasno sudstvo i neadekvatna kaznena politika;
- korupcija, sprega vlasti i kriminala, pogoršanje situacije u vezi sa trgovinom ljudima;
- položaj žrtve, uzrast, mogućnost reintegracije;
- nedovoljno angažovanje državnih institucija u radu sa žrtvama trgovine ljudima.

U radionici koja se bavila temom ljudskih i dečijih prava i odgovornosti, u vezi sa nepoštovanjem ovih prava, prosvetni radnici su, u delu koji se odnosi na MOJU ODGOVORNOST (kao prosvetnog radnika) izdvojili:

- poštovanje prava deteta;
- promovisanje prava deteta;
- informisanje (učenika roditelja, nastavnika);
- edukacija (učenika roditelja, nastavnika);
- umrežavanje sa vladinim organizacijama i NVO;
- saradnja sa odgovarajućim institucijama;
- podrška reintegraciji žrtve.

i naglasili su da je potrebno raditi na:

- prevenciji;
- pomoći žrtvama;
- informisanju i obučavanju učenika, roditelja, građana uopšte;
- umrežavanju škola sa vladinim organizacijama i NVO;
- ostvarivanju saradnje sa odgovarajućim institucijama (centri za socijalni rad, domovi zdravlja).

U pobrojanim utiscima, utvrđenim elementima lične odgovornosti i predloženim poljima buduće saradnje našli smo osnovu za dalje planirane aktivnosti.

Do sada održani seminari okupili su prosvetne radnike iz velikog dela Srbije: Bečeja, Aleksandrovca, Blaca, Paraćina, Vrbasa, Kučeva, Kuršumlje, Bačke Topole, Sremskih Karlovaca, Novog Sada, Ivanjice, Surdulice, Mladenovca, Kovina, Batočine, Lapova, Sombora, Subotice, Kladova, Leskovca, Sremske Mitrovica, Bajine Bašte, Šida, Pirota, Vranja, Raške, Bora, Bele Crkve, Beograda, Bačke Palanke, Kikinde, Preševa, Dimitrovgrada, Sokobanje, Zaječara, Negotina. Ipak, i dalje bi bilo korisno da se ova „leopardova koža“ mesta u kojima se nalaze edukovani prosvetni radnici, dopuni i proširi što bi činilo kvalitetnu osnovu za dalje planirane aktivnosti u kojima prosvetni radnici čine veoma važnu kariku.

Zato bi, kao prvi dalji korak trebalo organizovati dodatne **bazične seminare** na koje bi bili pozvani prosvetni radnici iz gradova/centara iz kojih do sada nije bilo učesnika seminara (Čačak, Kragujevac, Kraljevo, Kruševac, Zrenjanin...). Na taj način bismo ostvarili mogućnost za stvaranje važnih „čvorova“ za što bolju mrežu obučениh prosvetnih radnika i za njihovu buduću saradnju i razmenu kao i osnovu za formiranje budućih lokalnih timova kada je u pitanju problematika trgovine ljudima/decom.

Prosvetni radnici bi mogli da pruže dragocenu pomoć u organizovanju vršnjačke edukacije, a napredni seminari bi, između ostalog, doprineli razmeni iskustava i boljem umrežavanju škola.

Sledeći važan korak koji bi usledio i za koji je, takođe, važno prepoznavanje potrebe i uključenost i pružanje podrške Ministarstva prosvete, odnosi se na stvaranje **timova u lokalnoj zajednici**.

Uloga prosvetnih radnika u lokalnim timovima bila bi od ogromnog značaja, jer su oni ti koji su u neposrednom, svakodnevnom kontaktu sa mladim ljudima, oni su u poziciji da mogu da obučavaju i daju informacije, ali i da neposredno reaguju i deluju ukoliko se u svom okruženju susretnu sa pojavom trgovine ljudima ili samom žrtvom. Svakako, oni kao pojedinci nisu dovoljni, zato je potrebno i neophodno uključivanje i ostalih, obučениh članova lokalnih timova u svim fazama mogućeg rada u vezi sa trgovinom ljudima. Njihova aktivnost je zato potrebna preventivno kroz obuku i informisanje šire zajednice i u momentu sumnje da postoji pojava trgovine ljudima, za praćenje procesuiranja, pomoć žrtvi i rad na njenoj reintegraciji onda kada se trgovina ljudima dogodila.

Lokalni timovi bi trebalo da uključuju osobe koje su prethodno pohađale seminare i to: prosvetnog radnika, osobu iz centra za socijalni rad, sudiju i osobu iz Ministarstva unutrašnjih poslova, volontera učenika ili mladu osobu, volontera NVO. Ukoliko bi u svakom od gradova iz kojih su prosvetni radnici dolazili na seminare (kao i u onim koje planiramo da obuhvatimo seminarima) postojao po jedan ovakav tim:

- rad na prevenciji i edukaciji u vezi sa trgovinom ljudima bi bio olakšan i izvodljiv;
- mogla bi da se razradi i realizuje procedura hitne pomoći i uključivanja stručnjaka u rad se evidentiranom žrtvom trgovine ljudima;
- mogao bi da se razradi i realizuje postupak za reintegraciju žrtve trgovine ljudima.

Formirani lokalni timovi mogli bi da se angažuju u svim situacijama kada postoji potreba za njihovim radom na teritoriji svoje opštine/grada, ali i u susednim opštinama/gradovima ukoliko u njima ne postoje ovi timovi.

Tako stvorena mreža lokalnih timova za borbu protiv trgovine ljudima i pomoć žrtvama bila bi moćan oslonac za sve osobe koje su na bilo koji način ugrožene ovom pojavom i značajan doprinos NVO i vladinim institucijama u najrazličitijim aktivnostima koje su usmerene na smanjenje i suzbijanje pojave trgovine ljudima/decom.

Ministarstvo pravde i njegova uloga u borbi protiv trgovine ljudima

*Rajko Atanacković, savetnik u Ministarstvu pravde Republike Srbije
Ministarstvo pravde Republike Srbije*

Trgovina ljudima, kao oblast na koju se tokom poslednje decenije sa razlogom obraćala naročita i sve veća pažnja pre svega u svetu, ali i u našoj zemlji, primer je izuzetno kompleksne materije koju je nemoguće obuhvatiti unutar jedne discipline ili jedne institucije. Štaviše, gotovo svi problemi sa kojima se društvo danas suočava reflektuju se i izraženi su u oblasti borbe protiv trgovine ljudima. To što danas raspoložemo strategijom i nacionalnim planom za borbu protiv trgovine ljudima, predstavlja izvesno ohrabrenje da put ispred nas nije više potpuno neobebežen.

Ipak, kao što će se u daljim izlaganjima videti, mnogo toga treba da bude sprovedeno u život. Svest o realnim razmerama društvene opasnosti od ovog delovanja treba značajno da se proširi u svim segmentima društva pa i unutar nadležnih ministarstava.

Ministarstvu pravde, kao i drugim organima državne uprave, neophodna je značajna reorganizacija i modernizacija, koja je već započeta, ali ostaje da se vidi da li će biti konsekventno izvedena u skladu sa izraženim potrebama. Mi, pre svega, moramo da radimo sa onim resursima kojima raspoložemo, mada su očigledno nedovoljni. Ministarstvo pravde, za razliku od nekih drugih organa, ima znatno manje zaposlenih nego Ministarstva pravde u evropskim zemljama sa sličnim brojem stanovnika. To je i jedna od posledica specifičnih istorijskih okolnosti vezanih za raspad i nastajanje novih država na ovoj teritoriji u poslednjih dvadeset godina.

Ozbiljnije bavljenje i uvažavanje složenosti problema vezanih za trgovinu ljudima nastaje tek ulaskom naše zemlje u članstvo Saveta Evrope. Jedan od značajnijih projekata kojim je unapređeno naše znanje bio je *Lara projekat*, koji je održan u toku jeseni 2003. godine u Strazburu (Francuska) i Draču (Albanija). Bilo je vrlo interesantno sagledati do koje mere su problemi sa kojima se suočavamo slični i međusobno povezani. Gledano iz ove perspektive, većina preporuka koje su se tada mogle čuti usvojene su u našem zakonodavstvu. Kada se ova tema ozbiljno i svestrano prati, zaista se uočava veza između ovog oblika kriminaliteta i globalizacije sa jedne i viktimizacije i kriminaliteta sa druge strane. Već u tim prvim danima bilo je reči o tome da se mora raditi na suzbijanju potražnje (tako što će i korišćenje usluga žrtava imati obeležje krivičnog dela) i na sprečavanju višestruke viktimizacije žrtava tokom sudskih i drugih procesa.

Ovde je reč o veoma ozbiljnom pravnom pitanju koje je povezano sa drugim pitanjima koja su izazivala ozbiljne stručne polemike u razvoju modernih pravnih sistema tokom dvadesetog veka. Naime, često imamo situaciju da su različiti subjekti veoma različite socijalne snage i uticaja. Tako je bilo recimo u 19. veku kod zaključivanja ugovora o radu gde dve strane, radnik i poslodavac, iako formalno-pravno u jednakom položaju, nikako nisu bile suštinski jednake. Tako je nastalo udruživanje radnika i snažan sindikalni pokret u 19. veku.

Analogno tome, iako u krivično-pravnom postupku treba pružiti jednake mogućnosti i šanse i optužbi i odbrani, goruće je pitanje odnosa prema žrtvi i njenoj ranjivosti, naročito u uslovima organizovanog kriminala, a kome doskora nije posvećivano dovoljno pažnje.

Zakonska definicija ovoga dela prvi put je formulisana u Krivičnom zakonu 2003. godine u članu 111 b. Ovaj član je široko, ali ipak ne do kraja, bio baziran na Protokolu za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima naročito ženama i decom, koji dopunjuje Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine. Slično Protokolu, ovaj član predviđa sledeće radnje izvršenja trgovine ljudima: vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, predaju, kupoprodaju, posredovanje u predaji ili prodaji, skrivanje ili držanje drugog lica. Da bi postojalo ovo krivično delo potrebno je da su ove radnje preduzete sa ciljem sticanja neke koristi ili u cilju nekog od sledećih oblika eksploatacije: eksploatacije rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije i prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima.

Kao što je već naznačeno, među drugim problemima, stručnjaci navode i problem nejasne definicije pojma eksploatacije rada u međunarodnom pravu i da li je ona kao takva dozvoljena ili zabranjena, kada nema drugih elemenata krivičnog dela (Drač 2003). Ovo pitanje nije od malog značaja, jer biće krivičnog dela trgovine ljudima sadrži dostojanstvo i slobodu čoveka kao neke od glavnih zaštitnih objekata, a naravno i zaštitu života i zdravlja žrtve. Uslovi zasnivanja radnog odnosa u različitim državama nisu jednaki, ali nesporno je da se svet kreće u pravcu humanijeg generalnog stava prema ovim pitanjima.

Stručnjaci su naveli još neka pitanja koja su u Ministarstvu pravde Republike Srbije prihvaćena kao značajna, ali o čijem rešavanju još nije postignut konsenzus. Jedan broj zemalja smatra da prostituciju treba legalizovati kao i svako drugo zanimanje, što bi olakšalo kontrolu zdravstvenog i socijalnog stanja seksualnih radnika i radnica. U prilog tome ide i argument da bi onda bilo lakše zaštititi maloletnike, kao i žrtve trgovine ljudima, jer bi bilo moguće efikasnije ih izdvojiti kao žrtve, i ceo problem bi se mogao daleko

transparentnije tretirati. Argument protiv toga je tradicionalan: prodavanje seksualnih usluga je suprotstavljeno javnom moralu.

U ovoj, kao i u drugim oblastima, nevladine organizacije se javljaju kao jedan od najvažnijih subjekata promene i modernizacije društvene svesti i zato je njihov značaj, svuda u svetu, pa i kod nas, izuzetan. Zato su se propisi u ovoj oblasti više puta usavršavali i menjali od 2003. godine. Najznačajnija je činjenica da se ponovo povećava zakonski minimum za kažnjavanje onih oblika krivičnih dela čija su žrtva deca.

Takođe, izuzetno važno pitanje koje se u praksi postavilo je pitanje razgraničenja krivičnog dela trgovine ljudima iz člana 388 novog Krivičnog zakonika i krivičnog dela iz člana 350 Krivičnog zakonika koje se odnosi na nedozvoljen prelaz državne granice, kao i daljeg usavršavanja njihovih odredbi.

Ovde se takođe, nalazi prikriveno još jedno značajno pravno i društveno pitanje koje zahteva da se prema njemu jasno država odredi. Njen interes je da kontroliše prelazak granice i time uspostavi neku kontrolu nad migracijama. Ali, kako postoji velika potražnja za omogućavanjem ilegalnog prelaska granice onih koji se nadaju obezbeđenju pristojnog života u razvijenijim zemljama, u taj posao se umešao organizovani kriminal, a često i trgovci ljudima. Ne sme se dozvoliti greška da se žrtva trgovine ljudima ne prepozna, već da se tretira kao ilegalni migrant. U interesu je istrage, a to su međunarodni stručnjaci odavno utvrdili, da se žrtvi obezbedi svaka pomoć, pa čak i legalni boravišni status u zemlji, kako bi njeno svedočenje bilo od presudne koristi za dobijanje osuđujuće presude za trgovce ljudima. U tom cilju već su održani brojni seminari za radnike u policiji i pravosuđu.

U vezi sa trgovinom ljudima značajni su još i članovi 389 i 390 Krivičnog zakonika, koji se odnose na trgovinu decom radi usvojenja i zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu. Oni pokrivaju neke veoma značajne aspekte, naročito kada je zaštita interesa dece u pitanju.

Ovo je oblast u kojoj se svakodnevno otvaraju nova i važna pitanja. U Ujedinjenim nacijama u Njujorku je 13. oktobra 2009. godine održana prezentacija zajedničke studije Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope o trgovini organima, tkivima i ćelijama i trgovini ljudima radi odstranjivanja organa. Utvrđena je potreba pravljenja distinkcije između ove dve oblasti, jer u oblasti trgovine organima postoji pravni vakuum i ona još nije dovoljno definisana u stručnim, pravnim i medicinskim krugovima. Gde god postoji pravni vakuum tu organizovani kriminal deluje brzo i precizno. Evo još jednog pitanja koje život donosi i koje se postavlja kao još jedan zadatak Ministarstva pravde.

Ministarstvo pravde je samo jedno od nadležnih ministarstava koje, zajedno sa međunarodnim i nevladinim organizacijama, deluje u Republičkom timu za borbu protiv trgovine ljudima. Smatramo da treba pohvaliti visok stepen saradnje i koordinacije, pa i razumevanja među vladinim i nevladinim činiocima koji vode različite aspekte borbe za suzbijanje ovog velikog društvenog zla. Može se s pravom nadati da će se potencijali ovog dobrog odnosa i saradnje primeniti i u drugim sličnim oblastima gde bi to bilo neophodno. Uz pojačan trud svih aktera, ovo može postati model šire reorganizacije u oblastima kao što je borba protiv organizovanog kriminala, pranja novca, korupcije i slično, koje su sve međusobno povezane i mogu se razdvajati u teorijskim razmatranjima, ali ne i u praksi.

Trebalo bi takođe imati u vidu da u oblasti borbe protiv trgovine ljudima mogu sarađivati međusobno i one države koje imaju nerešena politička pitanja u drugim oblastima, pa napredak u ovih saradnji uvek ima snažan uticaj na sveukupne bilateralne i/ili multilateralne odnose.

Ima nekoliko praktičnih pitanja na čijem unapređenju se u Ministarstvu pravde mora raditi u bliskoj budućnosti. To je, pre svega, unapređivanje statistike, te koordinacije razmene statističkih podataka između različitih organa. Proces je pokrenut i nadajmo se da će biti unapređen na vreme, čime bi na isti način uticao na celokupan rad svih aktera u suzbijanju trgovine ljudima. To bi takođe mnogo više osvetlilo rad državnih organa Republike Srbije i postignute rezultate u ovoj oblasti i bilo bi prepoznato i od drugih relevantnih činilaca.

Na kraju, smatramo da treba sa optimizmom gledati na budućnost: iako je problem sa kojim se suočavamo u borbi protiv trgovine ljudima velik i težak, njegovim rešavanjem, koje mora biti multidisciplinarno, pronačićemo put za efikasnije rešavanje mnogih drugih problema sa kojima se svet danas suočava. Ako smo i najmanja karika i ako smo do sada dali neki doprinos kao deo Republičkog tima Srbije i međunarodnih činilaca koje se bave ovom oblašću, možemo biti ponosni, ali to ne sme da nas spreči da vidimo koliki je ogroman posao još pred nama.

Ultima ratio u suzbijanju trgovine ljudima: međunarodni i nacionalni krivično-pravni standardi gonjenja i kažnjavanja⁶¹

Prof. dr Violeta Beširević

Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Trgovina ljudima postala je veoma isplativa kriminalna delatnost i zauzima treće mesto među lukrativnim kriminalnim delatnostima, odmah posle krijumčarenja droge i oružja. Borba protiv ovog fenomena globalnih razmera nije laka. Zbog prirode seksualne industrije veoma je teško identifikovati žrtve trafikanga i seksualnog ropstva, tako da i one same često bivaju uhapšene, tretirane kao prostitutke ili ilegalni migranti i na kraju proterane. Dodatni problem predstavlja nedostatak potpune i iskrene inicijative država da pruže pomoć žrtvama ovog oblika organizovanog kriminala, zato što to opterećuje nacionalne sisteme socijalne zaštite. U najnovije vreme, učinjeni su značajni naponi, na međunarodnom nivou, a i na nivou nacionalnih država, ka jačanju krivično pravne zaštite žrtava trgovine ljudima. U tom kontekstu, svakako najveće dostignuće je inkriminacija trgovine ljudima kao posebnog vida zločina protiv čovečnosti u Statutu Međunarodnog krivičnog suda i usvajanje multilateralnih konvencija na univerzalnom i regionalnom nivou, posvećenih borbi protiv ovog vida organizovanog kriminala.

Cilj ovog poglavlja jeste kratki prikaz međunarodnih i domaćih standarda gonjenja i kažnjavanja učinilaca različitih vidova krivičnih dela trgovine ljudima.⁶²

Međunarodni standardi

Trgovina ljudima, koja pre svega podrazumeva trgovinu ženama i decom, ustanova je ropstva savremenog doba. Samo do pre tridesetak godina, međunarodno pravo zabranjivalo je trgovinu ženama i decom samo ukoliko je to bilo praktikovano u svrhe prostitucije.⁶³ To potvrđuje, na primer, Konvencija o suzbijanju trgovine ljudima i eksploatacije drugih u svrhe prostitucije iz 1950. godine. Tek u novije vreme, a naročito sa usvajanjem Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979) i Konvencije o pravima deteta (1989), u pružanju zaštite žrtvama trgovine ljudima, napušta se veza između ove prakse i prostitucije.

⁶¹ Ovaj rad predstavlja stavove i mišljenja autora i ne može se pripisati ustanovi u kojoj autor radi.

⁶² Za više vidi npr. Marija Anđelković et al., *Trgovina ljudima u Republici Srbiji: Izveštaj za period 2001 - 2007. godine*, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd, 2008.

⁶³ Za kritiku vidi npr. Janie Chuang, *Redirecting the Debate Over Trafficking in Women: Definitions, Paradigms, and Contexts*, 11 Harvard Human Rights Journal, 1998, str.65.

U današnje vreme, najznačajniji međunarodni instrumenti koji zabranjuju različite vidove trgovine ljudima su: Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom uz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000), Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2005) i Statut Međunarodnog krivičnog suda koji stupio na snagu 2002. godine.⁶⁴

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (Palermo protokol)

Generalna skupština UN je 2000. godine jednoglasno usvojila paket instrumenata za borbu protiv različitih vidova savremenog kriminaliteta. U njemu se našao i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom uz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu: Palermo protokol ili Protokol). Protokol se primenjuje i tumači zajedno sa Palermo konvencijom. U krivičnom kontekstu, Palermo protokol je značajan po tome što predstavlja prvi međunarodni instrument koji sadrži opštu definiciju trgovine ljudima, smatra irelevantnim pristanak žrtve na eksploataciju, dozvoljava državama da inkriminišu samo prinudnu prostituciju kao oblik trgovine ljudima, kao i po tome što su njegove odredbe koje se odnose na krivično gonjenje učinilaca raznih vidova trgovine ljudima obavezne za sve države potpisnice.

Pravila ovog međunarodnog instrumenta, relevantna za ovaj prikaz, primenjuju se u sprečavanju, istrazi i gonjenju krivičnih dela utvrđenih u skladu sa članom 5. Protokola, u slučajevima u kojima su ta krivična dela po svojoj prirodi međunarodna i uključuju neku grupu za organizovani kriminal, kao i na zaštitu žrtava tih krivičnih dela.

Palermo protokol definiše trgovinu ljudima na sledeći način:

„Trgovina ljudskim bićima” znači: vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, služenje ili uzimanje organa.”⁶⁵

⁶⁴ Za pregled međunarodnih ugovora koji se odnose na trgovinu ljudima i detaljniju diskusiju vidi Cherif Bassiouni, *International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers 2008, vol. 1, str. 568-595.

⁶⁵ Treba napomenuti da se Protokol bavi eksploatacijom prostitucije drugih lica i drugim oblicima seksualne eksploatacije samo u kontekstu trgovine ljudima. Izraz „eksploatacija prostitucije drugih lica” ili „drugi oblici seksualne eksploatacije” nisu definisani u Protokolu, zbog čega nije od značaja na koji način države potpisnice tretiraju prostituciju u relevantnim domaćim zakonima. Vidi u Marija Anđelković et al., *Trgovina ljudima u Republici Srbiji: Izveštaj za period 2001 - 2007. godine, op.cit.* str. 57-58.

Kao što je već istaknuto, Protokol posebno ističe da pristanak žrtve na eksploataciju nije relevantan ukoliko je preduzeta bilo koja od navedenih radnji izvršenja, a posebno se precizira da će se vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta u svrhe eksploatacije smatrati trgovinom ljudskim bićima čak i kad nisu upotrebljene sila ili pretanja, odnosno bilo koji od drugih načina izvršenja predviđenih u definiciji Palermo protokola. Uz to, Protokol naglašava da se detetom smatra lice mlađe od osamnaest godina.

Najvažnije obaveze država potpisnica Palermo protokola iz korpusa krivično-pravnih mera su:

- Inkriminisanje radnji i dela predviđenih u članu 3 Protokola. Države su obavezne da trgovinu ljudima inkriminišu kao umišljajne delikte.
- Kažnjavanja za pokušaj činjenja ovog dela ili za saučesništvo u njegovom izvršenju kao i za organizovanje i navođenje drugih lica na izvršenje krivičnog dela trgovine ljudima.
- Osim inkriminisanja osnovnog krivičnog dela trgovine ljudima i kažnjavanja za njegove modalitete, nacionalni zakonodavni organi se pozivaju da kao krivična dela predvide i druge oblike eksploatacije ljudi, posebno žena i dece.

Kako se odredbe Palermo konvencije *mutatis mutandis* primenjuju i na Protokol, države potpisnice su dužne da predvide i niz drugih mera kojima se obezbeđuje krivično-pravna represija protiv učinilaca krivičnih dela trgovine ljudima. Tako se, na primer, od država zahteva da odgovornost za ova dela prošire i na pravna lica, da inkriminišu pranje novca i ometanje pravde, da ustanove nadležnost sudova za vođenje krivičnih postupaka protiv učinilaca krivičnog dela trgovine ljudima, uključujući mogućnost gonjenja i kažnjavanja sopstvenih državaljana, da propišu mere zamrzavanja ili zaplene dobiti stečene izvršenjem ovog krivičnog dela kao i imovine, predmeta ili drugih sredstava koja su korišćena ili je postojala namera da se koriste u izvršenju ovog dela, da, uz poštovanje prava na odbranu, obezbede prisustvo okrivljenog u krivičnom postupku, da uzmu u obzir težinu krivičnog dela trgovine ljudima kada razmatraju mogućnost uslovnog otpuštanja osuđenog lica, kao i da u svojim nacionalnim zakonima predvide duge rokove zastarelosti krivičnog gonjenja za krivično delo trgovine ljudima.⁶⁶

Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (u daljem tekstu: Evropska konvencija) sadrži mnogo preciznije odredbe i predviđa više od uobičajenih minimalnih standarda u okviru ostalih međunarodnih instrumenata koji se odnose na borbu protiv trgovine ljudima. Veliki značaj ove Konvencije je što se u njoj trgovina ljudima prepoznaje kao kršenje ljudskih prava, što uspostavlja adekvatan balans između zaštite ljudskih prava i tužilačkih ovlašćenja, kao i što uspostavlja iscrpan pravni okvir za zaštitu žrtava trgovine

⁶⁶ Za detaljnu analizu vidi *ibid.* str. 65-75.

ljudima i definiše mere koje su u tom smislu države obavezne da usvoje. Od država se zahteva da ne kažnjavaju žrtve za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima, u onoj meri u kojoj su one na to bile prisiljene. Evropska konvencija se primenjuje na sve oblike trgovine ljudima, na nacionalnom i transnacionalnom planu, bez obzira da li je trgovina ljudima povezana sa organizovanim kriminalom ili ne.

Definicija pojma trgovine ljudima u osnovi odgovara definiciji datoj u Palermo protokolu:

„Trgovina ljudima” znači vrbovanje, prevoženje, premeštanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uz primenu pretnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili ugroženosti, ili davanjem ili primanjem novčanih sredstava ili drugih koristi radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije. Eksploatacija, u najmanju ruku, podrazumeva iskorišćavanje prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prisilan rad ili pružanje usluga, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, služenje ili uzimanje ljudskih organa.

Kao i u Palermo protokolu, i u Evropskoj konvenciji se naglašava da pristanak žrtve na eksploataciju nije relevantan ukoliko je preduzeta bilo koja od navedenih radnji izvršenja, kao i da se vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta u svrhe eksploatacije smatra trgovinom ljudskim bićima čak i kad nisu upotrebljene sila ili pretnja, odnosno bilo koji od drugih načina izvršenja predviđenih u definiciji Konvencije o trgovini ljudima. Detetom se, kako to nalažu najvažniji međunarodni standardi iz oblasti prava deteta, prema ovoj Konvenciji smatra svako lice mlađe od 18 godina.

U krivičnom pravnom kontekstu zaštite žrtava trgovine ljudima, Evropska konvencija nalaže vrlo slične obaveze koje imaju potpisnice Palermo protokola, a pre svega inkriminaciju, u vidu umišljajnih krivičnih dela, svih oblika ponašanja i načina izvršenja trgovine ljudima predviđene u članu 4 Evropske konvencije, kao inkriminaciju korišćenja usluga žrtava trgovine ljudima koje su predmet eksploatacije u smislu istog člana. Osim toga, državama potpisnicama nalaže se i inkriminisanje raznih vidova zloupotrebe putnih i ostalih ličnih isprava žrtava trgovine ljudima, od njihovog falšifikovanja do zadržavanja, oduzimanja, skrivanja, oštećenja ili uništavanja. Obaveze inkriminisanja svih navedenih dela odnose se ne samo na njihove osnovne i kvalifikovane oblike, već i na inkriminisanje ostalih modaliteta - pokušaja i svih oblika saučesništva (u širem smislu) – pomaganja, podstrekavanja i saizvršilaštva.

Od ostalih mera iz korpusa materijalnog i procesnog krivičnog prava (pored obaveza proširivanja odgovornosti za krivično delo trgovine ljudima i na pravna lica i kvalifikaciju otežavajućih okolnosti ukoliko je delo izvršeno npr. od strane državnog funkcionera ili u

okviru zločinačke organizacije, ili je njime ugrožen život žrtve ili je učinjeno prema detetu, što su i obaveze predviđene Palermo protokolom), posebno ističemo obaveze države koje se odnose na ranije izrečene presude za isto delo. Od država potpisnica se traži da usvoje mere koje će omogućiti da se prilikom izricanja kazne učiniocu bilo kog od pomenutih krivičnih dela u obzir uzmu konačne presude koje je izrekla neka druga članica, a odnose se na krivična dela predviđena Evropskom konvencijom. Mere krivičnog procesnog prava poklapaju se sa merama iz Palermo protokola, s tim što posebno ističemo iscrpno regulisanje mera zaštite žrtava, svedoka i drugih lica koja učestvuju ili saraduju sa sudskim organima u toku krivičnog postupka koji se vodi zbog krivičnih dela trgovine ljudima.

Trgovina ljudima kao međunarodni zločin protiv čovečnosti

Najznačajniji korak napred u borbi protiv trgovine ljudima svakako je inkriminisanje ove kriminalne delatnosti kao vida zločina protiv čovečnosti u članu 7 Statuta Međunarodnog krivičnog suda (u daljem tekstu: Rimski statut), koji je usvojen 1998. godine, a stupio je na snagu 2002. nakon što ga je ratifikovalo 60 zemalja. Trenutni broj zemalja potpisnica je 110, uključujući i Srbiju, što znači da se obaveze koje Statut nameće državama članicama odnose i na našu zemlju.⁶⁷

Rimskim statutom trgovina ljudima se inkriminiše u kontekstu porobljavanja.⁶⁸ To podrazumeva primenu bilo kojih ili svih ovlašćenja koja proističu iz prava svojine nad nekim licem i uključuje vršenje takvih ovlašćenja u trgovini licima, posebno ženama i decom.⁶⁹ Porobljavanje može da primi različite forme – ono se može manifestovati u vidu kupovine, prodaje, „pozajmljivanja“, razmene i drugih sličnih vidova lišenja slobode.⁷⁰ Osim porobljavanja, Rimski statut inkriminiše i seksualno ropstvo, prinudnu prostituciju kao i druge vidove seksualnog nasilja.⁷¹

Gonjenje i kažnjavanje za trgovinu ljudima koja ima obeležja zločina protiv čovečnosti, moguće je kako u ratu tako i u miru.

Treba imati u vidu da će Međunarodni krivični sud moći da uspostavi nadležnost za ovaj zločin samo ako je trgovina ljudima izvršena u kontekstu rasprostranjenog ili sistematskog napada usmerenog na civilno stanovništvo. Prema definiciji iz čl. 7 (2) Rimskog statuta, napad usmeren protiv civilnog stanovništva podrazumeva ponašanje koje za sobom povlači višestruka izvršenja inkriminiranih dela protiv civilnog stanovništva, naređena od strane države ili kao deo organizovane strategije da se takav napad izvrši. Ovaj kontekstualni

⁶⁷ Vidi Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, *Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori*, br. 5/2001.

⁶⁸ Vidi čl. 7 (1) (c).

⁶⁹ Vidi čl. 7 (2) (c).

⁷⁰ Vidi Elementi zločina, objašnjenja uz čl. 7 (1) (c).

⁷¹ Čl. 7 (1) (g).

element bića zločina protiv čovečnosti znatno će otežati procesuiranje trgovine ljudima kao zločina protiv čovečnosti.

Nacionalni standardi

Zahvaljujući predanom radu nevladinog sektora, problem trgovine ljudima ulazi u fokus državnih organa Srbije slomom antidemokratskog režima 2000. godine. Od tada započinje intenzivan rad, pre svega na uobličavanju ustavnih, krivičnopравниh i administrativnih mera borbe protiv ovog vida organizovanog kriminala. Postignuti napredak je ogroman – od ustavne zabrane trgovine ljudima do iscrpnih inkriminacija sadržanih u nedavno usvojenim izmenama Krivičnog zakonika, koje su i predmet daljeg izlaganja u ovom prikazu.⁷²

Krivični zakonik Republike Srbije

Krivični zakonik (u daljem tekstu: KZ) sadrži niz krivičnih dela kojima se inkriminišu trgovina ljudima i slične prakse, nasilje prema ženama i decom, kao i povrede prava žrtava trgovine ljudima.⁷³ Za potrebe ovoga priručnika, posebno ćemo ukazati na bitna obeležja dva krivična dela: trgovinu ljudima i trgovinu maloletnim licima radi usvojenja.

Trgovina ljudima

Nedavno usvojenim izmenama i dopunama KZ uneta je do sada najiscrpnija inkriminacija (deset stavova) gotovo svih vidova trgovine ljudima, koja u velikoj meri prati međunarodne standarde o kojima smo govorili.⁷⁴ Inkriminacijom su obuhvaćeni osnovni vidovi trgovine ljudima i eksploatacija žrtava, kao i kvalifikovani oblici određeni svojstvom žrtve, učinioca i posledicama koje su nastupile. Za razliku od donedavno važećeg rešenja, u novom KZ izričito se naglašava da je pristanak žrtve na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa irelevantan za postojanje osnovnih vidova ovog krivičnog dela.⁷⁵

Osnovni oblik ovog dela uređen je na sledeći način:

Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju

⁷² Za ustavnu zabranu vidi čl. 26 st. 2 Ustava RS.

⁷³ Krivični zakonik Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05, 107/05 i 72/09.

⁷⁴ *Ibid.* Vidi član 388.

⁷⁵ Čl. 388 (10) glasi: „Pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje krivičnog dela iz st. 1, 2. i 6. ovog člana”.

eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina⁷⁶.

Ovom inkriminacijom obuhvaćena su skoro sva ponašanja pomenuta u definicijama datim u navedenim međunarodnim standardima kao i neophodna obeležja za postojanje krivičnog dela – sila, pretnja, prevara, zloupotreba položaja, poverenja, zavisnosti, teških prilika drugog ili davanje ili primanje novca ili drugih koristi. Ono što je izostalo, a što ni novim izmenama nije korigovano, jeste predviđanje otmice i prevare kao načina izvršenja dela iako su obuhvaćeni definicijom datom u Protokolu i Evropskoj konvenciji.

Primetan napredak predstavlja svakako pooštavanje kazni - minimalna kazna za osnovni oblik je sa dve povećana na tri, a maksimalna sa deset na dvanaest godina zatvora.

Kad je reč o kvalifikatornim okolnostima predviđenim u odnosu na svojstva žrtve treba istaći dve okolnosti: prvo, u skladu sa međunarodnim pravilima predviđeno je da obeležja definisana u članu 388 (1) nisu neophodna za postojanje dela ako je ono učinjeno prema licu mlađem od 18 godina {član 388 (2) KZ}; drugo, ako je žrtva osnovnog oblika krivičnog dela trgovine ljudima maloletno lice, minimalna kazna je pet godina zatvora {član 388 (3) KZ}, što znači da se može izreći i maksimalna kazna zatvora od dvadeset godina.

Inkriminacija trgovine ljudima iz člana 388 sadrži i dva oblika kvalifikovana težom posledicom. U stavu 4 reč je o teškoj telesnoj povredi, a u stavu 5 o smrti jednog ili više lica. U zakonskom opisu ova dva kvalifikovana oblika upotrebljavaju se termini „neko lice“ ili „jednog ili više lica“. Međutim, da bi se izvršilac mogao kazniti za ove kvalifikovane oblike krivičnog dela trgovine ljudima, mora da se radi o telesnoj povredi ili smrti pasivnog subjekta tj. žrtve trgovine ljudima, a ne o bilo kom licu, kao i da je u odnosu na težu posledicu postojao nehat. Novim izmenama pooštrena je minimalna kazna zatvora koja se može izreći u slučaju kad je došlo do teške telesne povrede sa tri na pet godina, dok je maksimum ostao isti kao i u prethodno važećem zakonu – petnaest godina. U slučaju smrti predviđena je kazna zatvora u trajanju najmanje deset godina, što znači da se može izreći i zakonski maksimum ove kazne (dvadeset godina).

U skladu sa međunarodnim standardima, KZ definiše kao teže oblike krivičnog dela trgovine ljudima ako je reč o učiniocu koji je to delo više puta ponavljao ili je delo izvršeno od strane grupe ili od strane organizovane kriminalne grupe. Predviđene kazne su rigorozne i odgovaraju težini dela. Za učinioca koji se bavi vršenjem trgovine ljudima kao i za članove grupe predviđena je kazna zatvora od najmanje pet godina {član 388 (6) KZ}, dok je za

⁷⁶ Čl. 388 (1).

članove organizovane kriminalne grupe minimalna kazna – deset godina zatvora {član 388 (7) KZ}. U oba slučaja moguće je izreći i maksimalnu kaznu zatvora od dvadeset godina.

Ostaje činjenica da je zakonodavac propustio da predvidi otežavajuću okolnost ako je delo trgovine ljudima učinio državni službenik prilikom vršenja službene dužnosti, ili je usled dela umišljajno ili iz nehata ugrožen život žrtve.⁷⁷ U tom delu KZ je u neskladu sa zahtevima člana 24 Evropske konvencije protiv trgovine ljudima koji državama ugovornicama nalaže obavezu inkriminisanja ovih činjenica kao otežavajućih okolnosti. Izostalo je i kažnjavanje ukoliko je delo učinjeno na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, što je predstavljalo otežavajuću okolnost u jednom od ranije važećih zakona.

U skladu sa Evropskom konvencijom, najnovijim izmenama KZ uvodi se i tzv. odgovornost klijenta za iskorišćavanje žrtve trgovine ljudima. Zakonsko rešenje predviđa kaznu zatvora u trajanju od šest meseci do pet godina za onoga ko iskoristi položaj ili drugome omogućiti iskorišćavanje položaja žrtve trgovine ljudima radi inkriminisanje eksploatacije, a reč je o licu koje zna ili je moglo znati da se radi o žrtvi trgovine ljudima.⁷⁸ Kazna je stroža ako je delo učinjeno prema maloletniku i kreće se od jedne do osam godina zatvora.⁷⁹ Posebno ističemo da pored umišljaja zakonodavac izričito predviđa i kažnjavnije „klijenta“ za nehat, ako je „klijent“ mogao da zna da je reč o maloletnom licu pa je, bez obzira na to, iskoristio to lice u svrhe inkriminisanje eksploatacije ili omogućio drugom da to čini. Ono što je, međutim ostalo nejasno, jeste pitanje zašto je zakonodavac izostavio da naglasi da je pristanak žrtve na eksploataciju irelevantan za postojanje dela kojim se predviđa odgovornost „klijenta“ kao što je to učinio u odnosu na postojanje drugih oblika ovog dela (kad je reč o osnovnom obliku predviđenom u st. 1 ili kad je delo učinjeno prema maloletnom licu ili je učinjeno od strane lica koji se bavi vršenjem tog dela ili je delo izvršeno od strane grupe ili od strane organizovane kriminalne grupe).

Na kraju ove analize treba dodati još nekoliko bitnih činjenica:

- Posle najnovijih izmena Krivičnog zakonika kojima je utemeljena oštrija kaznena politika, učinilac krivičnog dela trgovine ljudima ne može više biti osuđen na uslovnu kaznu.
- Istim izmenama Krivičnog zakonika predviđeno je da se učiniocima ovog dela kazna ne može ublažiti.⁸⁰
- Uvođenje nove mere bezbednosti u sistem mera bezbednosti predviđenim Krivičnim zakonikom - mera zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim, koja je od posebnog značaja za zaštitu žrtava trgovine ljudima.⁸¹
- Viši sud (bivši okružni), postao je nadležan za suđenje učiniocima ovog dela, čime je

⁷⁷ Svojevremeno je Krivični zakon Republike Srbije smatrao ove činjenice otežavajućim okolnostima (član 111b (2) KZ RS koji je važio do stupanja na snagu Krivičnog zakonika RS 2005. godine).

⁷⁸ Čl. 388 (8) KZ RS.

⁷⁹ Čl. 388 (9) KZ RS.

⁸⁰ Vidi novi st. 2 čl. 57.

⁸¹ Vidi novi čl. 89a KZ RS.

država prepoznala posebnu važnost gonjenja i kažnjavanja učesnika u kriminalnoj delatnosti o kojoj je reč.⁸²

Trgovina maloletnim licima radi usvojenja

Polazeći od toga da je prevashodna svrha trgovine decom nelegalno usvojenje i da krivično delo trgovine ljudima ne uključuje trgovinu decom radi usvojenja, u Krivičnom zakoniku inkriminisana je trgovina maloletnim licima radi usvojenja kao posebno krivično delo.⁸³

Osnovni oblik ovog dela predviđa kažnjavanje za onog ko, protivno važećim propisima, oduzme lice koje nije navršilo šesnaest godina radi njegovog usvojenja ili ko usvoji takvo lice ili posreduje u takvom usvojenju. Ovo krivično delo će postojati i ako neko radi usvojenja kupi, proda ili preda drugo lice koje nije navršilo šesnaest godina ili ga prevozi, obezbeđuje mu smeštaj ili ga prikriva. Pri tome, ovu drugu inkriminaciju treba tumačiti tako da se ona nužno ne odnosi na oduzeto dete, jer prodaju dece radi usvojenja mogu da vrše i roditelji.

Prema tome, zbog trgovine maloletnim licima radi usvojenja kažnjava se kako onaj ko oduzme maloletno lice radi usvojenja, posreduje u usvojenju ili na neki drugi inkriminisani način postupa sa maloletnim licem radi usvojenja, tako i onaj koji usvoji lice u pitanju. Predviđena kazna je od jedne do pet godina zatvora.

Pored osnovnog, KZ inkriminiše i dva teža vida ovog dela. Prvi kvalifikovani oblik postoji ukoliko je reč o bavljenju trgovinom maloletnim licima radi usvojenja ili ako je osnovno delo izvršeno od strane organizovane grupe, sa zaprećenom kaznom zatvora od najmanje tri godine. Drugi kvalifikovani oblik osnovnog dela takođe je vezan za učinioca – reč je o izvršenju dela od strane organizovane kriminalne grupe. U tom slučaju zaprećena je minimalna kazna zatvora od pet godina.

Trgovina maloletnim licima radi usvojenja je umišljajni delikt.

Navedene inkriminacije su *ultima ratio* u suzbijanju trgovine maloletnim licima radi usvojenja. Zbog toga je šteta što su donekle protivrečne ili nedorečene.

Odmah se nameće nedoumica kome se, ustvari, pruža zaštita ovim krivičnim delom. Njegov naslov upućuje na maloletno lice. Prema st. 10 čl. 112 KZ, maloletnim licem smatra se lice koje nije navršilo osamnaest godina. Da je ovo uneto i u biće krivičnog dela, srpski zakonodavac bi konačno prihvatio veoma jasan međunarodni standard prema kojem se detetom smatra lice koje nije navršilo 18 godina starosti.⁸⁴ Međutim, novim izmenama KZ, pasivni subjekat

⁸² Čl. 23 (1) (1) Zakona o uređenju sudova RS, *Službeni glasnik RS*, br. 116/08.

⁸³ Čl. 389 KZ.

⁸⁴ Vidi npr. UN Konvenciju o pravima deteta i Evropsku konvenciju o borbi protiv trgovine ljudima.

krivičnog dela trgovine maloletnim licima radi usvojenja postalo je lice koje nije navršilo šesnaest godina, pa se tako praktično izvan zaštite našla grupa lica kojima je pružena međunarodna zaštita od nelegalnog usvojenja, tj. svi oni između 16 i 18 godina starosti.⁸⁵ Iako su najčešće žrtve trgovine ljudima radi nelegalnog usvojenja lica mlađa od 14 godina, ima i slučajeva otmice starije dece u tu svrhu. Zakon i njima treba da pruži jednaku zaštitu.⁸⁶

Sledeća nelogičnost odnosi se na zahtev da se inkriminisane radnje vrše „protivno važećim propisima“. Reč je o sasvim nepotrebnom zahtevu obzirom da dete ne može biti zakonito oduzeto roditeljima ili starateljima radi usvojenja.

Na kraju, treba istaći da je šteta što je zakonodavac propustio da eksplicitno inkriminiše pokušaj trgovine maloletnim licima radi usvojenja i uvede kao otežavajuću okolnost izlaganje dece opasnosti prilikom izvršenja osnovnog dela usled čega je došlo do značajnog narušavanja njihovog fizičkog ili emocionalnog razvoja.⁸⁷ Time bi se značajno povećao stepen zaštite i obeshrabilo ilegalno usvajanje.

Zaključak

Trgovina ljudima, ustanova ropstva savremenog doba, ima svoje korene u organizovanom kriminalu, ali i u siromaštvu i polarizovanom svetu u kome živimo. Iako krivično pravo treba da bude poslednje sredstvo u suzbijanju opasnih ponašanja, činjenica da više od 500.000 žena godišnje postanu žrtve trgovine ljudima, naterala je međunarodne institucije da, u prvoj dekadi 21. veka, usvoji značajne univerzalne i regionalne konvencije kojima se od država potpisnica zahteva inkriminisanje raznih vidova trgovine ljudima, pre svega ženama i decom. Republika Srbija je u ovom smislu znatno ispunila svoje obaveze i u svom Krivičnom zakoniku predvidela krivična dela trgovine ljudima i trgovine maloletnim licima radi usvojenja. U malom broju slučajeva u kojima još uvek u izvesnoj meri postoji neusklađenost sa međunarodnim konvencijama koje je Srbija ratifikovala, a na koje je ukazano u ovom prikazu, treba, ukoliko je to moguće, neposredno primeniti međunarodne standarde, polazeći od čl. 16 st. 2 Ustava RS koji propisuje da su potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije i da se neposredno primenjuju. Pretpostavka je da će sam zakonodavac u doglednom periodu otkloniti i ove neusklađenosti ili će vremenom međunarodni mehanizmi praćenja implementacije relevantnih međunarodnih ugovora dovesti do toga.

⁸⁵ Prema ranije važećem KZ zaštita se pružala licu koje nije navršilo četrnaest godina.

⁸⁶ U tom smislu videti npr. čl. 236 nemačkog Krivičnog zakonika.

⁸⁷ Nemački Krivični zakonik i u ovom slučaju može da posluži kao primer dobre prakse.

Osnovni elementi postupanja policijskih službenika u suprotstavljanju trgovini ljudima⁸⁸

*Prof. dr Milan Žarković, Kriminalističko-policijska akademija
Snežana Elez, MUP Republike Srbije, Uprava granične policije*

Uvodne napomene

Prepoznavanje situacije i pratećih okolnosti zločina trgovine ljudima od strane policijskih službenika i preduzimanje adekvatnih mera sprečavanja i suzbijanja podrazumeva ne samo poznavanje normativnog osnova i okvira postupanja i opštih kriminalističkih principa i pravila, već i potpunije razumevanje brojnih osobenosti ovog društvenog i kriminalnog fenomena. Nedoumica pripadnika policije uslovljena je činjenicom da okolnosti zločina, najčešće, nisu očigledne, ali i time da situacije u kojima se on odvija neretko podrazumevaju i takvo ponašanje žrtava (voljno ili prinudno) koje, na prvi pogled, nalaže utvrđivanje njihove kaznene odgovornosti za ilegalan prelazak državne granice, nedozvoljeni boravak, prostituciju, prosjačenje, posedovanje psihoaktivnih supstanci, njihovu zloupotrebu ili krijumčarenje, korišćenje falsifikovanih isprava, prevaru i sl.⁸⁹

Službenici policije treba da imaju na umu da je zločin trgovine ljudima složen, pa saglasno tome ne treba očekivati da sve žrtve trgovine ljudima imaju ista obeležja. Uz to, uprkos patnjama kroz koje prolaze, a neretko baš zbog toga, ne treba očekivati da će se žrtve same izbaciti, odnosno doći u policiju i zatražiti pomoć. Pojedine osobe to neće uraditi zato što još uvek nisu otkrile perfidnu i zlu prevaru trgovaca, iako se pakleni plan o njihovom zlostavljanju, porobljavanju i eksploataciji uveliko realizuje (uspešno izvršenim vrbovanjem ili prebacivanjem na destinaciju na kojoj će biti eksploatisane).⁹⁰ Brojne žrtve trgovaca ljudima fizički su sprečene da zatraže pomoć. Druge to ne pokušavaju zbog straha za sopstveni život, odnosno za život bliskih lica. Neretko žrtve su, u tragičnom iskustvu koje su doživele, izgubile poverenje u sve ljude (uključujući i one čiji je zadatak da se suprotstavljaju kriminalitetu i štite građane i njihova prava), pa i svaku nadu u mogućnost izbacivanja, i pomirile su se sa sudbinom. Neke od žrtava, s obzirom na svoja intelektualna svojstva i nedovoljno razvijenu svest o sopstvenom biću i pravima koja im pripadaju, situaciju i položaj žrtve prihvataju kao neizbežne ili skrivljene i mire se sa tim.

⁸⁸ Kvalitetu ovog rada, pored ostalih, značajno su doprineli Mitar Đurašević, Olivera Zečević i Dejan Burnmaz.

⁸⁹ Konvencijom Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (u daljem tekstu Konvencija SE), predviđeno je da će svaka država, u skladu s osnovnim principima svog pravnog sistema, predvideti mogućnost da se kazne ne izriču žrtvama za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima, u onoj meri u kojoj su one bile prisiljene na to (član 26.) Konvencija SE je uvedena u naš pravni sistem 18. marta 2009. godine.

⁹⁰ Usled većih obmana trgovaca, pojedine žrtve trgovine ljudima ni u fazi eksploatacije neće biti svesne toga da su žrtve (npr. u zabludi su da imaju/će imati mogućnost raspolaganja ostvarenim prihodima).

Značaj preventivnog postupanja policijskih službenika i proaktivnih metoda rada

Analiza različitih oblika trgovine ljudima i brojnih osobenosti prisutnih u fazi pronalaženja potencijalnih žrtava, odnosno onih koje prate njihovo transportovanje, smeštaj i eksploataciju, ukazuje na potrebu, nužnost i celishodnost preventivnog postupanja policijskih službenika i primenu proaktivnih metoda rada. Drugim rečima, policijski službenici ne smeju čekati i otkrivanje zločina trgovine ljudima prepustiti sticaju okolnosti i slučaju. Jedini pravi odgovor je sistematsko prikupljanje operativnih informacija koje će omogućiti kako otkrivanje izvršenog krivičnog dela, njegovih izvršilaca i žrtava, tako i blagovremeno presecanje planirane kriminalne aktivnosti i spasavanje potencijalnih žrtava.

Trgovci ljudima su sva lica koja, su uključena u proces trgovanja ljudima, oni koji učestvuju u vrbovanju žrtava, njihovom sprovođenju, prevoženju, čuvanju, obezbeđenju smeštaja, kontrolisanju ili eksploataciji. Kada su sastavni deo međunarodnih organizovanih kriminalnih grupa, najčešće pripadaju etnički ili nacionalno homogenim grupama, ali mogu biti i različitog porekla.⁹¹ Mogu delovati kao male grupe bez čvrste unutrašnje strukture (često uključuju i članove porodice žrtve), ali i kao pojedinci (kako muškarci, tako i žene)⁹² koji, najčešće, već imaju kriminalnu prošlost. U zločin trgovine ljudima mogu biti uključeni i korumpirani državni činovnici i pripadnici drugih službi nadležnih za primenu zakona.

Uprkos različitostima oblika trgovine ljudima i specifičnostima uloga izvršilaca, može se reći da među trgovcima ljudima preovlađuju osobe koje odlikuje racionalni pristup zločinu i radnjama koje preduzimaju (procenjuju rizik, troškove i korist) i koje ne prezaju da, zarad lične koristi, svesno unište život drugog čoveka. Odlikuju ih lukavstvo, prepedenost, podmuklost, veština lažnog samoprikazivanja i manipulisanja drugima (njihovim osećanjima i očekivanjima), samoživost, istrajnost i neosetljivost na bol i patnje drugih, usmerenost na trenutno zadovoljenje vlastitih potreba, fleksibilnost u uspostavljanju kontrole, dominaciji i eksploataciji, odsustvo empatičkog razumevanja žrtve (sa odličnim predviđanjem njenog ponašanja), agresivnost, bezobzirnost, svirepost, surovost, okrutnost i spremnost na primenu pretnji, ucena, odmazdi, nasilja, podmićivanje i korupciju.⁹³ Uz različitosti situacija i uloga trgovaca ljudima u zločinu, kod svakog pojedinca prisutne su različite kombinacije navedenih i drugih odlika ličnosti.

⁹¹ *Borba protiv trgovine ljudima*, Regionalni praktični priručnik za borbu protiv trgovine ljudima namenjen kriminalističkim službama, Razvojni program Ujedinjenih nacija i Vlada Rumunije, str. 74.

⁹² Iako muškarci dominiraju i rukovode trgovinom ljudima, osobe ženskog pola imaju značajne, ravnopravne i odlučujuće uloge na nižem, operativnom nivou (posebno u fazi vrbovanja i kontrole). *Ibid.* str. 15.

⁹³ Njihovo nasilje je nezaustavljivo, svrhovito i bez emocija. Kao socijalni predatori oni su u neprestanom i nemilosrdnom lovu na plen u kome je sve dozvoljeno. Radulović D., *Psihologija kriminala psihopatija i prestupništvo*, Beograd, 2006, str. 310, 313 i 323

S obzirom na činjenicu da je prevara žrtava, u fazi vrbovanja i regrutacije, mnogo učestalija pojava od otmice, policijski službenici bi trebalo da posvete pažnju i: nadzoru i provjeri oglasa kojima se u sredstvima informisanja ili putem interneta nudi zaposlenje u zemlji ili inostranstvu za: konobarice, plesačice, radnice u domaćinstvu, dadilje, kućne pomoćnice, kozmetičarke, građevinske radnike ili radnike u poljoprivredi, razni sezonski poslovi itd. U ovom kontekstu, interesantne su i agencije koje traže radnike, odnosno one koje posreduju pri zapošljavanju (posebno ako su tek otpočele sa radom - u iznajmljenim prostorima, sa telefonskim priključcima koji se vode na vlasnike prostora i koje, prilikom oglašavanja, navode samo brojeve mobilnih telefona). Moguće su i zloupotrebe od strane pojedinaca zaposlenih u turističkim agencijama koje nude, pa i organizuju, studiranje i studijska putovanja u inostranstvo, ali i bračno posredovanje. Naravno, ne postoje recepti za lako razlikovanje agencija koje rade saglasno propisima i koje građanima nude legitimne i obostrano korisne poslove i usluge, od onih kojima legitimni poslovi i usluge koje se nude služe kao paravan za aktivnosti mreže trgovaca ljudima.

Pažnju zaslužuju i lica koja, za navodno legalan i unosan posao, traže zainteresovane devojke (ređe i mladiće) u barovima, kafićima, klubovima, diskotekama i sl. U praksi su prisutni modusi za stupanje u kontakt sa potencijalnim žrtvama. To se radi kroz zloupotrebu očekivanja i uspostavljenog poverenja, ili kroz zloupotrebu podataka koje dostavljaju osobe prijavljujući se na stvarne ili fingirane izbore za mis, kurseve za manekenke, razne kastinge, konkurse za posao i sl.

U postupku vrbovanja i regrutacije, tj. uspostavljanja kontakta sa potencijalnim žrtvama, moguće su i zloupotrebe poznanstava, navodno iskrenih ljubavnih i prijateljskih, ali i porodičnih veza. U ovom kontekstu, pažnju zaslužuju lica koja imaju kriminalnu prošlost, odnosno ona sa manifestacijama socijalno-patološkog ponašanja, kao i osobe koje svesno pristaju da budu vrbovani za trgovce ljudima jer se nadaju da će na taj način izaći iz neke teške situacije, pa i iz situacije žrtve trgovaca.⁹⁴ U praksi su prisutni i slučajevi nesvesnog vrbovanja od strane lica koje su izmanipulisali trgovci ljudima i koja se koriste kao regruteri.

Kao potencijalne, a potom i kao žrtve koje se surovo eksploatišu, prepoznaju se i devojke koje su pristale da budu angažovane kao prostitutke, ali su prevarene u pogledu uslova pod kojima će da rade (nemogućnost izbora klijenata, veliki broj klijenata, nezaštićeni odnosi, kontrola naplate, nemogućnost napuštanja posla i sl.). U odnosu na ovo, treba imati na umu da eventualni pristanak žrtve na eksploataciju ne oslobađa od odgovornosti izvršioca.

⁹⁴ Posebnu pažnju treba posvetiti aktivnostima usmerenim na vrbovanje dece i maloletnih lica (rizik je naročito prisutan kod dece iz porodica sa ispoljenom patologijom roditelja, onih iz osiromašenih i disfunkcionalnih porodica, onih bez roditeljskog staranja, onih sa problemima u ponašanju i sl.).

Prepoznavanje zločina trgovine ljudima i njegovih žrtava od strane policijskih službenika, prve mere i procena rizika

Policijski službenici ne smeju biti pasivni. Ravnodušnost i zatvaranje očiju pred okolnostima koje, manje ili više pouzdano ukazuju na postojanje krivičnog dela trgovine ljudima, ali i odsustvo proaktivnog rada, u najmanju ruku, izraz su grubog ograđenja o profesionalne obaveze policijskih službenika. S druge strane, time se ide na ruku trgovaca ljudima koji na taj način, osim što grubo i beskrupulozno krše ljudska prava, ostvaruju značajnu kriminalnu dobit koju usmeravaju u legalne tokove, ali i u druge kriminalne aktivnosti, pa za i korupciju državnih činovnika i predstavnika drugih institucija i organizacija.

Prvi kontakt sa potencijalnim žrtvama, odnosno onima koje su već to postale, može biti ishodište planskog rada i angažovanja usmerenog na sprečavanje i suzbijanje ovog zločina na određenoj teritoriji, odnosno sistematskog prikupljanja i obrade podataka o pojedincima i grupama koji su evidentirane kao izvršioc i ovog ili nekog od srodnih ili povezanih krivičnih dela. Do kontakta može doći i tokom policijskog angažovanja usmerenog na postizanje drugih ciljeva (prikupljanja obaveštenja i postupanja po saznanjima i prijavama značajnim za sprečavanje i suzbijanju drugih krivičnih dela ili pojedinih prekršaja, kontrole prelaska državne granice i kretanja i boravka stranaca, očuvanja javnog reda i mira, kontrole saobraćaja i objekta). Za postojanje žrtve i aktivnosti trgovaca, u fazi vrbovanja, transporta ili eksploatacije, policijski službenici mogu saznati i od potencijalne ili već potčinjene i eksploatisane žrtve, odnosno drugih pojedinaca ili institucija.

Otkrivanje i spasavanje potencijalnih žrtva trgovine ljudima, odnosno onih koje to već jesu, tokom prebacivanja sa jednih na druge lokacije unutar naše zemlje, odnosno na lokacije u inostranstvu (na pravcima ka graničnim prelazima, na njima, ili u njihovoj blizini), podrazumeva i uvažavanje činjenice da trgovci i u ovoj fazi svoje kriminalne aktivnosti preduzimaju brojne mere predostrožnosti (menjaju pravce i načine prebacivanja i kontrole situacije, lažu žrtve, omamljuju ih, prete im, zlostavljaju ih, zatvaraju, drže u uslovima koji ugrožavaju zdravlje i život, koriste lokalne veze i kontakte, korumpirane pripadnike službi za primenu zakona). Neretko, osobe koje se prevoze ili sprovode saraduju sa trgovcima ljudima, kako u neznanju i uz uverenje da su na putu ka boljem životu⁹⁵, tako i usled straha od trgovaca. Nažalost, okolnosti zločina trgovine ljudima su takve da se i žrtve koje su uvučene u spiralu zla i eksploatacije često nerado upuštaju u komunikaciju sa policijskim službenicima⁹⁶ i takvu saradnju koja bi mogla rezultirati kriminalističkom obradom i krivičnim progonom trgovaca ljudima.⁹⁷

⁹⁵ Da su prevarene i da su u zamci trgovaca ljudima, najčešće saznaju tek kad im se, na krajnje dramatičan, surov i ponjavajući način otkrije da je prava svrha njihovog putovanja bezobzirna eksploatacija.

⁹⁶ Zbog straha od policije (kao posledice svesti ili uverenja da su i sama učinila neko kažnjivo delo), a ponekad i zbog lošeg iskustva koja su imali sa pojedinim neodgovornim, pa čak i korumpiranim policijskim službenicima.

⁹⁷ I nakon otkrivanja od strane policije i hapšenja trgovaca ljudima, žrtve najčešće žele samo da se vrate kući svojim porodicama, bez upuštanja u

Kako bi u što je moguće većoj meri doprineli sprečavanju i suzbijanju zločina trgovine ljudima, policijski službenici tokom obavljanja svojih svakodnevnih aktivnosti, u naizgled uobičajenim situacijama, pažnju treba da usmere i na indicije, tj. okolnosti koje ukazuju na zaplašenost, ograničavanje slobode i tragove i posledice pretrpjenog nasilja i eksploatacije. Pored brojnih drugih, da je neko žrtva može ukazivati sledeće: što osoba ne poseduje lična dokumenta ili su ona u posedu drugih lica ili su falsifikovana; što je nezakono ušla ili boravi u stranoj zemlji; što dolazi iz zemlje, područja ili sredine koja je prepoznata kao država, oblast ili sredina porekla; što ne zna adresu na kojoj živi ili radi ili ulazi u objekte u kojima boravi, a njihova unutrašnjost se nadgleda i kontroliše, ili objekti imaju tajne izlaze, prolaze i prostorije; što se prevoženje ili sprovođenje osoba vrši ili je vršeno pod neuobičajenim okolnostima (skriveno, sa nepoznatim licima, znatno starijim osobama, onima koji imaju kriminalnu prošlost, ne govore jezik na kom bi mogli da komuniciraju iako su navodni prijatelji, navodno spavaju ili nisu komunikativna jer su tobože jako umorna ili pod dejstvom lekova, poseduju oskudnu garderobu, odnosno onu koja nije primerena uslovima u kojima se putovanje odvija ili njihovom socijalnom ili etičkom poreklu ili statusu i sl.). Na žrtvu ukazuje i: to što ne poseduje, u odnosu na okolnosti i situacije, primeren prtljag, novac, telefon, ključeve i sl; ne poznaje jezik i druge odlike i osobenosti zemlje ili lokalne sredine za koju je vezuju dokumenta koja poseduje; što je pronađena na mestu ili u blizini mesta na kom je njeno prisustvo, pod izgovorom koji daje, nelogično; ukazuje i činjenica da ne može da opiše način i okolnosti pod kojima je dospela na mesto na kom je zatečena; da ima povrede u vidu rana i podliva, druge tragove fizičkog zlostavljanja, znakove straha ili depresije; da pokazuje nepoverenje prema državnim službenicima i izbegava razgovor; da se ponaša i komunicira po naučenim obrascima i uz uzdržanost zbog prisustva drugih lica.⁹⁸

Nameru prebacivanja žrtava preko granice trgovci ljudima realizuju na različite načine. To čine legalno, tj. na graničnom prelazu uz uredne i važeće putne isprave sa potrebnim vizama (po pravilu, odmah po prelasku državne granice trgovci odzimaju isprave od žrtava), na neki od naizgled legalnih načina (uz pokazivanje falsifikovanih dokumenata, pre svega pasoša, ili valjanih dokumenata koji sadrže lažne turističke ili studentske vize, tranzitne vize dobijene na osnovu fiktivnih vaučera turističkih organizacija, ili fiktivnih, odnosno lažnih pozivnih pisama) ili na potpuno nelegalan način.⁹⁹ Nelegalno prebacivanje žrtava odvija se na delovima državne granice slabije pokrivenim policijskim patrolama i uz učešće lica koja su nastanjena uz državnu granicu i koja su već uključena u lance prebacivanja migranata krijumčarenjem i prebacivanjem u putničkim vozilima, autobusima na skrivenim mestima, tovarnom prostoru kamiona i kontejnera, u međuprostorima krova i donjim oplatama železničkog vagona, duplom dnu vučnih prikolica, različitim plovilima i sl.

⁹⁸ dugotrajni i iscrpljujući sudski postupka.

⁹⁸ Treba imati na umu i to: da mere protiv trgovine ljudima ne smeju zadirati u prava lica na slobodu kretanja; da pojedine osobe svojevolejno napuštaju domove u potrazi za boljim životom da je pogrešno zaključivanje kako prisustvo navedenih i drugih indikatora potvrđuje nesporan status žrtve.

⁹⁹ Najzastupljeniji način prebacivanja stranih državljana žrtava trgovine ljudima na teritoriju Republike Srbije.

S obzirom na navedeno, uz intenzivnije angažovanje na otkrivanju lica koja organizuju i realizuju ilegalna prebacivanja preko državne granice, pripadnici granične policije prilikom kontakta sa licima koja se krijumčare treba da postavljaju i pitanja koja mogu pomoći u identifikaciji potencijalnih žrtva trgovine ljudima.

Preporučuju se sledeća pitanja: koja je svrha vašeg putovanja? Ko je organizovao putovanje? Ko je središao dokumenta? Ko snosi troškove? Da li su troškovi već isplaćeni ili će isplata biti obavljena po dolasku u zemlju odredišta? Na koji način će isplata biti izvršena? Da li su vam dokumenta oduzeta? Gde i kome treba da se javite? Kojim se poslom bavite? Da li ste plaćeni za posao koji radite? Da li ste prisiljeni da radite taj posao? Da li vama ili vašoj porodici prete ili vas ucenjuju? Da li možete da napustite taj posao kada želite? Da li vas drže zaključanu/og ili pod prismotrom?¹⁰⁰

Integrisano upravljanje granicama podrazumeva uspostavljanje ravnoteže između otvorenih, ali u isto vreme i bezbednih granica. Mere zaštite koje država preduzima radi sprečavanja ilegalnih migracija i trgovine ljudima, sprovodi se i kroz: kontrolu stranaca u ambasadama i konzularnim odeljenjima nadležnim za izdavanje viza; kontrolu ulaska stranaca na državnoj granici i graničnim prelazima; kontrolu stranaca unutar zemlje; administrativne postupke prijave boravka i odobravanja privremenog boravka strancima (uz istovremenu operativnu kontrolu delovanja stranih državljana u cilju otkrivanja njihovog nezakonitog ponašanja).

U nastojanju da ostvare svoju zločinačku nameru i da, uz što je moguće manji rizik i maksimalno veliku korist, što duže eksploatišu žrtve, trgovci čine baš sve što doprinosi kontroli situacije. Među mehanizmima pokoravanja, kontrole i sprečavanja neposlušnosti i bekstva izdvajaju se kako oni suptilniji i ne tako nasilni, tako i oni krajnje okrutni i po zdravlje i život opasni (obavezivanje zbog zaduženosti, izolacija, pretnja nasiljem i njegova primena nad žrtvom ili drugim licima, držanje u vremenski dužoj izolaciji, lišavanje hrane i vode i primena drugih metoda mučenja i fizičkog kažnjavanja, prinuda na korišćenje alkohola i psihoaktivnih supstanci, pretnja sramoćenjem, pretnja prijavljivanjem žrtve za krivično delo ili prekršaj i sl.).¹⁰¹

Neretko, trgovci ljudima uspevaju da stvore i zavisnost koja se više zasniva na psihološkoj manipulaciji, nego na nasilju. Katkad, žrtvi daju novac (iako je taj iznos sasvim beznačajan

¹⁰⁰ Deo navedenih pitanja sadržan je i u prilogu Obavezne instrukcije o postupanju sa krijumčarenim licima (01 br. 10734/08-3) koju je ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije doneo 7. aprila 2009. godine. U Instrukciji je data i lista indikatora za prepoznavanje stvarne ili potencijalne žrtve trgovine ljudima i trgovine decom radi usvojenja među krijumčarenim licima: korišćenje falsifikovanih dokumenata od strane maloletnih lica, odnosno mladih ženskih lica koja ne mogu objasniti okolnosti putovanja, razloge putovanja i krajnje odredište; zaticanje u ilegalnom prelaženju državne granice grupe mladih žena ili dece sa jednim ili više muških pratilaca; putovanje maloletnih lica bez pratnje roditelja ili staratelja i sl.

¹⁰¹ Žrtva može postati prostitucija i popustljiva prema naredbama trgovca i u potpunosti ih izvršavati da bi izbegla nasilje. U slučaju seksualne eksploatacije kroz prostituciju, prisutan je obrazac po kome se žrtva ponaša tako da „zadovolji“ klijenta i zaradi dovoljno novca da zadovolji i trgovca. Poistovećivanja žrtve sa ponašanjem koje trgovac odobrava ogleda se i u odbijanju saradnje sa policijom.

u poređenju sa velikim sumama koje zarađuju njihovom eksploatacijom), ili im dopuštaju kontrolisanu slobodu inicijative (kao što je kontakt sa porodicom) i time, uz primenu manje represivnih mera održavaju disciplinu i pojačava zbuđenost i dezorijentaciju žrtve.¹⁰² Sve to stvara dodatne teškoće prilikom prepoznavanja žrtava trgovine ljudima, imajući u vidu da trgovci nasilja ne moraju biti uočljivi. Uz to, neke žrtve i ne uviđaju do koje mere su eksploatisane, a mnoge sebe i ne smatraju žrtvama. Kada se navedeni i drugi kontrolni mehanizmi primenjuju zajedno, rezultat je stanje faktičkog i psihološkog zarobljavanja, koje često ne ostavlja žrtvama alternativu. One ostaju u nametnutoj situaciji i ne pokušavaju bekstva ili prijavljivanja policiji.

Prilikom kontakta sa policijskim službenikom, žrtve neretko nastoje da izbegnu razgovor (simuliranjem umora, mentalne odsutnosti, nezainteresovanosti, izbegavanjem pogleda, od strane trgovca naučenim izjavama i sl.). Zbog lošeg mišljenja o sebi, stida i straha od nastupanja štetnih posledica po nju ili njoj bliska lica, žrtve izbegavaju bolne teme i odgovore na pitanja lične prirode.

Okolnosti koje su od značaja za prepoznavanje žrtve u fazi eksploatacije vezane su za činjenicu da se njihovo potčinjavanje, kontrola i eksploatacija, u najvećem broju slučajeva, odvija u vrlo kontrolisanim i ekstremno nehumanim uslovima. Uz to, i život i eksploatacija žrtava podrazumevaju prisustvo brojnih štetnih posledica i ugrožavanje i poverede prava i sloboda. Pokazatelji koji mogu biti korisni u slučaju kontakta sa osobom za koju se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije su: ograničena joj je ili potpuno oduzeta sloboda povratka kući, pod nadzorom je (ako i ima mobilni telefon, i on se koristi u cilju nadziranja) i najverovatnije ima nekoga u pratnji; silovana je ili pretučena kako bi prihvatila potčinjavanje; nema slobodu odlučivanja o tome šta će, kada će, i koliko dugo raditi, a kada će i kako odmarati; upućuju joj se pretnje odmazdom u slučaju pokušaja bekstva (stavlja se u izgled nanošenja zla žrtvi i njoj bliskim licima); ima ograničenu mogućnost raspolaganja sopstvenom zaradom (novac se delimično ili u potpunosti oduzima); ima vidljive povrede i druge tragove fizičkog zlostavljanja ili bolesti (rane, podlive, ožiljke i sl.);¹⁰³ ima tetovaže ili druge oznake koje ukazuju na to da je pod kontrolom određene grupe ljudi; nosi odeću koja je tipična za osobe koje su uključene u seksualnu eksploataciju; na jeziku sredine u kojoj je pronađena zna jako malo reči, a među njima i one koje su vezane za seksualne usluge;¹⁰⁴ suočena je sa brojnim zdravstvenim rizicima (nezaštićeni seksualni odnosi sa brojnim klijentima kao posledicu mogu imati i inficiranje polno prenosivim bolestima, infekciju reproduktivnoga trakta,

¹⁰² *Law Enforcement Manual for Combating Trafficking in Human Beings*, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), United Nations Development Program (UNDP), 2006, str. 36

¹⁰³ *Ibid*, str. 34.

¹⁰⁴ *Anti-human trafficking manual for criminal justice practitioners, Module 2, Indicators of trafficking in persons*, United Nations, New York, 2009, str. 11

neželjenu trudnoću i sl.); pristup zdravstvenoj zaštiti nije moguć ili je vrlo ograničen; samopovređivanje (obično posekotine, i opekotine od cigareta po rukama); pokušaji samoubistava (uzimanje sedativa, sečenje vena ili namerno trovanje hemikalijama neretko je deo plana žrtve o bekstvu).

Kod prinudnog rada (u industriji, građevinarstvu, poljoprivredi, ugostiteljstvu, uslugama čišćenja itd.) indikatori mogu biti: živi se i radi na istoj lokaciji i u degradirajućim i nehumanim uslovima; uslovi rada veoma se razlikuju od onih o kojima se radnik dogovorio; nisu mogući pregovori u uslovima rada; radnik nije prošao obuku neophodnu za konkretan rad; odeća u kojoj radi i oprema koju koristi je ispod propisanih standarda; na radnom mestu nisu istaknuta upozorenja o opasnostima po zdravlje i bezbednosnim rizicima; hrana koju dobija je jednolična i nekvalitetna;¹⁰⁵ uposlen je na izuzetno teškim i opasnim poslovima uz izuzetno nisku nadoknadu (niža od minimalne plate ili niže od razumnih i pravičnih naknada za izvršen posao); nema životno osiguranje; naknada za rad koji celog dana svakodnevno traje je neprimereno niska; radnik ne zadržava platu jer mora vratiti dug poslodavcu; strogo se kažnjava za navodne i stvarne propuste; ne postoje pisani dokazi o isplata radnika; ne može da raskine radni odnos i napusti radno mesto; ograničena mu je sloboda kretanja i komunikacija sa drugim licima (posebno sa predstavnicima državnih i javnih službi); drži se pod kontrolom pretnjama da će biti prijavljen vlastima (to se često primenjuje u slučaju nezakonitih migranata ili neprijavljenih radnika);¹⁰⁶ izložen je, ili je bio izložen fizičkom nasilju ili zastrašivanju.¹⁰⁷

Uz navedene, signali za trgovinu čije su žrtve deca (maloletnici) su i: u objektima u kojima se vrši eksploatacija pronađeni su kreveti, odeća, oprema ili drugi predmeti koji su po svojoj prirodi ili veličini primereni deci; angažovani su na poslovima koji nisu primereni njihovom uzrastu; nemaju prijatelje njihovih godina van sredine u kojoj su zatečena; prisni su i slobodni u ponašanju u meri koja odudara od tipičnog ponašanja osoba njihovih godina; ne pohađaju školu; nemaju vremena za igru; žive sa odraslima koji im nisu roditelji; hrane se odvojeno od drugih lica prisutnih na istom objektu; odeća koja je pronađena odgovara im po veličini, ali je tipična za seksualnu eksploataciju; poseduju telefon sa memorisanim brojevima malog broja lica ili npr. taksi službi; kreću se u grupi uz pristvo nekog od odraslih lica (na ulici, kroz pijacu, voz i sl.); menjaju lokacije i prelaze velike distance u toku jednog dana; bili su angažovana u više država; prinuđeni su da prose na javnim mestima ili u javnom prevozu i da krađu ili prodaju narkotike i sl.

¹⁰⁵ *Ibid.* str.12

¹⁰⁶ Naši državljani od 19.12.2009. godine bez viza mogu da putuju u zemlje Zapadne Evrope, ali ne i da rade bez dozvole za boravak, zbog čega možemo pretpostaviti da će doći do porasta rada na crno

¹⁰⁷ *Law Enforcement Manual for Combating Trafficking in Human Beings*, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), United Nations Development Program (UNDP), 2006, str. 34

Kad postoji pretpostavka, ili je izvesno da je žrtva maloletno lice¹⁰⁸, policijski službenici su u obavezi da preduzmu mere za¹⁰⁹: utvrđivanje identiteta i državljanstva deteta; pronalaženje njegove porodice (ako je to u njegovom najboljem interesu); smeštaj u sklonište; stupanje u kontakt sa službom koja obezbeđuje staratelje kako bi se imenovao staratelj.¹¹⁰ Da bi se stvorili uslovi za primerenije postupanje i zaštitu maloletnih lica oštećenih krivičnim delima, Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica izričito se zahteva specijalizacija svih učesnika u postupku (policajaca, tužilaca, sudija i branilaca) povodom dvadeset i sedam taksativno navedenih krivičnih dela iz Krivičnog zakonika (uključujući i dela iz člana 388. i 389.). Svi oni moraju da imaju sertifikate o tome da su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Detaljnije procedure o postupanju svih nadležnih službi u ovim slučajevima koje zahtevaju neodložno intervenisanje propisane su u Opštem protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (usvojen od strane Vlade Republike Srbije 25. avgusta 2005.)¹¹¹ i posebnim protokolima za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (donosila su ih nadležna ministarstva: unutrašnjih poslova, pravde, prosvete i zdravlja). I u okviru Posebnog protokola o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja¹¹², ističe se da u procesu zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja učestvuju ustanove i pojedinci iz različitih sistema (zdravstvo, obrazovanje, socijalna zaštita, policija, pravosuđe, nevladin sektor i dr.). Uloga koordinatora u ovom procesu je na centru za socijalni rad¹¹³ (organ starateljstva), u skladu sa njegovom društvenom funkcijom – osnovne službe za zaštitu maloletnih lica, koja istovremeno vrši i poslove organa starateljstva.

¹⁰⁸ Pored ostalog, Ustavom Republike Srbije predviđeno je da deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti, da su zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja (čl. 64.), da roditelji imaju pravo i dužnost da izdržavaju, vaspitavaju i obrazuju svoju decu, da sva ili pojedina prava mogu jednom ili oboma roditeljima biti oduzeta ili ograničena samo odlukom suda, ako je to u najboljem interesu deteta, u skladu sa zakonom (čl. 65.), da deca mlađa od 15 godina ne mogu biti zaposlena niti, ako su mlađa od 18 godina, mogu da rade na poslovima štetnim po njihovo zdravlje ili morali (čl. 66). Može se, dakle, zaključiti da se saglasno Ustavu detetom smatra osoba mlađa od osamnaest godina. Ovo je i u skladu sa definicijom sadržanom u Konvenciji o pravima deteta (20. novembra 1989), ali i u Palermu protokolu i Konvenciji SE. U Krivičnom zakoniku Republike Srbije precizirano je da se detetom smatra lice koje nije navršilo četrnaest godina, a maloletnim licem ono koje nije navršilo osamnaest godina (čl. 112. st. 8. i 10.).

¹⁰⁹ Svaka institucija ili praksa u kojoj jedan ili oba roditelja ili staratelja, ili generalno osoba od poverenja, predaju drugom licu dete ili lice mlađe od 18 godina, bilo za naknadu ili bez nje, a sa ciljem eksploatacije tog deteta ili maloletnika ili eksploatacije njegovog rada, suprotna je propisima i kažnjiva. (Human Rights Education Associates 2000, vidi <http://www.hrea.org/learn/guides/slavery.html>).

¹¹⁰ Kada starosna dob žrtve nije izvesna, a postoji opravdana sumnja da je žrtva dete, to lice će se smatrati detetom i pružice mu se posebne zaštitne mere sve do potvrđivanja njegove starosne dobi (Konvencija SE čl. 10. st. 3). Pri utvrđivanju uzrasta žrtve treba uzeti u obzir: fizički izgled deteta i njegovu psihičku zrelost, izjave deteta žrtve, dokumentaciju, proveru u ambasadama i drugim relevantnim organima, - medicinski pregled uz pristanak, te mišljenje lekara. *Nacrt smernica za zaštitu prava dece žrtava trgovine decom u jugoistočnoj Evropi*, Unicef, 2003, str. 8.

¹¹¹ Ovim protokolom predviđena je neodložna intervencija sa ciljem osiguranja bezbednosti deteta ako su život i zdravlje deteta neposredno ugroženi i ako se veruje da će nepreduzimanje hitnih mera zaštite život i zdravlje deteta biti neposredno i ozbiljno ugroženi. Bilo koja služba koja je u kontaktu sa detetom i koja ima procenu da su život i zdravlje deteta ozbiljno ugroženi, obavezna je da obavesti nadležni centar za socijalni rad na čijoj teritoriji dete ima prebivalište, ili onaj na čijoj teritoriji se dete zateklo.

¹¹² Ovaj protokol (01 broj 4645/05-17), je obavezujući interni akt za sve policijske službenike Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije.

¹¹³ Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad (Službeni glasnik RS, br. 59/08) predviđeno je i to da se organizacijom rada centra i rasporedom radnog vremena mora se obezbediti da građani imaju 24 časa nesmetan pristup uslugama neodložnih intervencija (čl. 40. st. 1.). Neodložne intervencije pruža neposredno i u saradnji sa drugim službama i organima u lokalnoj zajednici (čl. 51).

Žrtve trgovine ljudima kao potencijalni svedoci

Postupanje policijskih službenika u slučajevima trgovine ljudima, uz nužne elemente pripreme, planiranja i realizacije u krivičnim stvarima treba da odlikuje i prisustvo brojnih specifičnosti. One su diktirane osobenostima i kompleksnošću zločina, ali i teškom situacijom i stanjem žrtava, specifičnostima vezanim za njen uzrast, psihofizičke karakteristike, etničke i kulturološke osobenosti, vrstu eksploatacije i intenzitet povreda i preživele traume. Neretko, vođenje razgovora o detaljima krivičnog dela moguće je tek po isteku perioda u kom će žrtva sagledati svoju poziciju, osetiti sigurnost i zainteresovanost da sarađuje, i saglasno tome pristati na razgovor¹¹⁴. Pritisak na žrtvu, njeno omalovažavanje i prebacivanje zbog nekritičkog razmišljanja i lakovernosti kojom je doprinela tome da postane žrtva neminovno dovodi do sekundarne viktimizacije, dodatne traumatizacije, ali i do stvaranja ili produbljanja nepoverenja prema policijskim službenicima.

Obaveza službenika policije je da u komunikaciji sa žrtvom bude profesionalan, otvoren i pošten, da pokazuje iskreno saosećanje i da vrši stalnu procenu rizika - za žrtvu i njene bližnje (rizik je i činjenica samog postojanja kriminalne organizacije koja ima izrazitu reputaciju nasilja i osвете)¹¹⁵, da uvažava hitne potrebe žrtve, da je obavesti o raspoloživoj pomoći i načinima njenog ostvarivanja.¹¹⁶

S obzirom na to da je dovođenje u situaciju žrtve i njeno traumatično iskustvo i surova eksploatacija, gotovo po pravilu, vezano za raznovrsne, manje ili više perfidne i okrutne prevare, policijskog službenika ne treba da čude nagle i snažne promene raspoloženja, manjkavosti prostorne i vremenske orijentacije, kao i problemi i greške pri percepciji, pamćenju i prisećanju, da ga pogađaju i obeshrabruju agresija, neprijateljstvo, sumnjičavost i nepoverenje, nepotpunost, nejasnoća, pa i kontradiktornost izjava. Samo puno razumevanje i uvažavanje situacije, dostojanstva, ličnih prilika, osećanja, dilema, pa i želja žrtve (npr. u izboru službenog lica sa kojim želi da razgovara jer zna jezik žrtve, istog je pola, pripada istoj nacionalnoj i etičkog grupi i sl.), uz stvaranje optimalnih uslova za razgovor mogu dati pozitivne rezultate. Pored ostalog, ti uslovi

¹¹⁴ Ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije doneo je Uputstvo o sprovođenju Zakona o stancima (01 broj 1089/09-11 od 14. juna 2009). U delu kojim su regulisani humanitarni boravci (tač. 67 -77) predviđeno je da se privremeni boravak može odobriti stranim državljanima za koje Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima proceni da im treba pružiti zaštitu i tretman kao žrtvama trgovine ljudima. Privremeni boravak u trajanju od 3 meseca, odobriće se u cilju pružanja zaštite i pomoći u oporavku i povratku u zemlju porekla ili prethodnog prebivališta. Boravak u trajanju od 6 meseci se može odobriti ukoliko žrtva sarađuje u otkrivanju krivičnih dela i njihovih izvršilaca. Boravak u trajanju od jedne godine može se odobriti žrtvi ukoliko aktivno učestvuje u sudskom postupku, kao i u slučaju kada to zahtevaju razlozi njene lične bezbednosti. U roku od 7 dana od dana smeštaja stranca u sklonište za žrtve trgovine ljudima, ovlašćeni radnici Službe za koordinaciju zaštite žrtvama trgovine ljudima podnose zahtev za izdavanje odobrenja za privremeni boravak nadležnoj Policijskoj upravi MUP Republike Srbije prema mestu boravka žrtve (mora biti i svojeručno potpisan od strane žrtve), odnosno Upravi za strance, ul. Savska br. 35, ako je žrtva smeštena u sklonište u Beogradu. Tačka 71. Uputstva predviđa da je nadležni organ dužan, pre pokretanja postupka, da utvrdi činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima - utvrđivanje elemenata sile, pretnje i prinude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane.

¹¹⁵ Kako su učinci najčešće deo organizovanih kriminalnih grupa, njihovo lišenje slobode ne znači automatski da su žrtva i njena porodica bezbedni, jer pojedini članovi mogu i dalje biti na slobodi.

¹¹⁶ Žrtve trgovine ljudima treba da dobiju pomoć zbog njihovog statusa žrtve, a ne kao nagradu za doprinos suđenju učiniocu.

podrazumevaju neslužbeno okruženje i atmosferu poverenja, garanciju bezbednosti, privatnosti i očuvanja poverljivosti sadržaja razgovora, zaštitu od uznemiravanja, zastrašivanja i pretnji (razgovor se mora voditi bez prisustva trgovaca i drugih lica čije prisustvo može kod žrtve izazvati nelagodu, stid i uzdržanost). Uspostavljanju poverenja i iskrene i kvalitetne komunikacije između žrtve i službenog lica, uz maksimalno umanjeње traume, umnogome može doprineti i prisustvo lica koje žrtva doživljava kao podršku i dodatni garant sigurnosti. Iskustvo je pokazalo da su razgovori sa žrtvama zločina trgovine ljudima među najsloženijim i najstresnijim službenim razgovorima. Upravo stoga, ali i zbog važnosti iskaza žrtve u postupku rasvetljavanja i dokazivanja kriminalne aktivnosti trgovaca, veoma pažljivo treba pristupiti izboru službenih lica koje će kontaktirati sa žrtvom i razgovarati sa njom. Prednost treba dati službenim licima koja su već učestvovala u kriminalističkim obradama ove vrste i koja su u mogućnosti da pravilno informišu žrtvu o položaju pravima i obavezama u krivičnom postupku.

Složenost događaja koji suštinski menja život čoveka, njegovo trajanje, mnoštvo konkretnih činova brutalnosti, brojnost aktera, ali i važnost naizgled nebitnih detalja, kao i potreba da se iz hronologije događanja „izvuče“ što je moguće više informacija, zahtevaće mnogo vremena. U pojedinim slučajevima, to će zahtevati učestalije ponavljanje razgovora. O njihovom broju i trajanju odlučivaće se i u zavisnosti od okolnosti slučaja, psihofizičkog stanja žrtve i ozbiljnosti traumatskih događaja povodom kojih se razgovara.¹¹⁷ Važno je da hronologija dešavanja koja se razjašnjavaju bude postavljena na logičan i dosledan način. To ne samo da pomaže žrtvi da se priseti događaja, nego čini izjavu lakšom za razumevanje onim službenim licima koja će se naknadno uključiti u postupak. Potrebno je odvojiti vreme za beleženje hronologije i glavnih tačaka priče, kako bi ona poprimila logičan sled. Te početne beleške se mogu koristiti kao okvir za celovitije izjave (pribavljene razgovorom ili saslušanjem).¹¹⁸

Vrlo je važno da se, uz dato objašnjenje, od početka pa do kraja postupka, žrtvi ukazuje na potrebu, pa i obavezu da govori istinu i da ništa ne prećutkuje. Naime, žrtva treba da shvati da će u cilju utvrđivanja činjeničnog stanja, kao nezaobilazni deo postupka, službeno lice istraživati i lične prilike prošlosti žrtve, odnosno da će to uvek raditi advokati trgovca. Iz tih razloga, važno je da žrtva razume da će svaka laž, poluistina ili prećutkivanje pojedinih činjenica, u bilo kojoj fazi postupka, biti otkrivena i da će to umanjiti njen kredibilitet kao svedoka i ugroziti pokrenuti postupak.

¹¹⁷ Preporučuje se uvažavanje mišljenja psihologa (savetnika) o tome koje je optimalno trajanje razgovora.

¹¹⁸ Od značaja je i uspostavljanje niza hronoloških struktura vezanih za pojedine događaje i datume koje žrtva pamti. Ostali značajni događaji mogu se staviti u kontekst „pre“ ili „kasnije“ od datuma koji su precizirani. *Ibid.*, str. 72 do 78.

Razgovor sa maloletnim žrtvama mora se voditi na način prilagođen osobenostima žrtve i u prisustvu roditelja, usvojioca, odnosno staraoca maloletnika i, po mogućnosti, od strane policijskog službenika istog pola kao i žrtva. Pored ostalog, Posebnim protokolom o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja predviđeno je i to da je prilikom razgovora sa maloletnim licem potrebno obezbediti prisustvo stručnog lica organa starateljstva (umesto roditelja, usvojioca ili staraoca) ako su roditelj, usvojlac ili staralac nedostupni, ali i onda kada kada ovlašćena službena lica procene da prisustvo navedenih subjekata nije u skladu sa najboljim interesom deteta¹¹⁹, odnosno onda kada bi njihovo prisustvo bilo iritirajuće za maloletno lice. Preporučuje se i prisustvo lica koje ima iskustva u radu sa maloletnim licima i koje nije zaposleno u policiji ili umešano u događaj (odgovornog lica ustanove za smeštaj korisnika, psihologa, pedagoga škole koju maloletno lice pohađa ili dežurnog vaspitača internata, ukoliko nije moguće obezbediti prisustvo stručnog lica organa starateljstva).

Puna pažnja je posebno nužna tokom razgovora koji ima za cilj sagledavanje maloletnika u pojedinim fazama procesa trgovine ljudima.¹²⁰ Dužinu i obim razgovora treba svesti na meru koja će minimalizovati buduću traumu ili psihološku patnju maloletnika-žrtve. U prvim kontaktima i tokom prvog razgovora sa maloletnim licem ne treba tražiti informacije o detetovom iskustvu dok je prolazilo kroz proces trgovine, kao ni bilo kakva saznanja koja ono može imati o protivzakonitim aktivnostima, itd. Pažnja bi, pre svega, trebalo da bude usmerena ka prikupljanju biografskih podataka i informacija o društvenom poreklu (tj. uzrastu, nacionalnosti, jeziku kojim govori, itd.) maloletnog lica. Pritom, treba izbegavati vođenje razgovora u službenim prostorijama, na mestu na kojem je bilo eksploatisano i/ili u prisustvu odnosno fizičkoj blizini osumnjičenog trgovca. Kad god je to moguće, prvi razgovor treba odložiti dok se maloletno lice ne premesti na sigurno mesto.¹²¹

Nakon prikupljanja obaveštenja i izvršene procene, službenici policije preduzimaju dalje mere i radnje iz nadležnosti policije, samostalno ili u saradnji sa nadležnim tužiocem, ali i sa stručnim licem organa starateljstva.

Dokumentovanju razgovora sa žrtvom mora se posvetiti posebna pažnja. Iz niza praktičnih razloga, uz obaveznu, zakonom predviđenu formu što je moguće vernijeg dokumentovanja razgovora sačinjavanjem službene beleške ili zapisnika, preporučuje se tonfilmsko snimanje razgovora. Ovakav pristup je taktički povoljniji, između ostalog,

¹¹⁹ Prema odredbama čl. 79 i čl. 80. Porodičnog zakona, nadzor nad vršenjem roditeljskog prava obavlja organ starateljstva koji je nadležan za: preventivni nadzor; korektivni nadzor; donošenje odluka o privremenom starateljstvu i pokretanje sudskih postupka (kod nasilja u porodici).

¹²⁰ Konvencijom Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja (12. jul 2007. Republika Srbija još uvek nije ratifikovala ovu Konvenciju, a njen potpisnik je od 25. oktobra 2007), u delu koji se odnosi na razgovor, preporučuje se da broj razgovora bude što je moguće manji, da ih, ako je to moguće i celishodno, vode ista lica, u posebno projektovanim ili adaptiranim prostorijama, na način koji omogućava ton filmsko snimanje itd.

¹²¹ *Nacrt smernica za zaštitu prava dece žrtava trgovine decom u jugoistočnoj Evropi*, Unicef, 2003, str. 7.

zato što diktiranje i ponovno reprodukovanje da bi se doslovno zapisalo daje razgovoru naglašeno službeni ton, usporava njegov ritam, deluje destimulativno na žrtvu koja je u atmosferi poverenja i bliskosti donela odluku da ispriča sve detalje zločina koji je nad njom izvršen. Značaj ovakvog načina dokumentovanja razgovora dolazi do izražaja i zbog toga što: službeno lice ne mora da se koncentriše na beleženje sadržine datog iskaza, već može potpuno da se posveti praćenju, analizi i usmeravanju toka razgovora; što omogućava verno prenošenje sadržine iskaza (naročito je značajno ako se fiksira iskaz dece, maloletnika, lica koja imaju neki psihički poremećaj ili su zaostala u duševnom razvoju, ako je angažovan tumač, kada su data obaveštenja od velikog operativnog i procesnog značaja); prilikom ovakvog načina dokumentovanja razgovora ne registruje se samo glas lica koje daje iskaz, već i celokupna atmosfera u kojoj se razgovor vodi, pitanje, glas i ponašanje službenog lica, psihofizičko stanje i promene koje su nastajale kod žrtve tokom davanja iskaza.

Uz potrebu otkrivanja i utvrđivanja, na kriminalistički i krivičnoprocesno valjan način, što je moguće celovitije slike o izvršenom krivičnom delu, njegovom dokazivanju i utvrđivanju elemenata za odgovornost trgovaca, primaran zadatak policijskih službenika je zbrinjavanje i zaštita žrtava zločina. S obzirom na to da su potrebe žrtve brojne i različite, policijski službenici moraju imati na umu da samo specijalizovane službe (iz državnog i nedržavnog sektora) zajedničkim angažovanjem mogu odgovoriti takvim zahtevima (obezbeđenje neodložne zdravstvene, psihološke, socijalne, pravne i finansijske pomoći i podrške značajne za oporavak, stabilizaciju, (re)integraciju i sl.). Uz to, samo na ovaj način, dakle uz uvažavanje situacije žrtve i mesta, uloge, zahteva i specifičnosti postupanja svih institucija čije je angažovanje neophodno i lišeno bilo kakvog uslovljavanja¹²², moguće je stvoriti uslove za utvrđivanje istine o razmerama zločina, svim njegovim elementima (uključujući i one finansijske) i akterima (uključujući i one koji su kao korisnici zloupotrebljavali situaciju žrtve – čl. 388. st. 8. i 9. KZ RS). Efikasnost odgovora na tragično iskustvo koje je žrtva preživela, a time odgovora države na zločin koji su izvršili trgovci ljudima, podrazumeva definisanje nadležnosti, tj. osnova i okvira angažovanja, kao i uspostavljanje delotvornog mehanizma komunikacije i koordinacije u radu svih službi i institucija referentnih za zaštitu, pomoć i podršku žrtava trgovine ljudima, sa službama i institucijama nadležnim za realizaciju kriminalističke obrade i vođenje krivičnog postupka.

Postupanje policijskih službenika u slučajevima trgovine ljudima podrazumeva i preduzimanje mera čiji je cilj lišenje slobode izvršilaca i obezbeđenje dokaza koji će

¹²² Uzimajući u obzir te činjenice, Konvencija Saveta Evrope uvodi minimalno razdoblje razmišljanja od 30 dana (perioda „refleksije” - sagledavanja situacije od strane žrtve).

omogućiti efikasan krivični progon¹²³, izricanje adekvatne sankcije, ali i vođenje efikasne finasijske istrage.¹²⁴

Iako će se prilikom donošenja odluke o lišenju slobode trgovaca ljudima uvažavati brojne okolnosti (da je prikupljeno dovoljno dokaza i da će nakon hapšenja biti moguće prikupljanje novih dokaza, da je moguće istovremeno hapšenje najvećeg mogućeg broja trgovaca i spasavanje najvećeg mogućeg broja žrtava – na jednoj ili više lokacija, odnosno u jednoj ili više država.), specifičnosti krivičnog dela i situacije žrtve (iznenadni porast stepena rizika po žrtvu) mogu zahtevati neodložnu akciju. Široki operativni zahvat usmeren ka obezbeđenju dokaza podrazumeva i preduzimanje drugih mera i radnji, kao što su utvrđivanje identiteta osumnjičenih i njihovo saslušanje, pregled i pretresanje prevoznih sredstava, pretresanje stanova i drugih objekta, pretresanje lica, vršenje uviđaja, a time i angažovanje većeg broja službenih lica različitih specijalnosti (onih zaduženih za osmatranje, praćenje, lišenje slobode, pretresanje, kriminalističko-tehničku obradu, računarsku tehnologiju, pružanje neodložne pomoći i zbrinjavanje, saslušanje, prevođenje i sl.). U svim situacijama, jedan od prioriteta je zaštita žrtava i njihovo odvođenje na bezbednu lokaciju.¹²⁵ Ukoliko je na jednom mestu istovremeno lišeno slobode više lica, potrebno je onemogućiti njihovo međusobno komuniciranje i dogovor o eventualnom napadu, bekstvu, iskazu u daljem postupku i sl.

Koordinacija i saradnja policije i drugih institucija i organizacija u praksi suprotstavljanja trgovini ljudima

Jedan od prioriteta u radu MUP-a Republike Srbije je borba protiv organizovanog kriminala, posebno u segmentu borbe protiv trgovine ljudima. Imajući u vidu navedene prioritete, uz organizacione jedinice koje postupaju u svim slučajevima izvršenja krivičnih dela, pa i onima koji se vezuju za trgovinu ljudima (dežurna služba, kriminalistička, granična, saobraćajna i policija opšte nadležnosti), u okviru Uprave kriminalističke policije, u Službi za borbu protiv organizovanog kriminala, oformljen je Odsek za suzbijanje trgovine ljudima, a u okviru

¹²³ Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala, korupcije i druga izuzetno teška krivična dela iz člana 504a do 504c Zakonika o krivičnom postupku podrazumevaju i nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacije, pružanje simulovanih poslovnih usluga i pružanje simulovanih pravnih poslova, kontrolisanu isporuku i automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih sa njima povezanih podataka. U grupi krivičnih dela povodom kojih je moguće preduzimanje navedenih mera (ako se na drugi način ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano), nalaze se i nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi, trgovina ljudima i trgovina maloletnim licima radi usvojenja. Iako po izuzetku, pojedine mere mogu se odrediti i ako postoje osnovi sumnje da se priprema neko od krivičnih dela iz člana 504a ovog Zakonika, a okolnosti slučaja ukazuju da se ono na drugi način ne bi moglo otkriti, sprečiti ili dokazati, ili bi to izazvalo nesrazmerne teškoće ili veliku opasnost. Uz navedeno, u slučajevima vršenja krivičnih dela od strane organizovane kriminalne grupe ili njenih pripadnika (uključujući i krivična dela nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi – čl. 350. st. 4, trgovina ljudima – čl. 388. st. 7 KZ, trgovina maloletnim licima radi usvojenja – čl. 389. st. 3 KZ), moguća je i primena posebnih mere organa gonjenja za otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela (prikriveni islednik i sudok saradnik).

¹²⁴ Tokom rada na rasvetljavanju predmeta trgovine ljudima policijski službenici moraju da se usredsrede na tokove novca, čijim praćenjem se može doći do presudnih materijalnih dokaza koji povezuju sve aktere trgovine ljudima – lica koja učestvuju u različitim fazama izvršenja krivičnog dela, ravnopravno ili na drugi način učestvuju u podeli novca stečenog eksploatacijom žrtava (npr. transfer novca putem kurira ili Western Union-a, iz mesta/države gde se vrši eksploatacija u mesta/države u kojima je vršeno vrbovanje, odnosno preko kojih je vršen tranzit).

¹²⁵ Žrtvama treba omogućiti da ponese svoje lične stvari. Ako se one nalaze na drugom mestu, žrtvu treba odvesti na to mesto, kako bi uzela svoju imovinu.

Uprave granične policije Odeljenje za suzbijanje prekograničnog kriminala i kriminalističko-obaveštajne poslove, sa Odsekom za suzbijanje ilegalnih migracija i trgovine ljudima.

Kada policijski službenici koji nisu specijalizovani za suprotstavljanje trgovini ljudima prepoznaju moguću žrtvu ove trgovine, nužan je hitan kontakt sa policijskim službenicima ili jedinicama nadležnim za borbu protiv trgovine ljudima. U cilju stvaranja uslova za nesmetano i blagovremeno kontaktiranje sa ovim pojedincima ili jedinicama, ali i drugim državnim¹²⁶ i nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima trgovine ljudima, podaci o procedurama i kontaktima treba da budu dostupni u svakoj stanici policije. Službeno lice koje ne uvažava činjenicu da postoji niz institucija i organizacija čije angažovanje može unaprediti kvalitet postupanja sa žrtvama, ne razume u potpunosti prirodu zločina trgovine ljudima. S druge strane, postupanje policije u slučajevima trgovine ljudima neretko podrazumeva i saradnju sa kriminalističkim službama drugih zemalja (tokom prikupljanja početnih podataka, u fazi kriminalističke obrade, pa i nakon toga - pored ostalog i da bi se procenio nivo rizika za žrtve koje svedoče, ili da bi se obezbedio njihov siguran povratak u zemlju porekla).¹²⁷

Međunarodna saradnja odvija se na centralnom, regionalnom i na lokalnom nivou, zaključivanjem multilateralnih i bilateralnih sporazuma, kao i na nivou MUP-a Republike Srbije (zaključivanjem sporazuma o saradnji graničnih policija sa susednim zemljama i sporazuma o saradnji sa zemljama Evropske Unije). Međunarodna policijska saradnja odvija se prevashodno preko NCB Interpola. Ovaj oblik saradnje obuhvata: međusobnu pomoć između organa kriminalističkih policija u cilju prikupljanja obaveštajnih podataka, tj. pružanja operativne pomoći putem baza podataka i obaveštajnih kapaciteta u odnosu na kriminalne aktivnosti; zajedničke proaktivne operacije; zahteve za pružanje operativne pomoći poput nadzora, kontrolisane isporuke, presretanja itd. Kontakti kriminalističkih službi moraju da se odvijaju uz uvažavanje činjenice da obezbeđenje dokaza podrazumeva poštovanje odredbi koje regulišu pravila i postupak pružanja međunarodne pravne pomoći. U suprotnom, u pitanje se može dovesti valjanost dokaznih materijala dobijenih van okvira propisa i odredaba sporazuma za međunarodnu pravnu pomoć.¹²⁸

Na efikasnije delovanje policije u otkrivanju i gonjenju trgovaca ljudima, uz inovacije u organizacionom smislu, najviše je uticala senzibilizacija i edukacija njenih pripadnika, ali i uključivanje u regionalne organizacije i akcije. Sprečavanje zločina, spasavanje žrtava i progono izvršilaca podrazumeva i adekvatno postupanje javnih tužilaštava i sudova.

¹²⁶ Uključujući i obavezno obaveštavanje Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

¹²⁷ Razlozi za ovo su jednostavni: trgovci ljudima se bave kriminalnim radnjama u više država, pa zajedničke proaktivne operacije i koordinirane akcije povećavaju efikasnost suprotstavljanja zločinu; zajedničke operacije omogućuju prikupljanje dokaza u zemlji porekla, tranzita i odredišta o regrutovanju, transportu i eksploataciji (ovo podrazumeva, ne samo dogovor o tome na šta će se fokusirati kriminalistička obrada, već i na odluke o načinima koordinacije, taktikama za prikupljanje dokaza, praćenju krivičnih dela i najboljoj lokaciji za krivično gonjenje).

¹²⁸ *Borba protiv trgovine ljudima*, Regionalni praktični priručnik za borbu protiv trgovine ljudima namenjen kriminalističkim službama, Razvojni program Ujedinjenih nacija i Vlada Rumunije, str. 146.

Zdravstveni radnici i žrtve trgovine ljudima

*Doc. dr Đorđe Alempijević
Institut za sudsku medicinu „Milovan Milovanović“
Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu*

Nesumnjivi zadatak zdravstvene službe je lečenje obolelih i povređenih. O tom aspektu zdravstvene delatnosti u ovom prilogu neće biti reči. Međutim, uporedo sa pružanjem zdravstvene zaštite u užem smislu, pri kontaktu lekara i drugog zdravstvenog osoblja sa pacijentima, mogu se utvrditi ili saznati činjenice koje ukazuju na to da je pacijent žrtva krivičnog dela. U ovim situacijama lekar je dužan da svoja znanja i veštine usmeri, pored dijagnostike i lečenja aktuelnog zdravstvenog problema, i na dokumentovanje medicinskih činjenica koje, u eventualno predstojećoj policijskoj istrazi ili sudskom postupku, imaju veliki, a katkad i odlučujući značaj.

Zdravstvene posledice trgovine ljudima

Da bi lekari adekvatno odgovorili ovim zahtevima neophodno je da poseduju određena znanja i veštine iz sudske medicine. Takođe, potrebno je da poznaju, kada je trgovina ljudima u pitanju, specifičnosti ovog fenomena, a posebno njegove moguće implikacije po zdravlje žrtava. O fenomenu trgovine ljudima više se govori u odgovarajućim poglavljima ovog priručnika. Međutim, na ovom mestu neophodno je ukazati na koji način žrtve trgovine ljudima, prolazeći kroz pojedine etape u lancu trgovine, mogu biti izložene štetnim uticajima po zdravlje¹²⁹. Pored direktnih oštećenja zdravlja usled telesnog povređivanja i izloženosti psihičkim traumama, žrtve trgovine ljudima mogu biti eksploatisane teškim fizičkim radom sa potencijalno negativnim posledicama po njihovo zdravlje. Eksploatacija znatnog broja žrtava trgovine ljudima, bar kada je reč o našim geografskim prostorima, odvija se kroz njihovo prinudno uključivanje u pružanje seksualnih usluga. U kontekstu eksploatacije žrtve trgovine ljudima u „seks industriji“ dolazi, usled brojnih i rizičnih polnih odnosa, do povećanog rizika za oboljevanje od polno prenosivih infekcija, uključujući i HIV. Pored toga, moguće su kod žrtve neželjene trudnoće, bilo kao pojedinačni ili ponovljeni slučajevi, sa potencijalnim zdravstvenim posledicama prekida trudnoće (infekcije, povrede prilikom izvođenja intervencije prekida trudnoće i dr.). Žrtve trgovine ljudima po pravilu su izložene različitim vidovima fizičkog nasilja i direktnog fizičkog zlostavljanja, pa samim tim postoji mogućnost njihovog težeg povređivanja i nastanka trajnih posledica. Na zdravlje žrtve trgovine ljudima mogu se negativno odraziti životni uslovi u neodgovarajućem smeštaju, usled odsustva uslova za adekvatno održavanje

¹²⁹ Zimmerman C, Yun K, Shwab I, Watts C, Trappolin L, Treppete M, et al. *The health risks and consequences of trafficking in woman and adolescents. Findings from a European study*. London, London School of Hygiene and Tropical medicine, 2003

lične higijene, kao i zbog nekvalitetne i nedovoljne ishrane. Takođe, boraveći u lancu kriminalnih grupa koja se pored trgovine ljudima često bave i prometom opojnih droga, neretko, žrtve trgovine ljudima dolaze u kontakt sa opojnim drogama, a vremenom mogu razviti i zavisnost od supstanci. Usled zloupotrebe supstanci, bilo da se radi o narkoticima ili alkoholu (ili kombinovanom uzimanju), zdravlje može biti dodatno narušeno.

Žrtvama trgovine ljudima usluge zdravstvene službe su ili u potpunosti onemogućene, ili u znatnoj meri ograničene. Ovo stoga što žrtve trgovine najčešće ilegalno borave na teritoriji neke države i nemaju zdravstveno osiguranje, a svaki kontakt sa zdravstvenom službom, iz ugla kriminalnih grupa koje organizuju lanac trgovine, predstavlja potencijalnu opasnost za razotkrivanje činjenice da je pacijent zapravo žrtva trgovine ljudima. Prema tome, žrtvama trgovine uskraćena je zdravstvena zaštita, a kontakti sa zdravstvenim sistemom radi prevencije praktično su isključeni.

Klinička sudska medicina

Žrtvama različitih vidova interpersonalnog nasilja, uključujući i žrtve trgovine ljudima, ukoliko se obraćanju zdravstvenoj službi radi zbrinjavanja aktuelnih povreda, pored samog lečenja, neophodna je i medicinska dokumentacija o zadobijenim povredama¹³⁰. U izvesnom broju slučajeva lekari „leče povrede“, ne upuštajući se uopšte u to na koji su način one nastale, jer žrtva trgovine ljudima, obično zastrašena i pritisnuta pretnjama, strahom ili osećajem bespomoćnosti, ne daje istinite podatke o tome na koji način i pod kojim okolnostima je došlo do povređivanja. Medicinski nalazi u slučajevima trgovine ljudima su od velikog značaja za dalju aktivnost policije i pravosudnog sistema u procesuiranju slučajeva. Naime, na osnovu medicinskih nalaza utvrđuje se da li je usled trgovine ljudima kod žrtve došlo do telesnih povreda ili je pak njeno zdravlje oštećeno, a zatim se procenjuje (kvalifikuje) težina telesnih povreda, odnosno stepen oštećenja zdravlja. Lekarski nalazi su dragoceni za izvođenje zaključaka o mehanizmu nastanka pojedinih povreda. Nažalost, u praksi se pokazalo, ne samo u našoj sredini već i u drugim zemljama, da opisi telesnih povreda nisu zadovoljavajući, što u znatnoj meri umanjuje njihovu sudskomedicinsku upotrebnu vrednost.^{131,132}

Radi unapređenja utvrđivanja i dokumentovanja telesnih povreda u poslednjih dvadesetak godina došlo je do razvoja praktično nove medicinske discipline - kliničke

¹³⁰ Alempijević Đ, Savić S, Ječmenica D, Aleksandrić B. „Klinička sudskomedicinska ekspertiza žrtava trgovine ljudskim bicima“. *Temida – Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu* 2004; 1: 37-40.

¹³¹ Alempijević Đ. „Sudskomedicinski aspekti telesnih povreda“. *Bilten Okružnog suda u Šapcu* 2006; 21: 106-121.

¹³² Alempijević Đ, Pavlekić S, Ječmenica D, Aleksandrić B. „Klinička sudska medicina – nova realnost u obezbeđenju dokaza o telesnim povredama“. *Zbornik radova Prvog naučnog skupa sa međunarodnim učešćem „Pravo i forenzika u kriminalistici“, Kragujevac, 2009; 353-5.*

sudske medicine.^{133,134,135} U našoj sredini klinička sudskomedicinska služba postoji u organizovanom smislu u Beogradu (Institut za sudsku medicinu) i Nišu (Zavod za sudsku medicinu), a klinički pregledi lekara specijaliste sudske medicine dostupni su i u pojedinim većim gradovima – Požarevcu i Novom Pazaru¹³⁶. Imajući u vidu rečeno, proizilazi da su aktuelni sudskomedicinski kapaciteti za kliničke preglede nedovoljni i da njima nisu obuhvaćeni značajni delovi teritorije. Stoga je neophodno da lekari kliničari, bez obzira na to da li su doktori opšte medicine ili specijalisti neke medicinske grane, budu osposobljeni da u skladu sa principima kliničke sudske medicine i po važećim profesionalnim standardima izvrše pregled pacijenta radi utvrđivanja i dokumentovanja telesnih povreda.

Ovaj prilog ima za cilj da čitaocima – lekarima kliničarima ukaže na osnovne postulate kliničkog sudskomedicinskog pristupa pacijentu, u konkretnom slučaju žrtvi trgovine ljudima.

Uloga zdravstvene službe u postavljanju i prijavljivanju sumnje na trgovinu ljudima

Profesionalci zdravstvene službe – lekari, medicinske sestre/tehničari i drugo zdravstveno osoblje, mogu dati svoj doprinos u borbi protiv trgovine ljudskim bićima na taj način što će aktivno raditi na prepoznavanju potencijalnih slučajeva trgovine ljudima i što će svaki takav slučaj, uz odgovarajuće obrazloženje prijaviti nadležnim državnim organima, pre svega policiji. Naravno, primarna uloga zdravstvene službe je u zbrinjavanju pacijenata i njihovom lečenju i o toj dužnosti ovde nećemo govoriti. Međutim, ukoliko se pri pregledu, na osnovu nalaza, okolnosti ili drugih elemenata posumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, tu osobu treba detaljno i celokupno pregledati i o tome sačiniti odgovarajuću dokumentaciju.

U situaciji kada je lekar, pregledajući pacijenta, neposredno ili posredno zaključio da su aktuelne povrede nastale u vezi sa izvršenjem krivičnog dela, nastaje njegova profesionalna obaveza prijavljivanja slučaja istražnim organima. Naime, lekari često nisu upoznati sa zakonskom obavezom da prijave izvršioca krivičnog dela ili krivično delo za koje su saznali obavljajući profesionalnu dužnost. Ova obaveza, kada su u pitanju krivična dela za koja se postupak vodi po službenoj dužnosti u koja, pored ostalih spada i trgovina ljudima, utemeljena je u odredbama Zakonika o krivičnom postupku i odnosi se pored

¹³³ Ryan MT. Clinical forensic medicine. *Ann Emerg Med.* 2000;36:271-273.

¹³⁴ B. R. Sharma. „Clinical forensic medicine – management of crime victims from trauma to trial“. *Journal of Clinical Forensic Medicine* 2003; 10: 267–273.

¹³⁵ Payne-James J, Crane J, Hinchliffe JA. „Injury Assessment, Documentation, and Interpretation“. U: Stark MM, ur. *Clinical Forensic Medicine – A Physician’s Guide, 2nd Edition*. Tototwa: Humana Press, 2005:127-158

¹³⁶ Lidija Kostić-Banović, Radovan Karadžić, Jovan Stojanović, Goran Ilić. „Seksualni delikti na materijalu Zavoda za sudsku medicinu“ u Nišu u periodu 1985-1994. godine. U: *Seksualna Agresija – zbornik radova*. Popović D. (Ur.) Matica Srpska, Novi Sad 1995: 39-44.

ostalih na javna preduzeća i ustanove, ali i na pojedince.¹³⁷ Važno je napomenuti da pored toga što neprijavlivanje učinioca krivičnog dela ili izvršenog krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći zatvor od trideset do četrdeset godina čini krivično delo.¹³⁸ Ovakvo nečinjenje, kada su doktori medicine i drugo zdravstveno osoblje u pitanju, predstavlja i etičku grešku, jer je lekar oslobođen čuvanja profesionalne tajne, pored ostalog, i kad je to neophodno radi dobrobiti pacijenta ili društva¹³⁹. Obaveza lekara ne iscrpljuje se samo prijavljivanjem organima krivičnog gonjenja, već su oni obavezni da preduzmu „mere da bi se sačuvali tragovi krivičnog dela“, a to zapravo podrazumeva da opišu i dokumentuju telesne povrede koje su nastale kao rezultat izvršenja krivičnog dela, te da, po potrebi, izuzmu i sačuvaju tragove biološkog porekla. U praksi, lekari i drugo zdravstveno osoblje često ne prijavljuju slučajeve iz različitih razloga – nepoznavanja obaveze, neupućenosti u proceduru i sl. Objašnjenje za takvo postupanje zdravstveni radnici često temelje na tome da postoji njihova obaveza čuvanja profesionalne (lekarske) tajne. Pravo čuvanja tajne pripada pacijentu, ali pacijent takođe ima pravo da bude zaštićen od nasilja. Kako zdravstvena služba nema mogućnost da pruži zaštitu od nasilja, to će ona pomoći pacijentu prijavljujući sumnju na izvršeno krivično delo organima krivičnog gonjenja, koji ovakvu zaštitu mogu pružiti. Na posletku, iako krivično zakonodavstvo pruža zaštitu od neovlašćenog otkrivanja tajne, uključujući tu i lekarsku tajnu, vidi se da nema sankcije za slučaj otkrivanja tajne u opštem interesu ili interesu drugog lica, koji je pretežniji od interesa čuvanja tajne¹⁴⁰.

U radu zdravstvene službe, kada ona pored medicinske uključuju i mediko-legalnu brigu za pacijenta, može se u praksi naići na niz problema koji umanjuju efikasnost. Ovi problemi mogu biti (1) kadrovske i organizacione prirode – npr. nedovoljna senzibilisanost zdravstvenih radnika i saradnika u vezi sa problemima trgovine ljudima ili nepoznavanja razmera problema, nedostupnost ili potpuno odsustvo kadrova koji imaju iskustva u kliničkom – sudskomedicinskom radu i sl. Problemi mogu takođe nastati (2) i u neposrednom radu sa žrtvama – npr. usled otežanog kontakta sa žrtvama zbog njihovog nepoznavanja jezika, zbog nedostatka vremena za detaljne preglede i sprovođenje pretraga koje se smatraju potrebnim usled kratkoće zakonom utvrđenih rokova za postupanje policije i/ili sudova.

Klinički sudskomedicinski pregled žrtve trgovine ljudima

S obzirom na specifičnost tzv. kliničkog sudskomedicinskog pristupa, dalje izlaganje će uglavnom biti usredsređeno na ovu oblast. Zadatak kliničkog sudskomedicinskog pregleda

¹³⁷ Zakonik o krivičnom postupku. Službeni list SRJ br. 70/2001, 68/2002, Službeni glasnik RS br. 58/2004, 85/2005 i 115/2005.

¹³⁸ Član 332 KZ - Krivični zakonik. Službeni glasnik RS br. 85/2005, 88/2005 i 107/2005.

¹³⁹ Član 20 - Kodeks profesionalne etike. Lekarska komora Srbije, 2006. Dostupno na http://www.lks.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=43

¹⁴⁰ Član 141 KZ - Krivični zakonik. Službeni glasnik RS br. 85/2005, 88/2005 i 107/2005.

je da se kod žrtve utvrde i dokumentuju telesne povrede i njihove eventualne posledice. Takođe, u skladu sa slučajem, potrebno je obezbediti biološki i druge materijale za različite analize (npr. traseološke, forenzičko-genetičke, toksikološke i dr.). U izvesnim slučajevima, kada ima indicija da je osoba koja se sumnjiči da je izvršila neko krivično delo mogla biti povređena u neposrednom kontaktu sa žrtvom krivičnog dela (npr. tuča, pokušaj žrtve da se brani i sl.), višestruko je korisno izvršiti klinički sudsko-medicinski pregled. Ovo stoga što usled bliskog kontakta žrtve i izvršioca, na telu izvršioca mogu zaostati izvesni tragovi čije prisustvo se, ukoliko su blagovremeno i adekvatno izuzeti i obezbeđeni, može dokazati naučnim metodama. Štaviše, žrtva može, braneći se, u izvesnim slučajevima naneti telesne povrede napadaču. Dokumentovanjem određenih povreda na telu osumnjičene osobe, nju je katkad moguće nedvosmisleno povezati sa žrtvom i/ili licem mesta izvršenja krivičnog dela.

Nužno je naglasiti da se ni jedan pregled, kao ni druga medicinska mera ne smeju preduzeti bez informisanja i pristanka pacijenta¹⁴¹. Po pribavljanju pristanka, klinički sudsko-medicinski pregled podrazumeva prikupljanje anamnestičkih podataka, posebno u odnosu na okolnosti pod kojima je došlo do telesnog povređivanja, način nastanka povreda, kao i neposredne efekte povreda. Prilikom kliničkog sudskomedicinskog pregleda neophodno je izvršiti detaljan i sveobuhvatan telesni pregled. Sve promene, a naročito povrede koje se ustanove, potrebno je opisati u skladu sa određenim principima i standardima (lokalizacija, oblik, veličina i karakteristike promene/povrede). Ustanovljeni nalaz poželjno je prikazati shematski na skici tela, odnosno dela tela. Skiciranje povreda u pojedinim slučajevima može da dâ izvestan uvid u distribuciju povreda na telu jedne osobe, što je od krucijalne važnosti za analizu mehanizma povređivanja. Iako detaljno opisane, povrede najbolje ostaju zabeležene fotografisanjem. Moramo imati u vidu da se najveći broj različitih vidova mehaničke i fizičke traume koji se viđa kod većine žrtava trgovine ljudima usled svog karaktera trajno gubi u relativno kratkom vremenu nakon nastanka. Samo u pojedinim slučajevima, npr. kada je žrtva pri povređivanju zadobila neku ranu, nakon njenog zarastanja ostaje ožiljak kao nedvosmislen znak nekadašnjeg povređivanja. Zbog privremenog karaktera većine telesnih povreda, kao i uopšte potrebe da se nalaz dokumentuje, fotografisanje je neizostavni deo kliničkog sudskomedicinskog pregleda. Fotografije povreda ne mogu predstavljati zamenu za pisani lekarski nalaz. Međutim fotografije načinjene pri pregledu čine izvrsnu dopunu sačinjenim izveštajima i ostavljaju mogućnost objektivne provere nalaza izvršenog pregleda i u vezi sa njim izvedenih zaključaka¹⁴².

¹⁴¹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Krivični zakonik. Službeni glasnik RS br. 107/2005.

¹⁴² Payne-James J, Crane J, Hinchliffe AJ. Injury Assessment, Documentation, and Interpretation. In: Stark MM, ed. Clinical Forensic Medicine – A Physician's Guide, 2nd Edition. Tototwa: Humana Press, 2005:127-158.

U zavisnosti od dobijenih anamnestičkih podataka i specifičnih zahteva svakog pojedinog slučaja, deo kliničkog sudskomedicinskog pregleda može činiti izuzimanje i obezbeđivanje tragova, npr. briseva telesnih otvora, podnokatnog sadržaja, dlaka, krvi i dr.

Specifični ciljevi kliničkog sudskomedicinskog pregleda žrtava trgovine ljudima mogu biti: (a) utvrđivanje elemenata seksualnog nasilja, (b) utvrđivanje znakova skorašnjeg prekida trudnoće, (c) obezbeđivanje materijala za toksikološku analizu, (d) utvrđivanje – procenjivanje životnog doba i (e) obezbeđivanje materijala za skrining krvnih i polno prenosivih infekcija^{143,144}.

Radi hemijsko-toksikološke analize, u slučajevima kada je potrebno utvrditi da li je žrtva trgovine ljudima uzimala alkohol i/ili opojne droge, najčešće je potrebno obezbediti uzorak venske krvi i mokraće. Radi ovih analiza može se uzeti i uzorak kose, posebno kada je potrebno da se utvrdi da li je osoba, koja ne mora nužno biti pod uticajem opojne droge, u prethodnom periodu uzimala neku opojnu drogu.

Žrtve trgovine ljudima mogu biti bez identifikacionih dokumenata. U toj situaciji praksa je da se čak i ako se sumlja, ili se ne zna godište žrtve, one uvek tretiraju kao maloletne ili deca i pruža im se tretman koji je predviđen za tu strasnu kategoriju. Međutim, kliničkim sudskomedicinskim pregledom u ovim slučajevima moguće je, na osnovu određenih elemenata kliničkog nalaza (prisustva i stepena razvoja sekundarnih seksualnih karakteristika), stomatološkog pregleda (ritma nicanja zuba) i rendgenskog snimanja (analiza stepena okoštavanja, odnosno završetka faze rasta kostiju), izvršiti procenu životnog doba^{145,146}. Ove procene daju zadovoljavajuću preciznost, naročito u odnosu na određivanje da li je pregledana osoba životnog doba oko 14, 18 ili starija od 22 godine.

Naposletku, ukoliko se pribavi pristanak žrtve, klinički pregled žrtve trgovine ljudskim bićima predstavlja prikladnu priliku da se izvrši testiranje (skrining) na polno prenosive infekcije (sifilis, gonoreja, hlamidija), kao i na druge infekcije koje mogu biti prenete posredstvom polnog kontakta (HIV/AIDS, hepatitis B i C). Rezultati ovih analiza mogu poslužiti kao osnova za ponovno testiranje (nakon protoka maksimalnog inkubacionog perioda), kako bi se proverilo da li je kod npr. žrtve trgovine ljudskim bićima koja je bila primorana na prostituciju, dakle koja je u određenom vremenskom periodu bila izložena rizičnim polnim kontaktima, došlo do infekcije. Važnost ovakvog podatka je višeslojna – pre svega za samu žrtvu kojoj je potrebna adekvatna pomoć u slučaju da je inficirana,

¹⁴³ Guidelines for medico-legal care for victims of sexual violence. Geneva: World Health Organization, 2003.

¹⁴⁴ Alempijević Dj, Jecmenica D, Pavlekic S, Savic S, Aleksandric B. "Forensic medical examination of victims of trafficking in human beings", *Torture* 2007; 17 (2): 117-21.

¹⁴⁵ Brkic H, Milicevic M, Petroveckii M. "Age estimation methods using anthropological parameters on human teeth-(A0736)", *For Sci Int* 2006;162(1-3):13-16.

¹⁴⁶ Schmelting A, Olze A, Reisinger W, Geserick G. "Age estimation of living people undergoing criminal proceedings", *The Lancet* 2001;358: 89-90.

zatim, sa aspekta javnog zdravlja i epidemiologije moguće je potpunije sagledati podatke o kretanju ovih infekcija u populaciji.

Zaključak

Pri pregledu žrtava trgovine ljudima značajno je primeniti principe kliničke sudske medicine. Na ovaj način, sistematskim traganjem, prikupljanjem i dokumentovanjem činjenica koje se odnose na telesne povrede i druge medicinske nalaze, obezbeđuju se značajni dokazi za eventualno predstojeće sudske postupke. Usled propuštanja da se blagovremeno izvrši telesni pregled, kao i kada se pregled ne učini detaljno i od strane doktora koji ima iskustvo i odgovarajuću obuku, moguće je da dođe do isceljivanja i nestanka povreda i uništenja tragova kod žrtava trgovine ljudima. Kako bi se obezbedio najviši mogući nivo mediko-legalne brige za žrtve trgovine ljudima i drugih vidova interpersonalnog nasilja, potrebno je u budućnosti proširiti mrežu organizacija u kojima se vrše klinički, sudskomedicinski pregledi. Takođe, značajno je organizovati povremene obuke o kliničkim sudskomedicinskim aspektima rada za specijaliste i lekare opšte prakse, pre svega onih koji potencijalno mogu doći u kontakt sa žrtvama.

Adresa za korespondenciju:

Doc. dr Đorđe Alempijević, Institut za sudsku medicinu, Deligradska 31a, 11000 Beograd;
telefon (011) 2642-582; e-mail: djolea@fon.rs

Zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku

M. A. Milena Banić, advokat, Beograd

Sudski postupak može da bude veoma traumatičan za žrtvu i da ostavi niz posledica na njeno psihičko i fizičko stanje. Neadekvatno postupanje organa krivičnog gonjenja, suda i drugih službi koje su uključene u krivični postupak dovodi do sekundarne viktimizacije žrtve. Zbog toga je veoma važno da se krivični postupak vodi u skladu sa prihvaćenim međunarodnim standardima koji se odnose na postupke za krivično delo trgovine ljudima.

Zakonodavstvo Srbije sadrži niz zakonskih pravila koja su u skladu sa međunarodnim standardima koji se primenjuju u slučajevima trgovine ljudima, a koja su sadržana u Palermo protokolu i Konvenciji UN o transnacionalnom organizovanom kriminalu. Ova pravila se često krše i ne primenjuju u praksi, uglavnom zbog nemara ili neprofesionalnosti lica koja su uključena u postupak. Dešava se da sud, ne shvatajući da je reč o posebno osetljivim svedocima koji su tokom procesa trgovine pretrpeli velike traume, primenjuje ista pravila saslušanja kao i za sve druge svedoke bez obzira da li je neko od tih pravila neadekvatno i traumatično kada su u pitanju žrtve trgovine ljudima. Ponekad je situacija još gora, pa žrtve u postupku nemaju ni status jednak drugim oštećenim koji se pojavljuju u krivičnim postupcima, već trpe višestruku diskriminaciju (po rodnom ili nacionalnom osnovu, kao i po osnovu statusa i zanimanja), a koja se ogleda u netrpeljivom, zajedljivom, grubom i nestrpljivom odnosu suda prema žrtvi i neadekvatnom ostvarivanju njenih prava kao oštećene u postupku. Ovo je naročito prisutno kada je reč o žrtvama seksualne eksploatacije, stranim državljanima, pripadnicama drugih etničkih zajednica (na pr. Romkinja), osobama niskog socijalnog ili obrazovnog profila.

Veoma je, zbog toga važno, da se prikažu najčešće situacije kršenja prava žrtve u sudskom postupku, kao i da se prikaže uloga punomoćnika oštećene kao mogućeg načina zaštite prava žrtve.

Zastrašivanje žrtve i njena zaštita tokom procesa svedočenja

Strategija odbrane trgovca ljudima tokom trajanja sudskog postupka zasnovana je na tome da se spreči dokazivanje krivice. To se sprovodi uticajem na žrtvu da ne svedoči, da promeni iskaz koji je dala ili da, ukoliko uprkos pretnjama odluči da svedoči, njen iskaz bude nepotpun, konfuzan i sa što manje detalja koje idu u prilog optužnici koja mu se stavlja na teret. Ova strategija najčešće se bazira na zastrašivanju žrtve putem pritisaka i pretnji da će se nešto strašno desiti njoj ili licima koji su joj bliska, i odvija se sve vreme tokom trajanja sudskog postupka, pa i u zgradi suda i tokom samog suđenja.

Suđenja u Srbiji organizovana su tako da sva zainteresovana lica koja čekaju (stranke, druga pozvana lica, zainteresovana javnost i sl.) stoje ispred sudnice dok ih sud ne prozove. Žrtva trgovine ljudima takođe čeka u istom prostoru zajedno sa trgovcem ljudima ili, ukoliko je on u pritvoru, sa njemu bliskim licima, pa joj se može lako pretiti, a strah i pritisak s kojim se tada suočava svakako utiču na nju i njeno davanje iskaza.

Tokom suđenja u postupcima trgovine ljudima, na glavnom pretresu, javnost uglavnom nije isključena (osim kada je reč o maloletnim učiniocima krivičnih dela, a veoma retko kod punoletnih lica), pa se često dešava da su u publici i druga lica koja su žrtvi poznata još iz perioda procesa trgovine, a koje joj na verbalan ili neverbalan način upućuju pretnje i pružaju podršku optuženom.

Sam mehanizam procesa trgovine ljudima i dugotrajno zlostavljanje i ponižavanje utiču na to da žrtva često nema samopouzdanja i da se plaši okrivljenog, jer je i tokom procesa trgovine bila svedok demonstracije njegove moći, te ove pretnje shvata zaista ozbiljno. One, nažalost, i jesu ozbiljne.

Imajući ovo u vidu treba shvatiti da je svako pojavljivanje žrtve u svojstvu oštećene pred sudom za nju preloman i stresan korak za koji je potrebna velika hrabrost. Svedočenje žrtve zahteva ozbiljnu podršku u vidu njene zaštite i u pravcu pripreme za svedočenje i sprovođenje samog postupka svedočenja. To treba učiniti na način koji neće dovesti do ponovne viktimizacije žrtve, što u našoj praksi često nije slučaj.

Naše zakonodavstvo predviđa neke mere zaštite žrtava i to uglavnom ukoliko je reč o maloletnim licima ili o licima koja imaju status zaštićenog svedoka.

Ako je reč o maloletnim licima, saslušanje oštećenog/e obavlja se bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku, a propisana je i mogućnost saslušanja upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. Na ovaj način može se izbeći direktan kontakt između trgovca ljudima i žrtve, uticaj na žrtvu i upućivanje pretnji tokom samog sudskog postupka.

U odnosu na punoletna lica, Zakon o krivičnom postupku sadrži neka slična pravila samo ako je u pitanju svedočenje lica koja ime status zaštićenog svedoka. Tada se svedok ispituje pod merama posebne zaštite i uz skrivanje njegovog identiteta, i to uz: isključenje javnosti sa glavnog pretresa, prikrivanje izgleda svedoka i svedočenje iz posebne prostorije uz promenu glasa i lika svedoka posredstvom tehničkih uređaja za prenos zvuka i slike.

Za sva druga punoletna lica koja ne zahtevaju status zaštićenog svedoka, Zakon o krivičnom postupku ne sadrži pravila čijom bi se primenom osigurala sigurnost ovih svedoka.

Zakon o krivičnom postupku iz 2006. godine sadržao je pravila za saslušanje tzv. posebno osjetljivih oštećenih i svedoka, a u koje nesumnjivo spadaju žrtve trgovine ljudima. Pravila su predviđala saslušanje van suda, u ovlašćenoj ustanovi-organizaciji koja je stručno osposobljena za saslušanja posebno osjetljivih lica uz upotrebu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, a bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se oštećeni ili svedok nalazi. Stranke, branilac i lica koja na to imaju pravo pitanja postavljaju posredstvom organa koji vodi postupak, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. Bila je predviđena i mogućnost suda da tokom saslušanja oštećenog ili svedoka isključi javnost, a podaci o identitetu takvog lica predstavljali su službenu tajnu.

Izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku iz 2009. godine nisu, nažalost, predviđene ove mere, tako da punoletne žrtve trgovine ljudima tokom sudskog postupka ne uživaju nikakvu posebnu zaštitu u odnosu na bilo kojeg drugog svedoka, osim ukoliko ne zahtevaju status zaštićenog svedoka.

Ovde dodatno treba naglasiti da zakonodavstvo Srbije ne predviđa obavezno postavljanje punomoćnika oštećene osim kada je reč o maloletnim licima, niti predviđa neke druge institute koji bi osigurali da žrtva i kad nije u mogućnosti da sama angažuje advokata (a što je najčešći slučaj) ima pored sebe nekoga ko će brinuti o njenim pravima i biti joj podrška tokom suđenja. To bi, kada je reč o žrtvama trgovine ljudima, bilo neophodno.

Kada je u pitanju problem zastrašivanja žrtve i ugrožavanja njene sigurnosti, punomoćnik oštećene/og može tokom trajanja sudskog postupka: da zahteva da žrtva ima status zaštićenog svedoka, da obezbedi, uz saradnju sa tužiocem, da žrtva tokom suđenja čeka u nekoj drugoj prostoriji odvojeno od ostalih lica u postupku, u saradnji sa nevladnim sektorom da omogući pratioca žrtvi koji će joj biti podrška na suđenjima bilo kao javnost ili, ukoliko je javnost isključena, u svojstvu stručnog lica, da upozna žrtvu sa procesom suđenja i eventualnim problemima sa kojima će morati da se suoči, da zahteva isključenje javnosti i privremeno udaljavanje okrivljenog iz sudnice tokom svedočenja žrtve i sl. Ove radnje, s obzirom da nisu jasno propisane zakonom kao obavezna pravila, zavise od ličnog profesionalnog i stručnog angažovanja lica koja su uključena u postupak i od njihove senzibilisanosti i motivisanosti da zaštite žrtvu tokom sudskog procesa.

U tom smislu, neophodno je uspostavljanje dobre saradnje punomoćnika oštećenog sa tužiocem i sudijom koji postupaju u predmetu kako bi se preduzele neke od ovih mera.

Svedočenje žrtve

U odnosu na svedočenje žrtava trgovine ljudima, neophodno je ukazati na nekoliko problema koji su svakodnevni deo sudske prakse u Republici Srbiji.

Odlaganje suđenja

Jedna od pretpostavki za održavanje glavnog pretresa je prisustvo stranaka, pa se, ukoliko okrivljeni ne dođe na glavni pretres, suđenje ne može održati.

Međutim, u postupcima ove vrste to se često zloupotrebljava. Okrivljeni vrlo dobro znaju da je pritisak i stres koji žrtva trpi sve veći što se suđenje više puta odlaže, a da istovremeno njena odlučnost da dâ potpun iskaz slabi, te je jedna od strategija trgovaca ljudima i odlaganje suđenja. Sudovi u Republici Srbiji prilično tolerišu nedolaske okrivljenih na suđenja ukoliko dostave iole smisleno opravdanje, iako imaju mogućnost da preduzmu kako mere obezbeđenja prisustva okrivljenog, tako i da provere istinitost razloga koji okrivljeni navode za nedolaženje (npr. u lekarskim uverenjima koja predstavljaju jednu od najčešćih vidova zloupotreba – veštačenjem zdravstvenog stanja okrivljenih). Situacija je još komplikovanija ukoliko postoji više okrivljenih, jer se oni često dogovaraju na koji način će odložiti suđenje, pa tako na svaki glavni pretres ne dolazi bar jedan od njih i time smanjuju sumnju suda u izigravanje sudske postupka.

Sve ovo uslovljava da žrtve više puta dolaze u sud da svedoče, ponovo se suočavajući sa stresom i strahom koji taj dolazak povlači, a dodatno se komplikuje ukoliko žrtva živi u drugom gradu ili u drugoj zemlji.

U tom smislu trebalo bi preduzeti mere koje bi sprečile da žrtva više puta dolazi da svedoči.

Nepostojanje zakonskih rešenja koja se odnose na saslušanje posebno osetljivih svedoka i oštećenih

Ova pravila bi trebalo da obuhvate niz zakonskih rešenja koja bi omogućila da se pruži podrška i zaštita žrtvi tokom davanja iskaza i da se spreči njena sekundarna viktimizacija. Zakon o krivičnom postupku iz 2006. godine sadržao je neka zakonska pravila čiji cilj je bio da se pomogne oštećenoj strani za vreme davanja iskaza, kao što su postavljanje punomoćnika oštećenog/e za vreme saslušanja, saslušanje uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, saslušanje u drugoj prostoriji, u zgradi ili van zgrade suda upotrebom tehničkih sredstava uz postavljanje pitanja oštećenom posredstvom organa koji vodi postupak, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica.

Nažalost, izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku iz 2009. godine nisu predviđene ove mere, tako da se na žrtve trgovine ljudima primenjuju iste odredbe kao i u odnosu na druge svedoke.

Jedino Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica obavezuje sud da prilikom saslušanja maloletnih oštećenih vodi računa o njihovom

uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima žive, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njihovu ličnost i razvoj, a da se saslušanje maloletnih lica obavi uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica.

Ovo zakonsko rešenje omogućava da se, barem za maloletne žrtve trgovine ljudima, prilikom svedočenja i davanja iskaza pruži podrška žrtvi i spreči njena sekundarna viktimizacija. Nažalost, za veliki broj žrtava trgovine ljudima, koje su punoletne, ne postoje ovakva zakonska rešenja.

Prisustvo okrivljenog za vreme svedočenja žrtve

U sudskoj praksi Srbije trgovac ljudima je za vreme svedočenja žrtve uglavnom prisutan u sudnici (osim ukoliko nije reč o maloletnim licima ili licima koja imaju status zaštićenog svedoka). Za vreme svedočenja žrtve, on se u sudnici nalazi veoma blizu, obično oko dva metra iza nje, često u njenom vidokrugu. Za vreme davanja iskaza, on često zajedljivo i podsmešljivo komentariše izjave žrtve i svojim neverbalnim, a i verbalnim nastupom demonstrira moć u odnosu na nju, izaziva strah kod nje ili urušava njeno samopouzdanje. Sve ovo se održava na stanje žrtve i na kvalitet njenog iskaza.

Sud ima mogućnost da okrivljenog, ukoliko ometa rad suda, narušava red u sudnici ili ne poštuje naređenja predsednika veća za održavanje reda, udalji sa glavnog pretresa. Sud takođe ima obavezu da održava red u sudnici i obezbedi nesmetano vođenje krivičnog postupka, kao i da svakog učesnika u postupku zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada, pa je tako dužnost suda da upozori, kazni ili udalji svako lice koje komentariše, ponižava, provocira ili na drugi način svojim radnjama ugrožava žrtvu trgovine ljudima.¹⁴⁷ Nažalost, ove odredbe se retko primenjuju.

(Ne)isključenje javnosti

Jedan od problema, o kome je već bilo reči, jeste omogućavanje drugim licima, osim stranaka i pozvanih lica, da prisustvuju suđenju, pa tako davanju iskaza prisustvuje pored trgovca ljudima i čitav niz njemu bliskih lica koji takođe često remete red u sudnici dajući sopstvene komentare ili upućuju neverbalne i verbalne pretnje. To takođe utiče na žrtvu. Isključenje javnosti je obavezno samo u krivičnim postupcima u kojima se kao oštećena pojavljuju maloletna lica, ali za veliki broj postupaka koji se odnose na punoletne žrtve, zakon ne predviđa ovu obavezu.

Sud ima mogućnost da i u tom slučaju isključi javnost tokom trajanja celog glavnog pretresa ili samo tokom jednog njegovog dela, kada to zahtevaju interesi zaštite privatnog života učesnika u postupku, kao i kada je to neophodno s obzirom na posebne okolnosti zbog kojih bi javnost mogla da povredi interese pravde.¹⁴⁸ Nažalost, ova odredba se veoma retko primenjuje u krivičnim postupcima za krivično delo trgovine ljudima.

¹⁴⁷ Zakonik o krivičnom postupku RS (Službeni glasnik RS 72/2009) članovi 289, 299.

¹⁴⁸ Član 292 Zakonika o krivičnom postupku (Službeni glasnik RS, br. 72/2009)

Suočenje

Zakonik o krivičnom postupku daje mogućnost sudu da kao dokazno sredstvo koristi suočenje svedoka sa okrivljenim onda kada se njihovi iskazi ne slažu u pogledu važnih činjenica.¹⁴⁹ Kako je neslaganje iskaza između trgovca ljudima i žrtve trgovine ljudima gotovo uvek prisutno, sudovi u Srbiji u ovim krivičnim postupcima ponekad koriste suočenje kao dokazno sredstvo.

Tokom procesa suočenja od žrtve se zahteva niz neadekvatnih i traumatičnih radnji, npr. da stane naspram trgovca ljudima, okrene se ka njemu, gleda ga licem u lice i raspravi sa njim činjenice oko kojih se njihovi iskazi razilaze. Osim toga, za vreme ove radnje, često se dešava da trgovac ljudima demonstrira svoju moć putem ponižavanja žrtve, vikanja na nju i sl., a to dovodi do njene sekundarne viktimizacije. Suočenje žrtve sa okrivljenim ne bi smelo da se primenjuje kao dokazno sredstvo u postupcima za krivično delo trgovine ljudima.

(Ne)Odlučivanje o imovinsko-pravnom zahtevu

Iako krivični sud ima mogućnost da o imovinsko-pravnom zahtevu oštećenog/e odluči u krivičnom postupku, gotovo nijedan sud se ne odlučuje za ovo zakonsko rešenje već upućuje oštećenog/u na parnicu, čak i onda kada podaci iz krivičnog postupka pružaju pouzdan osnov za presuđenje. (npr. postoje neurološka i psihološka veštačenja kojima je utvrđeno u kojoj meri je oštećeni/a traumatizovan/a postupcima okrivljenih i kakve posledice je ta trauma ostavila na ličnost žrtve). Imajući u vidu da je parnični postupak skup i dugotrajan i predstavlja ponovno uključivanje žrtve u sudske postupke, suočavanje sa traumama i usporavanje njene reintegracije, a da je nakon dobijanja pravosnažne presude naplata i troškova i iznosa imovinsko-pravnog zahteva neizvesna, retko koja žrtva se odlučuje da pokrene ovaj postupak. Zbog toga je neophodno da se o imovinsko pravnom zahtevu odluči u krivičnom postupku.

Blaga kaznena politika

Dosadašnja praksa sudova u Srbiji upućuje na postojanje blage kaznene politike prema učiniocima ovog krivičnog dela. Iako Krivični zakonik za krivično delo trgovine ljudima predviđa kaznu zatvora u trajanju od 3 do 12 godina za osnovni oblik ovog dela, a za kvalifikovane oblike kazne u još dužem trajanju, sudovi uglavnom izriču kazne koje se kreću oko zakonskog minimuma, a što nije adekvatno odmeravanje kazne, imajući u vidu stepen težine ovih krivičnih dela kao i svrhu generalne prevencije.

Kada je u pitanju svedočenje žrtve, punomoćnik oštećene tokom krivičnog postupka mora insistirati da sud primeni sva pravila koja je dužan da primenjuje prema zakonu, a o kojima je do sada bilo reči. U tom smislu, naročito mora insistirati na tome da se obezbedi prisustvo okrivljenih onda kada je planirano da žrtva bude saslušana u postupku, da se

¹⁴⁹ Ibid. član 91

donose mere za održavanje reda u sudnici, da se odluči o imovinsko-pravnom zahtevu, da se okrivljeni za vreme svedočenja žrtve udalji iz sudnice. Punomoćnik oštećenog mora da se izbori za uspostavljanje jednog civilizovanog, objektivnog i nediskriminatornog odnosa prema žrtvi tokom trajanja sudskog postupka.

To je ponekad veoma teško, naročito ako se ima u vidu da je status samog punomoćnika oštećenog/e u krivičnom postupku Republike Srbije neravno prava u odnosu na lica koja imaju položaj stranke. Punomoćnik oštećenog/e često se i sam suočava sa nizom predrasuda i ponižavajućih postupanja, naročito od strane branioca okrivljenih, a ponekad i od strane suda. Tako se dešava da se punomoćnik oštećene ne obavesti o preduzimanju određenih radnji u postupku, niti se pozove da njima prisustvuje, ne dostavljaju mu se pisma, ne uvažavaju se njegovi predlozi, ne daje mu se da postavlja pitanja ili se od njega zahteva da zbog sledećeg suđenja svoju završnu reč „skrati“ i pridruži se završnoj reči tužioca i sl. Ovaj odnos prema punomoćniku oštećenog/e se još više produbljuje ukoliko je on angažovan od strane nevladinih organizacija koje se bave zaštitom žrtava trgovine ljudima, s obzirom na to da se u našoj državi još uvek nije dovoljno razvila svest o važnosti i neophodnosti saradnje civilnog i državnog sektora.

Umesto zaključka

Republika Srbija 2009. godine ratifikovala je Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima čime je, između ostalog, preuzela obaveze da zaštiti ljudska prava žrtava trgovine ljudima, da osmisli sveobuhvatni okvir za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svedocima, uz garantovanje ravnopravnosti polova, i da obezbedi efikasne istrage i krivično gonjenje.¹⁵⁰

Radi ostarivanja ove obaveze neophodno je da se u zakonodavstvo RS, a posebno Zakon o krivičnom postupku uvedu neka nova rešenja, naročito ona koja se odnose na saslušanje posebno osetljivih svedoka, ali i da se postojeća zakonska rešenja sprovedu u praksi.

Takođe, neophodno je raditi na povećanju svesti o mehanizmima procesa trgovine ljudima, kao i na senzibilisanju i edukaciji svih lica uključenih u krivični postupak u odnosu na žrtve trgovine ljudima, kako bi bili u stanju da postupaju na profesionalan način uz uvažavanje svih prava žrtve.

¹⁵⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (Službeni glasnik RS, br.)

Uloga i mogućnosti centara za socijalni rad u oblasti pomoći žrtvama trgovine ljudima

Sanja Kljajić, rukovodilac Odeljenja za superviziju u Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd

Imajući u vidu da u Srbiji svaki grad i opština imaju centar za socijalni rad (ukupno 150) i da ove institucije pružaju usluge socijalne zaštite koje podrazumevaju pružanje podrške i pomoći građanima i njihovim porodicama kada su pogođeni različitim nepovoljnim životnim situacijama, jasno je da su oni bazične službe socijalne zaštite i predstavljaju resurs od ogromnog značaja kada je u pitanju pomoć i zaštita žrtava trgovine ljudima.

Značajnu prekretnicu u radu centara za socijalni rad predstavlja donošenje Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (*Službeni glasnik RS*, br. 59/2008, Beograd, 4. jun 2008. godine), jer jasno pozicionira mesto centra za socijalni rad u sistemu socijalne zaštite, ali i u odnosu na sve ostale aktere u zajednici. Takođe, Pravilnik donosi standardizaciju usluga centra, funkcija i postupaka koji se vode u ovoj instituciji.

Promena po donošenju Pravilnika je i uvođenje nove metode rada - vođenje ili menadžment slučaja, koja podrazumeva koordinaciju procesa pružanja usluga. Usluge mogu pružati i drugi akteri u zajednici. Ovo podrazumeva da svaki korisnik usluga u centru za socijalni rad dobija voditelja slučaja (case manager). Njegova uloga je da proceni potrebe korisnika, da aranžira pristup potrebnim uslugama koje može, u nekim slučajevima, da pruža centar, ali korisnik može biti upućen i na usluge drugih aktera u zajednici. Voditelj takođe koordinira i nadgleda da li usluge na koje je korisnik upućen odgovaraju njegovim potrebama. Nova metodologija rada, kao i organizacija koja podržava ovakav način rada podrazumeva *holistički* pristup korisniku usluga centra za socijalni rad, što znači krajnje individualizovan pristup potrebama korisnika i zamenu klasičnog, do sada korišćenog *dijagnostičkog* pristupa.

Značajna novina je i uvođenje interne supervizije, koja je prva i najznačajnija karika u mehanizmu kontrole kvaliteta usluga koje pruža centar za socijalni rad. Naime, svaki centar ima stalno zaposlenog supervizora, iskusnog stručnjaka, čiji je zadatak da kontroliše primenu standarda i unapređenje rada voditelja slučaja („Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad“ *Službeni glasnik RS*, br. 59/2008, Beograd, 4. jun 2008. godine, član 2. stav 6 i 7).

Kao javna služba, centar za socijalni rad donosi odluke o ostvarivanju nekih prava korisnika i obavlja poslove u okviru vršenja javnih ovlašćenja. Takođe, ova ustanova obavlja i druge poslove, u skladu sa zakonom, za koje standarde i normative utvrđuje lokalna samouprava na čijoj teritoriji se nalazi centar za socijalni rad.

“(1) U vršenju javnih ovlašćenja, centar, u skladu sa zakonom, odlučuje o:

- ostvarivanju prava na materijalno obezbeđenje;
- ostvarivanju prava na dodatak za pomoć i negu drugog lica;
- ostvarivanju prava na pomoć za osposobljavanje za rad;
- ostvarivanju prava na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite;
- ostvarivanju prava na smeštaj odraslog lica u drugu porodicu;
- hraniteljstvu;
 - usvojenju;
 - starateljstvu;
 - određivanju i promeni ličnog imena deteta;
 - merama preventivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava;
 - merama korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava.

(2) U vršenju javnih ovlašćenja, centar, u skladu sa zakonom, obavlja sledeće poslove:

- sprovodi postupak posredovanja – medijacije u porodičnim odnosima (mirenje i nagodba);
- dostavlja nalaz i stručno mišljenje, na zahtev suda, u parnicama u kojima se odlučuje o zaštiti prava deteta ili o vršenju, odnosno lišenju roditeljskog prava;
- dostavlja, na zahtev suda, mišljenje o svrsishodnosti mere zaštite od nasilja u porodici koju je tražio drugi ovlašćeni tužilac;
- pruža pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza sudu pred kojim se vodi postupak u sporu za zaštitu od nasilja u porodici;
- donosi odluku o opštoj podobnosti hranitelja, usvojitelja i staratelja;
- vrši popis i procenu imovine lica pod starateljstvom;
- saraduje sa javnim tužiocem, odnosno sudijom za maloletnike u izboru i primeni vaspitnih naloga;
- sprovodi medijaciju između maloletnog učinioca i žrtve krivičnog dela;
- podnosi izveštaj o ispunjenju vaspitnog naloga javnom tužiocu, odnosno sudiji za maloletnike;
- prisustvuje, po odobrenju suda, radnjama u pripremnom postupku protiv maloletnog učinioca krivičnog dela (saslušanje maloletnog učinioca krivičnog dela, saslušanje drugih lica), stavlja predloge i upućuje pitanja licima koja se saslušavaju;
- dostavlja mišljenje sudu pred kojim se vodi krivični postupak protiv maloletnika u

pogledu činjenica koje se odnose na uzrast maloletnika, činjenica potrebnih za ocenu njegove zrelosti, ispituje sredinu u kojoj i prilike pod kojima maloletnik živi i druge okolnosti koje se tiču njegove ličnosti i ponašanja;

- prisustvuje sednici veća za maloletnike i glavnom pretresu u krivičnom postupku protiv maloletnog učinioca krivičnog dela;
- obaveštava sud nadležan za izvršenje zavodske vaspitne mere i organ unutrašnjih poslova kada izvršenje mere ne može da započne ili da se nastavi zbog odbijanja ili bekstva maloletnika;
- stara se o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza;
- proverava izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja i ukazuje im pomoć u izvršenju mere;
- proverava izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici i ukazuje pomoć porodici u koju je maloletnik smešten;
- sprovodi vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva tako što se brine o školovanju maloletnika, njegovom zaposlenju, odvajanju iz sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom lečenju i sređivanju prilika u kojima živi;
- stara se o izvršenju vaspitne mere pojačanog nadzora uz obavezu dnevnog boravaka u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika;
- dostavlja sudu i javnom tužiocu za maloletnike izveštaj o toku izvršenja vaspitnih mera o čijem se izvršenju stara;
- predlaže sudu donošenje odluke o troškovima izvršenja vaspitnih mera;
- obavlja druge poslove utvrđene zakonom.

(3) Centar u vršenju javnih ovlašćenja pruža usluge socijalnog rada i pokreće sudske postupke kada je zakonom na to ovlašćen.¹⁵¹

Vrste finansijske pomoći

Žrtve trgovine pod zakonom utvrđenim okolnostima mogu ostvariti pravo na neku od postojećih oblika finansijske pomoći: materijalno obezbeđenje, jednokratne pomoći, olakšice pri plaćanju komunalnih usluga, kao i pomoć u naturi (odeća, obuća, ogrev, sredstva za higijenu,...).

Centar za socijalni rad je u obavezi da sprovede odgovarajuću propisanu proceduru kojom se utvrđuju socio-ekonomski uslovi u kojima živi žrtva trgovine ili njena porodica, odnosno, da li su joj prihodi manji od nivoa socijalne sigurnosti koji je utvrđen zakonom. Materijalno obezbeđenje se isplaćuje mesečno.

¹⁵¹ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad

Pored mesečne materijalne pomoći postoji mogućnost pružanja jednokratnih pomoći i pomoći u naturi koje obezbeđuje lokalna samouprava. Tako je grad Beograd doneo *Odluku o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda* (Službeni list grada Beograda, br. 7 - 309 od 20. aprila 2004. godine), i *Odluku o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda* (Službeni list grada Beograda, br. 23/05 i 04/02), kojima su utvrđena prava u oblasti socijalne zaštite koja ostvaruju pojedinci i porodice u Beogradu o čijem se obezbeđivanju stara grad. Ta prava su:

- jednokratne pomoći, stalne novčane pomoći (za korisnike materijalnog obezbeđenja uvećane za 17% od punog iznosa materijalnog obezbeđenja utvrđenog Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana za tekući mesec);
- oprema korisnika za smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu (obuhvata odeću, obuću, i troškove prevoza korisnika do ustanove, odnosno porodice);
- besplatni obrok (topli obrok jednom dnevno radnim danom i suvi obrok subotom, preko narodnih kuhinja);
- stipendija (za učenike srednjih škola i studente - korisnike materijalnog obezbeđenja ili dodatka za pomoć i negu drugog lica) u iznosu 50% od visine minimalne zarade;
- pravo na uvećanu jednokratnu novčanu pomoć za siromašne porodice - do pet prosečnih zarada isplaćenih u gradu u prethodnom mesecu. Ova pomoć se daje u situacijama elementarnih nepogoda u kojima su znatno oštećeni stanovi porodica ili pojedinaca, ili za slučaj nastupanja potpune nesposobnosti člana porodice, u slučaju smrti nesrećnim slučajem u porodici, zatim, u situaciji stambene ugroženosti (za poboljšanje uslova stanovanja ili plaćanje zakupnine najduže do šest meseci), za troškove ekscurzije ili rekreativne nastave za decu bez roditelja i dr.

Važno je napomenuti da se zahtev podnosi centru za socijalni rad u opštini na čijoj teritoriji podnosilac zahteva (za potrebe ovog teksta žrtva) ima prebivalište (ZSZ, čl. 49.). Ova usluga može se pružiti samo državljanima Republike Srbije, sa prijavljenim prebivalištem, koji ispunjavaju propisane uslove i podnesu relevantnu dokumentaciju. Pravo po *Odluci o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda*, pored građana glavnog grada, mogu da ostvare i raseljena lica sa Kosova i Metohije koja imaju boravište na teritoriji Beograda.

Vaninstitucionalna zaštita

Porodični smeštaj je vaninstitucionalni oblik zaštite koji podrazumeva smeštaj korisnika u drugu porodicu (hraniteljsku porodicu). Članom 40. Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana regulisano je pravo smeštaja u drugu porodicu lica koja imaju pravo na smeštaj u ustanovu po ovom zakonu. To znači da na smeštaj u hraniteljsku porodicu mogu, pored maloletnih lica, biti upućena i punoletna lica, nesposobna za samostalan život.

Upućivanje na smeštaj u hraniteljsku porodicu vrši organ starateljstva (centar za socijalni rad). Svaki centar na svojoj teritoriji razvija mrežu hraniteljskih porodica, vrši njihovu pripremu za bavljenje hraniteljstvom, vrši izbor hraniteljske porodice za konkretno dete ili odraslo lice i pruža podršku porodicama koje na smeštaju imaju korisnike.

Institucionalna zaštita (smeštaj u ustanove)

Centar za socijalni rad je stručni organ koji jedini može, prema aktuelnom zakonu, da uputi korisnika na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili na smeštaj u drugu porodicu (porodični smeštaj). O vrsti, broju, razmeštaju i kapacitetima ustanova u sistemu socijalne zaštite odluku donosi Vlada Republike Srbije. Odluku o mreži ustanova u sistemu socijalne zaštite moguće je naći na sajtu Ministarstva rada i socijalne politike.

Porodično-pravna zaštita maloletne žrtve trgovine ljudima

Centri za socijalni rad zaduženi su i za pružanje porodično-pravne zaštite deci i maloletnicima, ali i punoletnim licima, ukoliko ona imaju potrebu za starateljskom zaštitom, tj. ukoliko su poslovno nesposobna (nisu u stanju da se brinu o sebi i svojim interesima zbog bolesti ili starosti).

Sistem porodično-pravne zaštite raspolaže sledećim mehanizmima koje je moguće koristiti za zaštitu dece od trgovine ljudima: nadzor nad vršenjem roditeljskog prava, lišavanje roditeljskog prava i mere građansko pravne zaštite od nasilja u porodici.

Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava: imajući u vidu da su uzroci za regrutovanje maloletnih žrtava trgovine ljudima često u samoj porodici, ili neodgovornom roditeljskom funkcionisanju, organ starateljstva može koristiti sledeće mere:

1. **Korektivni nadzor - Obavlja ga organ starateljstva** kada donosi odluke kojima ispravlja roditelje u vršenju roditeljskog prava i to kroz upozorenje roditeljima na nedostatke u vršenju roditeljskog prava i kroz upućivanje roditelja na razgovor u porodično savetovalište ili ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima.
 - (a) Upozoravanje roditelja na nedostatke u vršenju roditeljskog prava vrši se u situacijama kada postoje teškoće u roditeljskom funkcionisanju, a mera upozorenja se izriče rešenjem. Ovom merom se roditelji upozoravaju na nedostatke i propuste u podizanju i vaspitavanju deteta.
 - (b) Upućivanje roditelja na savetodavni razgovor se primenjuje kada organ starateljstva proceni da roditelji nisu u stanju da samostalno koriguju svoje roditeljsko funkcionisanje. Tada donosi rešenje kojim se roditelji upućuju na savetovanje u

porodično savetovalište, ili u drugu ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima, ili u druge službe u zajednici koje pružaju određene usluge potrebne konkretnoj porodici (medicinske, edukativne, pravne i druge službe, kao i nevladine organizacije).

- (c) Neodložno izdvajanje deteta iz porodice preuzima se kao mera hitnog izdvajanja deteta iz sredine koja ugrožava njegov život i zdravlje. Iako je isključiva nadležnost suda da donosi odluke o odvajanju deteta od roditelja, ova odluka organa starateljstva je izuzetak i preuzima se samo u situacijama u kojima je ozbiljno ugrožena bezbednost deteta. Neodložno izdvajanje deteta iz porodice podrazumeva pokretanje postupka radi privremene zaštite ličnosti, prava i interesa deteta pod roditeljskim staranjem, u kom se detetu postavlja privremeni staratelj. Odluka o stavljanju deteta pod privremeno starateljstvo sadrži: ime privremenog staratelja, vrstu pravnog posla koju privremeni staratelj može preduzeti u konkretnom slučaju, odluku o smeštaju šticećenika i plan staranja. Centar za socijalni rad je obavezan da za što kraće vreme, pokrene sudski postupak za zaštitu prava deteta.¹⁵² Izbor druge porodice ili ustanove u koju će dete biti zbrinuto vrši organ starateljstva na osnovu svestranog razmatranja okolnosti svakog konkretnog slučaja i procene njegovih aktuelnih potreba.

2. *Lišavanje roditeljskog prava* - Pravni osnov za lišavanje roditeljskog prava postoji uvek kada je ponašanje roditelja prouzrokovalo najveći stepen rizika za život i razvoj deteta i da je to ponašanje roditelja svesno i skrivljeno. Roditelj može biti potpuno ili delimično lišen roditeljskog prava. Potpuno lišenje roditeljskog prava preuzima se u situacijama kada je roditelj zloupotrebio svoje pravo ili grubo zanemario dužnosti. Postupak lišavanja vodi i odluku izriče parnični sud, a postupak se pokreće tužbom koju mogu podneti dete, roditelj deteta, javni tužilac i organ starateljstva.

3. *Mere građansko pravne zaštite od nasilja u porodici* - U svakom slučaju, kada centar za socijalni rad sazna da je potrebno pokrenuti sudski postupak radi zaštite prava deteta zbog prisustva nasilja u porodici, pre nego što podnese tužbu ili krivičnu prijavu, **potrebno je da utvrdi da li je dete ostalo u bezbednom okruženju** ili ga treba izmestiti na drugo (sigurnije) mesto, bilo da se to radi uz saglasnost (i saradnju) nenasilnog roditelja, odnosno staratelja, bilo da je neophodna posebna odluka o privremenoj zaštiti deteta postavljanjem privremenog staratelja i donošenjem privremenog zaključka o obezbeđenju smeštaja.

Bez obzira da li je radi zaštite deteta od nasilja u porodici pokrenut sudski postupak ili je odlukom organa starateljstva roditeljima izrečena neka od mera korektivnog nadzora nad

¹⁵² Ranka Vujović, *Uloga socijalnih službi u zaštiti žrtava nasilja u porodici*

vršenjem roditeljskog prava (upozorenje roditelja, upućivanje na savetodavni razgovor i sl.), organ starateljstva obavezan je da samostalno (ili uz učešće drugih relevantnih službi u lokalnoj zajednici) utvrdi dalji **plan zaštite** deteta, kao i plan praćenja i evaluiranja (ocenjivanja) efekata preduzetih mera, uključujući i rokove ponovne procene. Svrha procesa **evaluacije** je uvid u stanje bezbednosti deteta i napretka njegovog zdravlja i razvoja, u odnosu na ishode koji su očekivani/planirani. Evaluacija se vrši i sa ciljem prilagođavanja daljih usluga i mera promenjenim okolnostima i novim potrebama deteta i porodice. Ona treba da obuhvati zadovoljavanje detetovih zdravstvenih i razvojnih potreba, promene u stavovima i ponašanju roditelja, promene u životnim uslovima i okolnostima. U zavisnosti od rezultata evaluacije, doneće se odluka o daljim merama zaštite deteta. Samo ako rezultati evaluacije ukazuju da je okruženje deteta bezbedno i da su roditelji/staratelji u stanju da dugoročno osiguraju uslove za dalji bezbedan i neometan psihofizički razvoj deteta, doneće se odluka o zatvaranju slučaja.

Starateljska zaštita

Iako spada u oblast porodično-pravne zaštite, mera starateljske zaštite je od posebnog značaja za zaštitu maloletnih žrtava trgovine ljudima. Maloletne žrtve trgovine ljudima, bilo da su napuštene od strane roditelja, bilo da se roditelji o njima neadekvatno staraju ili se uopšte ne staraju mada zajedno žive, ili su im roditelji umrli, stavljaju se pod starateljstvo. Meru starateljske zaštite nad ovom decom primenjuje centar za socijalni rad, prema mestu prebivališta, odnosno boravišta deteta. Kada je u pitanju dete strani državljanin, centar za socijalni rad ovom detetu postavlja privremenog staratelja. Odlukom o postavljanju privremenog staratelja, centar određuje pravni posao ili vrstu pravnog posla koju staratelj može preduzeti u zavisnosti od okolnosti svakog konkretnog slučaja i potreba svakog deteta, naročito vodeći računa o zaštiti najboljeg interesa deteta. Centar za socijalni rad na čijoj teritoriji se nađe dete strani državljanin, bez obzira da li je žrtva trgovine ljudima, ili je iz drugih razloga u stanju potrebe za zaštitom, nadležan je za primenu mere privremene starateljske zaštite.

Zaštita žrtava trgovine ljudima, stranih državljana u sistemu porodično-pravne i socijalne zaštite u Srbiji ostvaruje se na isti način kao i zaštita svih drugih građana Srbije. Temelj principa nediskriminacije i jednake zaštite prava jesu, pre svega, ratifikovane međunarodne konvencije iz ove oblasti, ali i domaći pravni propisi. Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima u članu 15. propisuje da se privremene zaštitne mere prema osobama koje nemaju državljanstvo Republike Srbije i prema osobama bez državljanstva koje se nalaze u Srbiji određuju po domaćem pravu i traju dok domicilna država ne donese drugačiju odluku ili ne preduzme potrebne mere. Zakon o

socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana i Porodični zakon Republike Srbije propisuju da će neodložne mere socijalne i starateljske zaštite nadležna domaća starateljska služba preduzeti prema osobama koje su se na njenoj teritoriji zatekle u stanju socijalne potrebe, bez obzira na državljski status i bez obzira na formalno prebivalište osobe koja ima potrebu za neodložnom zaštitom.¹⁵³

Žrtve trgovine ljudima svakako jesu u situaciji koja zahteva i opravdava neodložnu intervenciju nadležnih domaćih organa i službi.

Starateljstvo podrazumeva određivanje konkretnog lica koje će u potpunosti zastupati dete i štiti njegova prava i interese. Pri postavljanju staratelja detetu, mora se uzeti u obzir mišljenje deteta. Ukoliko je dete navršilo 10 godina života i sposobno je za rasuđivanje, ima pravo da predloži lice koje će mu biti postavljeno za staratelja. U slučaju kada se detetu ne može postaviti za staratelja određeno lice (nema zainteresovanih, niti podobnih srodnika ili drugih lica podobnih za vršenje dužnosti staratelja), centar za socijalni rad ga stavlja pod neposredno starateljstvo i određuje radnika organa starateljstva koji će u ime tog organa, a u najboljem interesu deteta, obavljati dužnost staratelja.

Postupak stavljanja deteta pod starateljstvo je hitan.

Postupak stavljanja deteta pod starateljstvo **pokreće** centar za socijalni rad po službenoj dužnosti, a **inicijativu za pokretanje postupka** mogu podneti zdravstvene i obrazovne ustanove, ustanove socijalne zaštite, pravosudni i drugi državni organi, udruženja i građani. Centar za socijalni rad je dužan da u roku od 24 časa, od trenutka kada je obavešten o postojanju potrebe za stavljanjem deteta pod starateljstvo, donese privremeni zaključak o obezbeđivanju smeštaja deteta.

Centar za socijalni rad je dužan da rešenje o stavljanju deteta pod starateljstvo donese odmah, a najkasnije u roku od 30 dana od dana kada je obavešten o postojanju potrebe za starateljstvom nad maloletnim detetom.

Staratelj je posebno dužan da se savesno stara o ličnosti, pravima i interesima maloletnog deteta, da zastupa maloletno dete, da brižljivo upravlja njegovom imovinom, da obaveštava centar za socijalni rad o obavljanju poslova staratelja.

Kada se radi o detetu - žrtvi trgovine ljudima, staratelj je posebno dužan da:
- osigura da su sve donesene odluke u najboljem interesu deteta;

¹⁵³ Ranka Vujović, *Uloga socijalnih službi u zaštiti žrtava nasilja u porodici*

- dete - žrtva ima odgovarajuću negu, smeštaj, psihosocijalnu podršku, obrazovnu i jezičku podršku;
- dete - žrtvu, u skladu sa njegovom psihofizičkom zrelošću, obaveštava o njegovim pravima kao i o svim merama koje se preduzimaju u cilju njegove zaštite;
- pomaže detetu žrtvi da pronađe svoje roditelje ili širu porodicu;
- obezbedi kontakt sa svim organizacijama koje detetu - žrtvi mogu da pomognu;
- ako se izvrši repatrijacija ili ponovno spajanje sa porodicom, osigura da to bude urađeno u najboljem interesu deteta;
- ukoliko policija ili neki drugi organ ili organizacija treba da obave razgovor sa detetom, tome razgovoru prisustvuje i staratelj.

Dete ima pravo da dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna radi formiranja svog mišljenja, a mišljenju deteta mora se posvetiti dužna pažnja u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima u skladu sa godinama života i psihofizičkom zrelošću. Dete koje je navršilo 10 godina života ima pravo da slobodno i neposredno izrazi svoje mišljenje pred bilo kojim organom ili organizacijom kod kojih se odlučuje o njegovim pravima.¹⁵⁴

Pristup uslugama neodložnih intervencija

Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (čl. 40. i čl. 51) centri su obavezni da omoguće građanima 24 časovni nesmetan pristup uslugama neodložnih intervencija koje podrazumevaju hitno preduzimanje mera u situacijama životne ugroženosti, ugroženosti zdravlja i razvoja osobe kojoj je potrebno pružiti zaštitu iz nadležnosti centra za socijalni rad. Ovo je veoma značajno za žrtve trgovine ljudima jer su one grupacija korisnika kojoj su veoma često potrebne usluge neodložnih intervencija, posebno kada se radi o potrebi obezbeđivanja privremenog smeštaja za maloletne žrtve. Smeštaj će realizovati dežurni radnik nadležnog centra za socijalni rad uz pomoć *Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima*. Smeštaj je moguć u najbližem prihvatilištu, prihvatnoj stanici ili urgentnoj hraniteljskoj porodici. Ovakav smeštaj realizuje se na osnovu privremenog zaključka o obezbeđenju smeštaja u skladu sa članom 332. stav 2. Porodičnog zakona. Policija pruža pomoć u realizaciji smeštaja, kada je to potrebno, u skladu sa Posebnim protokolom o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja (01 broj 4645/05-17 od 11.10.2006. godine).

¹⁵⁴ Sanja Kljajić i Milka Ignjatović, „Mesto i uloga...žrtve trgovine“, *Trgovina decom u Srbiji - pretnja i realnost*, Save the Children i Centar za prava deteta, Beograd, 2006.

Zaključak

Implementacijom Strategije razvoja sistema socijalne zaštite treba očekivati da će sistem biti obogaćen novim uslugama, ali i postojeće usluge će biti dostupnije i pružace se na kvalitetniji način. Takođe, uspešnijoj zaštiti žrtava trgovine sigurno će doprineti i novi zakon u oblasti socijalne zaštite, čije se usvajanje očekuje uskoro (početak primene se očekuje 2011.god). Naime, jasno definisanje usluga, kao i definisanje korisničkih grupacija pojasniće i osigurati žrtvama bolji pristup uslugama, ali i transparentan sistem socijalne zaštite koji će olakšati zadatak svim akterima od značaja za zaštitu žrtava trgovine ljudima.

Nevladne organizacije i mreže za borbu protiv trgovine ljudima:

ORGANIZACIJA	SOS TELEFON	TELEFON	ADRESA	E-MAIL ADRESA/WEB
ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima	+381 11 33 47 817	+381 11 2635 114	Srbija	astrasos@sezampro.rs www.astra.org.rs
Animus Association/La Strada, Bugarska	+35929817686 +35980018676	+35929833205 +35929835405	85 Egzrah Yossif st 1000 P.O.Box 97, 1408 Sofia, Bulgaria	animus@animusassociation.org www.animusassociation.org
APRAMP, Španija	/	+34 91 420 17 08	Plaza del Ángel, 14 1º Izq.,28012- Madrid Madrid, Spain	direccion@apramp.org apramp2003@yahoo.es http://www.apramp.org
Angel Coalition Rusija	Pozivi iz Holandije, Belgije, Nemačke i Švajcarske: 00-800-455-05-555 Pozivi iz Rusije: 8-800-200-2400	+7 (495) 915-43-74 (faks)	Moscow, Russia	program@angecoalition.org www.angecoalition.org
Ban Ying, Nemačka	/	+49 (0) 30 440 63 73/74	Anklamer Strasse 38, 10115 Berlin, Germany	info@ban-ying.de www.ban-ying.de
BYWCA/La Strada Belorusija	+375172953167	+375172963745	Belarus, P.O.Box 74, Minsk 220088 Belarus	lastrada@infonet.by www.lastrada.by
CoMensha/La Strada, Holandija	+31334481186	+31334615029 +31334618064 (fax)	The Netherlands, Johan van Oldenbarneveltlaan 34-36 3818 HB Amersfoort, the Netherlands	www.comensha.nl
Friends of Humanity Švajcarska	0800 20 80 20 (za pozive iz Švajcarske)	/	Geneva, Switzerland	help@trafficked.ch www.trafficked.ch
GAATW, Tajland	/	+66-2-864-1427/8	191/41, 6th Floor, Sivalai Condominium Soi 33 Itsaraphap Road, Bangkok-Yai, Bangkok 10600, Thailand	gaatw@gaatw.org www.gaatw.org

NEVLADINE ORGANIZACIJE I MREŽE ZA BORBU PROTIV TRGOVINE LJUDIMA

ORGANIZACIJA	SOS TELEFON	TELEFON	ADRESA	E-MAIL ADRESA/WEB
Human Rights League, Slovačka	/	+421 (0)2 544 354 37 +421 (0)2 546 424 38	Hurbanovo námestie 5, 811 03 Bratislava, Slovačka	hrl@hrl.sk www.hrl.sk
Hotline for Migrant Workers, Izrael	/	+972 3 560 2530 fax: +972 3 560 5175	75 Nahalat Binyamin Street, Tel Aviv, 65154, Israel	info@hotline.org.il www.hotline.org.il
KEPAD, Grčka	/	+30 210 9210977 +30 210 9246056 (faks)	KEPAD Naiadon 8 Athens 1163 4, Greece	projects@kepad.gr www.kepad.gr
KISA, Kipar	/	+357 22 878181 +357 22 773039 (faks)	P.O. Box 22113, 1517 Nicosia, Cyprus	kisa@cytanet.com.cy www.kisa.org.cy
KOK, Nemačka	/	+49 30 263 911 76 (Tel) +49 30 263 911 86 (Faks)	Kurfürstenstr. 33 10785 Berlin, Germany	info@kok-buero.de www.kok-buero.de
Ključ, Slovenija	080 17 22 (besplatan telefonski broj)	+386 1 510 42 20	PO box 16461001 Ljubljana, Slovenia	kljuc.center@siol.net
La Strada, Bosna i Hercegovina	+38736557190 +38761209603	+38736557191 Fax+38736557192	Bulevar Revolucije 35, 88 000 Mostar, BiH	lastrada@lastrada.ba www.lastrada.ba
La Strada International, Holandija	/	+31206881414 Fax+31206881013	The Netherlands, De Wittenstraat 25 1052 AK Amsterdam, The Netherlands	info@lastradainternational.org www.lastradainternational.org
International Women Rights Protection and Promotion Centar "La Strada", Moldavija	+37322233309	+37322234906/21 Fax+37322234907	Moldova, P.O. Box 259 Chisinau, Moldova 2012	office@lastrada.md ismoldova@is.moldline.net www.lastrada.md
La Strada, Republika Češka	+420222717171	+420222721810	P.O. Box 305 111 21 Prague 1 Prague, Czech Republic	lastrada@strada.cz www.strada.cz
La Strada Ukraine, International Women's Rights Center, Ukrajina	+380442053694 +380442053736	+380442053695	P.O. Box 26 03113 Kyiv, Ukraine	info@lastrada.org.ua www.lastrada.org.ua

ORGANIZACIJA	SOS TELEFON	TELEFON	ADRESA	E-MAIL ADRESA/WEB
La Strada Foundation Against Trafficking In Persons ana Slavery, Poljska	+48226289999	+48226221985	P.O.Box 5 00-956 Warsaw 10, Poland	strada@pol.pl www.strada.org.pl
Otvorena porta – La Strada Makedonija	+38922777070	+38922700107 fax- +38922700367	P.O. Box 110, 1000 Skopje, Macedonia	lastrada@on.net.mk www.lastrada.org.mk
LEFÖ, Austrija	/	+43 1 5811881 +43 1 5811882 (faks)	Kettenbrückengasse 15/4, A-1050 Wien, Austria	office@lefoe.at www.lefoe.at
Living for Tomorrow, Estonija	+327 660 7302	+372 6607302 +372 6607471 (faks)	Kreutzwaldi tn.24, 10147 Tallinn, Estonia	sirle@aids.ee www.lft.ee
MONIKA, Finska	+358 9 692 2304	+358 9 72 79 9999 +358 9 72 79 9997 (faks)	Kinaporinkatu 2 E 40-42 00500 Helsinki, Finland	info@monikanaiset.fi www.monikanaiset.fi
Pag Asa, Belgija	/	+ 32 (0)2 511 64 64 + 32 (0)2 511 58 68 (faks)	Cellebroersstraat 16 1000 Brussel, Belgium	heidi.depauw@pag-asa.be www.pagasabe
Reden International- Danska	+45 70 20 25 50	+45 33 91 48 10	Colbjørnsbøgade 12, 1662 København Copenhagen, Danmark	info@pag-asa.be http://redeninternational.dk
Tanaadgoma, Gruzija	/	+995 32 35 21 32	Georgia	counselor@tanadgoma.ge www.tanadgoma.ge
UMAR, Portugalija	/	+ 351 218 873 005 + 351 218 884 086 (faks)	Rua de S. Lázaro, nº 111,1 1150-330 Lisboa, Portugal	umar.sede@sapo.pt www.umarfeminismos.org
Sigma ženska kuća, Crna Gora	/	+ 382 (0)20 232352 + 382 69 013321 (mob) + 382 (0)20 231153 (faks)	Ulica Slobode 74 81 000 Podgorica, Crna Gora	shelter@r-com.me www.szkm.me

ORGANIZACIJA	SOS TELEFON	TELEFON	ADRESA	E-MAIL ADRESA/WEB
Center for Protection of Victims nad Prevention of Trafficking in Human Beings, Kosovo	/	+381 38 518 139	Pashko Vasa Nr.11a, Prishtine 10000, Kosovo	www.pvptcenter.org
Different and Equal, Albanija	/	+355 (4) 254 532 +355 (4) 243 606	Rr. Bajram Curri, Pall. 31/1 Tirane, Albania	different&equal@icc-al.org www.differentandequal.org
Safe Horizon Anti-trafficking Program, SAD	+1 866 604 5350	Za pozive iz SAD: Tel: +1 718 943 8631 Fax: +1 718 943 8653 Za pozive van SAD: Tel: +1 718 943 8631 Fax: +1 718 943 8653	50 Court Street, 8th Floor Brooklyn, NY 11201, USA	jdreher@SafeHorizon.org www.safehorizon.org

ASTRA Mreža:

NAZIV ORGANIZACIJE	TELEFON	ADRESA	E-MAIL ADRESA/WEB
Centar za prava žena – Vršac	013/822 795 063/868 02 57	Mihajla Pupina 36, 26300 Vršac	stoz@hemo.net
SOS Vranje – Odbor za ljudska prava	017/ 414 854	Postanski fah 191, 17500 Vranje	sosvr@ptt.org
Uduženje žena i majki „ANNA” – Novi Pazar	020/312 402 063/833 4981	Ulica Oslobođenja 21, 36300 Novi Pazar	uzm.anna@gmail.com uzm_anna@europe.com
Žene u akciji – Velika Plana	026/514 614	Momira Gajića 38, 11320 Velika Plana	zeneakcija@yahoo.com epusvp@verat.net www.zeneakciji.org.rs
SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja - Vlasotince	016/874 744 063/853 63 04	Lole Ribara 2, 16210 Vlasotince	sos.vlas@eunet.rs
Centar za kulturnu afirmaciju – Dimitrovgrad	064/389 3 4 90	18320 Dimitrovgrad	dsdimgrad@ptt.rs
TABOO – Zrenjanin	064/279 79 71	23000 Zrenjanin	taboo.zr@sezampro.rs www.reaguj.co.rs/taboo/taboo.htm
Centar za devojke – Užice	031/515 290	Železnička 9, 31000 Užice	girlscen@eunet.rs
Centar za devojke – Niš	063/86 16 859	18000 Niš	centric-nis@bankerinter.net
KOCKA – Novi Sad	061/18 32 193	21000 Novi Sad	officekocka@gmail.com www.kocka.org.rs

SOS telefoni ženskih nevladinih organizacija u Republici Srbiji:

SOS TELEFONI ŽENSKIH NEVLADINIH ORGANIZACIJA U REPUBLICI SRBIJI

NAZIV ORGANIZACIJE	TELEFON	E-MAIL I WEB ADRESA
Autonomni ženski centar	011/26-45-328	tt@azc.org.rs www.womenngo.org.rs
Centar za zaštitu žena i dece od nasilja u porodici, Užice	031/521-441 065/831-30-64	soscentaruzice@ptt.rs www.soscentar.uzice.net
Društvo SOS telefon, Subotica	024/553-000	/
Incest trauma centar, Beograd	011/386-1332	itcentar@eunet.rs www.incesttraumacentar.org.rs
...Iz Kruga-Orgnizacija za zaštitu prava i podršku osobama sa invaliditetom Srbije, Beograd	011/3 448-045	office@izkruga.org www.izkruga.org
SOS telefon za Romkinje, Osvit	018/515-318	osvitnis@yahoo.com www.osvit.org
SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Vlasotince	016/877-490	sos.vlas@eunet.rs sos.vlasotince@gmail.com
SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Novi Sad	021/422-740 063/520-294	sos.telefon@gmail.com
SOS telefon za za žene i decu žrtve nasilja, Niš	018/242-075	/
SOS telefon, Vranje	017/410-822	sosvr@ptt.org

NAZIV ORGANIZACIJE	TELEFON	E-MAIL I WEB ADRESA
SOS za žene i decu žrtve nasilja, Beograd	011/36-26-006	sostelefon@eunet.rs www.sos-telefon-beograd.org.rs
SOS za žene – žrtve diskriminacije na radnom mestu, Sindikat Nezavisnost	063/8081-490 063/8118-055	www.gszz-nezavisnost.org
Udruženje Fenomena/SOS Kraljevo	036/235-706	fenomena06@gmail.com
Žene u akciji, SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Velika Plana	026/514-614	sostelvp@verat.net epusvp@verat.net
Žene za mir, Leskovac	016/237-300 016/237-301	zenemir@ptt.rs
Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju- Klinika za zaštitu prava žena, Niš	018/500-237 063/826-27-51	clinic@prafak.ni.ac.rs

Korisni linkovi

1. Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom uz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala

http://treaties.un.org/doc/source/events/2003/book_english.pdf

<http://treaties.un.org/doc/source/events/2003/summary.pdf>

2. Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/197.htm>

3. Standardi ljudskih prava za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima

http://gaatw.org/books_pdf/hrs_eng1.pdf

4. Svetska zdravstvena organizacija – Etičke i bezbednosne preporuke za vođenje razgovora sa ženama žrtvama trgovine ljudima

www.who.int/gender/documents/en/final%20recommendations%2023%20oct.pdf

5. Ulaženje u srž problema: Zaustavljanje eksploatacije radnika migranata putem organizovanog kriminala

Patrik A. Taran i Glorija Moreno-Fontes

<http://www.2008.december18.net/web/general/paper44ILOUNICRI.pdf>

6. Standardi ljudskih prava za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima

http://www.hrlawgroup.org/initiatives/trafficking_%20persons/

7. Grupa za međunarodno pravo ljudskih prava: Projekat obuke za ugrožene marokanske devojke i mlade žene, Konačni izveštaj sa obuke, strana 1 od 22. I. O NIZU OBUKA ZA UGROŽENE DEVOJKE I MLADE ŽENE

- **SUZBIJANJE TRGOVINE LJUDIMA U SEVERNOJ I JUŽNOJ AMERICI: VODIČ ZA MEĐUNARODNO ZAGOVARANJE** Inicijativa za borbu protiv trgovine ljudima 120018 th Street, NW Washington, DC 20036

http://www.globalrights.org/site/DocServer/Combating_Human_Trafficking_in_the_Americas.pdf?docID=9143

- **INICIJATIVA ZA BORBUPROTIVTRGOVINE LJUDIMA** Izvori o trgovini ljudima: Međunarodni ugovori, zakoni, izveštaji i članci, 10. avgust 2006. godine, Novi izvori Ujedinjenih nacija

http://www.globalrights.org/site/DocServer/ResourcesHumanTrafficking_Jan06.doc?docID=4144

-
- *Instrument za pomoć zagovornicima u razvoju okvira ljudskih prava za nacionalne zakone i politike za borbu protiv trgovine ljudima PRATEĆI VODIČ za Kompletan protokol Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima*
http://www.globalrights.org/site/DocServer/Annotated_Protocol.pdf?docID=2723
<http://www.globalrights.org/site/DocServer/HRStandards.English.pdf?docID=204>

8. Trgovina ljudima, ljudska prava: redefinisanje zaštite žrtava, Anti-Slavery International (2002)

- <http://www.antislavery.org/>
- http://www.antislavery.org/english/what_we_do/programme_and_advocacy_work/trafficking.aspx
- http://www.antislavery.org/english/what_we_do/programme_and_advocacy_work/default.aspx
- http://www.antislavery.org/english/resources/reports/download_antislavery_publications/trafficking_reports.aspx
- Šanse i prepreke: Obezbeđivanje pristupa kompenzaciji za žrtve trgovine ljudima u Ujedinjenom Kraljevstvu
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/t/trafficking_and_compensation2009.pdf
- *Kolateralna šteta: Uticaj mera za borbu protiv trgovine ljudima na ljudska prava širom sveta*
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/c/collateraldamage_2007.pdf
- *Trgovina ljudima radi prinudnog rada u Evropi*
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/t/trafficking_for_fl_in_europe_4_country_report.pdf
- Zbirka izveštaja sa konferencije "Kada se sa ljudima postupa kao sa robom na globalnom tržištu"
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/m/mlal_verona_conference.pdf
- *Trgovina ženama, prinudni rad i rad u domaćinstvu: u kontekstu Srednjeg istoka i Zalivskog regiona*
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/t/traffic_women_forced_labour_domestic_2006.pdf
- *Protokol za identifikaciju i pomoć žrtvama trgovine ljudima i set za obuku*
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/e/eastern_africa_conference_2005.pdf

- Zbirka izveštaja sa konferencije o trgovini ljudima i migracijama: pristup sa stanovišta ljudskih prava
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/h/hands_up_for_freedom_conference_report_english.pdf
- Razlog za zabrinutost? Londonske socijalne službe i trgovina decom
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/c/cause_for_concern.pdf
- Komentari na revidirani nacrt Evropske konvencije o borbi protiv trgovine ljudima
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/t/trafficking_doc_comment.pdf
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/s/summarycommentsondraftconvtrafficking.pdf
- Veza između migracija i trgovine ljudima: Suzbijanje trgovine ljudima putem zaštite ljudskih prava migranata
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/t/the_migration_trafficking_nexus_2003.pdf
- Suzbijanje trgovine ljudima: Adresar organizacija
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/d/dstrafficking1.PDF
- Izjava nevladinih organizacija o merama zaštite žrtava trgovine ljudima u Zapadnoj Evropi
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/w/wetraffickingngostatement2003.pdf
- Programsko-konsultativni sastanak o zaštiti radnika u domaćinstvu/posluge od pretnje prinudnog rada i trgovine ljudima: diskusioni dokument
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/a/antislavery_domestic_workers_discussion_paper_0203.pdf
- Trgovina ljudima, ljudska prava: Redefinisanje zaštite žrtava
http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2009/h/hum_traff_hum_rights_redef_vic_protec_final_full.pdf

9. Protecting Children Everywhere

<http://www.ecpat.org.uk/>

http://www.ecpat.org.uk/child_trafficking.html

http://www.ecpat.org.uk/downloads/ECPAT_UK_HO_Trafficking_Consultation_2006.pdf

10. La strada, International

<http://www.lastradainternational.org/>

11. Kancelarija Ujedinjenih Nacija za drogu i kriminal

<http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/index.html>

12. Savet Evrope, Borba protiv trgovine ljudima

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/default_en.asp

13. Trgovina i krijumčarenje izbeglica: završna faza u evropskoj politici azila?, Džon Morison i Bet Krosland EPAU radna dokumenta, 15. april 2001.

<http://www.unhcr.org/3af66c9b4.pdf>

- *Krijumčari ljudima i društvene mreže: tranzitne migracije kroz države bivše Jugoslavije, Lejla Mavris EPAU radna dokumenta, 24. decembar 2002.*

<http://www.unhcr.org/3e19aa494.pdf>

- *Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije: rodno zasnovan i osnovan strah od krivičnog gonjenja?, Džena Širer Demir EPAU radna dokumenta, 1. mart 2003.*

<http://www.unhcr.org/3e71f84c4.pdf>

- *Pregled napora UNHCR na sprečavanju i odgovoru na trgovinu ljudima, Izveštaji o proceni EPAU, 29. septembar 2008.*

<http://www.unhcr.org/48eb2ff82.pdf>

- *Zaštita izbeglica i mešovite migracije: Plan akcije u deset tačaka: Poglavlje 6. Različiti procesi i postupci. Referenca 9 – UNHCR, Zaštita izbeglica i trgovina ljudima, odabrana pravna literatura, decembar 2008. migracije, 1. jun 2009.*

<http://www.unhcr.org/4aa76cce9.pdf>

- *Zaštita izbeglica i trgovina ljudima: Odabrana pravna literatura, prvo izdanje, pravne publikacije, 1. decembar 2008.*

<http://www.unhcr.org/4986fd6b2.pdf>

14. Trgovina ljudima (decom) - pogled kroz Internet prozor, ASTRA (2006)

<http://www.astra.org.rs>

15. Trgovina ljudima u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije i OEBS Misija u Srbiji, (2004)

<http://www.vds.org.yu/IzdanjaVDS.htm>

16. Eksploatacija dece. Kratak vodič s posebnim osvrtom na Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, Centar za prava deteta (2006)

http://www.cpd.org.yu/pdok_sad_eksploatacija_dece.htm

17. Državno nasilje u Srbiji i Crnoj Gori, OMCT (2004)

<http://www.astra.org.rs/sr/pdf/alter2.pdf>

**18. Trgovina decom u seksualne svrhe od Istočne Evrope do Zapadne Evrope
ECPAT EVROPA GRUPA ZA SPROVOĐENJE ZAKONA (2001)**

http://www.defenceforchildren.nl/ariadne/loader.php/nl/ecpat/Rapporten/trafficking1/Trafficking_1_Introduction.pdf

19. Državni mehanizmi za upućivanje žrtava trgovine ljudima, OEBS ODIHR, Poljska (2006)

20. Izneverene nade: trgovina ženama i devojkama u post-konfliktnoj Bosni i Hercegovini radi prisilne prostitucije, Human Rights Watch (Martina Vandenberg), novembar 2002.

<http://www.hrw.org/press/2002/11/bosnia1126.htm>

21. Trgovina ljudima u Jugoistočnoj Evropi (Albaniji, Bugarskoj, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Saveznoj Republici Jugoslaviji, Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, Moldaviji i Rumuniji), Barbara Limanovska uz podršku Dečjeg fonda Unicefa, Kancelarije Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava i Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi/Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava

http://www.osce.org/publications/odihhr/2005/04/13771_211_en.pdf

22. Referentni vodič za pregled anti-trafiking zakonodavstva sa posebnim naglaskom na Jugoistočnu Evropu, Anđelika Kartuš, Institut za ljudska prava Ludvig Bolcman (2001)

http://www.osce.org/publications/odihhr/2001/09/12357_136_en.pdf

23. Žrtve trgovine ljudima na Balkanu, Međunarodna organizacija za migracije (2001)

<http://www.iom.hu/PDFs/VoT%20in%20the%20Balkans.pdf>

24. Izveštaji o Republici Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj, Ukrajini – Međunarodni standardi Institut za ljudska prava Ludvig Bolcman (Beč 1999)

http://usmex.ucsd.edu/research/justice_pdfs/richard_trafficking_biblio.pdf

25. Turska: Iskustvo "Nataša": Seksualni radnici migranti iz bivšeg Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope u Turskoj, Lejla Gulcur i Pinal Ilkaracan, Ženske studije Međunarodni forum, Vol. 225, Br. 4, stavovi 411-421 (2002)

Filmovi o problemu trgovine ljudima

1. Trading Women (2003) – Ovo je film dokumentariste Dejvida A. Fingolda u produkciji Dina W. Slotara, a u ulozi naratora se pojavljuje Anđelina Džoli. Ovaj film razbija mit o seks industriji u jugoistočnoj Aziji, istražujući trgovinu maloletnim devojicama i ženama iz brdskih plemena Burme, Laosa i Kine za rad u tajlandskoj seks industriji. Sniman na lokacijama u Kini, na Tajlandu i u Burmi, film „Trading Women” prati problem trgovine ženama u svoj njegovoj složenosti, ulazeći u svet vlasnika bordela, trgovanih devojaka, dobrovoljnih seksualnih radnica, korumpiranih policajaca i nervoznih političara. Film takođe istražuje odgovor međunarodne zajednice na ovaj problem. Nastao kao kulminacija petogodišnjeg istraživačkog rada, film „Trading Women” je prvi film koji gledaocima pokazuje vezu između trgovine drogom i trgovine ženama.

2. Trgovina ljudima 1 i 2 deo, RTS (2005) - Dokumentarni film „Trgovina ljudima” prikazuje tri tematske cjeline: puteve ilegalnih migracija, trgovinu ženama i trgovinu decom. Posebnu autentičnost filmu daju svedočanstva neposrednih aktera trgovine ljudima (članovi kriminalnih grupa, žrtve trgovine, njihove porodice). Bez kompromisa su predstavljeni problemi korupcije, kadrovske i tehničke zastarelosti policije i pravosudnog sistema. Režija: Dušan Vojvodić

3. Bought and Sold (2003) - Tinejdžer iz Džersija, Rej Rej gubi vreme na slabo plaćenom poslu dok mu lokalni zelenaš ne ponudi posao, koji se sastoji u tome da osigura da njegov prijatelj, vlasnik zalagaonice - imigrant redovno vrši svoje nedeljne isplate. Uloge: Kristina Ablaza, Majk Benitez, Antoni Čišolm, Ejndžl Dejvid. Režija: Majkl Tolajian.

4. Lilja 4-ever (2002) - Ljilja (Oksana Akinšina) obična tinejdžerka, živi prilično sumoran život sa svojom majkom u ruiniranom stambenom bloku. Majka je obaveštava da će emigrirati u Ameriku sa svojim novim dečkm. U poslednjem trenutku ostavljaju Ljilju kod tetke. Pošto je napuštena, izdržava se od prostitucije. Jedini tračak nade je njen drug Volođa (Artyom Bogučarski), koga je zlostavljao i odbacio otac alkoholičar, sa kojim Ljilja ima nežnu zaštitničku vezu. Drugi tračak nade je Andrej (Pavel Ponomarjov), koji joj postaje dečko i nudi joj posao u Švedskoj. Ali nije sve onako kako izgleda. Ljilju tamo čeka sve najgore. Kad stigne u Švedsku, dočekuje je njen budući „poslodavac” (zapravo makro) i odvodi je u skoro prazan

stan gde je drži zatočenu. Tu je prvo siluje, a zatim primorava da prima klijente, dok on uzima sav novac. Zlostavljanje je viđeno iz Ljiljinog ugla... Režija: Lukas Moodysson. Uloge: Oksana Akinšina, Artyom Bogučirsky, Ljubov Agapova.

5. Putevi ropstva na jugu Srbije (2005) - Dokumentarni film u produkciji vranjanske agencije AVP. Agencija Vranje Press je, u saradnji sa članicom ASTRA mreže - Odborom za ljudska prava-Vranje i uz podršku ASTRE, realizovao TV serijal „Putevi ropstva na jugu Srbije” od šest tematskih emisija na srpskom i albanskom jeziku. Emisije su emitovane u decembru 2005. godine na lokalnim televizijama: TV Vranje, TV Focus -Vranje, TV Spektri-Bujanovac, TV Kodal-Bosilegrad i TV Majdanpek.

6. Inhuman Traffic (2004) – Film u produkciji MTV EXIT, sa Anđelinom Džoli u ulozi presenterke. „Inhuman Traffic” je brz i ubedljiv dokumentarni film koji govori o kršenju ljudskih prava žena i devojaka – žrtava trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije u Evropi. U glavnim ulogama se pojavljuju Ana, Rumunka koju je prodao komšija i koja je provela 2,5 godine u prinudnoj prostituciji na području Balkana i Tatjana, koja je provela šest meseci kao žrtva seksualne eksploatacije u Amsterdamu nakon što ju je prodao dečko. Uz njihove užasne priče, vidimo i ostale aktere u lancu trgovine ljudima: potencijalnu žrtvu, mladića koji plaća za seks, policajca iz anti-trafiking tima i organizaciju koja se bavi prevencijom i pružanjem pomoći žrtvama.

7. Human Trafficking (2005) – Televizijska mini serija o agentkinji koja se infiltrira u kriminalne krugove kako bi zaustavila organizaciju koja se bavi trgovinom ljudima i borbi tri žene – žrtve trgovine ljudima. U Pragu (Češka), samohranu majku Helenu zavodi uspešan bogat muškarac i ona sa njim odlazi na vikend u Beč. U Kijevu (Ukrajina), šesnaestogodišnja Nađa je izabrana od strane modne agencije i, zajedno sa ostalim kandidatkinjama, odlazi u Ameriku. U Manili (Filipini), dvanaestogodišnja američka turistkinja Ani Grej je oteta od roditelja. Ono što je zajedničko trima devojkama je da su postale žrtve moćne međunarodne mreže trgovaca ljudima koju vodi Sergej Karpović. U Njujorku, nakon smrti treće mlade prostitutke iz istočne Evrope, tvrdoglava agentkinja njujorške policije rusko-američkog porekla Kejt Morzov ubeđuje šefa imigrantskog i carinskog odeljenja Bila Mihana da je angažuje, obećavši mu da će se izboriti sa ovom vrstom kriminala i da neće zažaliti. Uloge: Mira Sorvino, Donald Saterlend, Rémi Džerard i Robert Karlail.

8. Trade (2007) – Kada trgovci ljudima kidnapuju trinaestogodišnju Adrijanu (Paulina Gaitan) u Meksiko Sitiju, njen sedamnaestogodišnji brat Horhe (Sesar Ramos) kreće u očajničku misiju da je spase. Uхваćena u kandže podzemne mreže međunarodnih kriminalaca koji zarađuju milione eksploatišući svoj ljudski tovar, Adrijanina jedina prijateljica na ovom

putu je Veronika (Alicja Bacčleda), mlada Poljakinja koju je uhvatila ista banda. Dok Horhe izbegava brojne prepreke kako bi ušao u trag otmičarima, sreće Reja (Kevin Klajn), teksaškog policajca, koji mu postaje saveznik usled gubitka sopstvene porodice. Od kvartova Meksiko Sitija i varljive granice na Rio Grandu do tajne internet aukcije seksualnog roblja i napetog sukoba u tajnoj kući u predgrađu Nju Džersija, Rej i Horhe razvijaju snažnu vezu dok frenetično jure Adrijanine otmičare pre nego što ona bude prodana i nestane u brutalnom podzemlju odakle malo njih ikada uspe da se vrati. Inspirisan člankom Pitera Landsmita o trgovini ženama u SAD „Devojke iz susedstva”, koji je objavljen u NY Times Magazinu, film „Trade” je uzbudljiva priča o hrabrosti i razorni prikaz jednog od najgorih zločina koji postoje u svetu. Režija: Marco Kreuzpeintner. Uloge: Kevin Klain, Sesar Ramos, Alicja Bačleda, Paulina Gaitan, Marko Perez, Keit Del Castiljo.

9. OneLifeNoPrice, UNODC (2007) – Jedna od najvećih zvezda Bolivuda se priključila naporima UNODC-a u borbi protiv trgovine ljudima u Indiji. Milioni bioskopskih gledalaca u Indiji i širom sveta su videli dvominutni spot „One Life No Price”, koji je imao za cilj da senzibilize publiku, a koji je prikazivan pred premijeru novog filma „Welcome”. Regionalna kancelarija UNODC-a za južnu Aziju je producirala ovaj spot kako bi podstakla civilno društvo i policiju na borbu protiv trgovine ljudima.

10. The Jammed (2007) – Inspirisan sudskim zapisnicima i stvarnim događajima, film „The Jammed” je socijalni triler o trgovini ljudima u Melburnu. Kada majka Kineskinja dođe u Melburn da nađe svoju nestalu ćerku, traži pomoć Ešli Hadson, koja joj nerado pomaže u potrazi, a ubrzo biva uvučena u mračno podzemlje ovog kulturnog grada dok pokušava da spase tri devojke od bande trgovaca ljudima. Priča otkriva zlokoban svet ilegalne prostitucije i državnih deportacija, donoseći mnoge obrte i iznenađenja. Režija: Di Makloklan. Uloge: Ema Lang, Veronika Sívak, Saskia Barmaister, San Park.

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima je lokalna nevladina organizacija posvećena borbi protiv trgovine ljudima. Organizacija je osnovana 2000. godine i prva je koja je ukazala na problem trgovine ljudima u Srbiji. Kao lider na polju suzbijanja trgovine ljudima u našoj zemlji, od svog osnivanja ASTRA se ovim problemom bavi sveobuhvatno, tj. tretira različite oblike trgovine ljudima i različite kategorije žrtava – žene, decu i muškarce. Istovremeno deluje u oblasti prevencije, edukacije, podizanja javne svesti, pružanja direktne pomoći žrtvama, reintegracije, istraživanja i izveštavanja.

ASTRA je do sada vodila ili učestvovala u pet velikih anti-trafiking kampanja: „Otvori oči” (2002), „Postoji izlaz” (2004), „Spasimo decu od trgovine ljudima” (2005), „Trgovina decom – naša stvarnost” (2006) i „Gole činjenice” (2009). Osim toga, ASTRA je, kao organizator i/ili predavač, učestvovala u osnovnim i specijalizovanim treninzima za pripadnike policije, sudije u tužioce, lekare, nastavnike, NVO aktiviste, advokate specijalizovane za ljudska prava i predstavnike medija.

ASTRA od 2000 godine organizuje radionice i vršnjačke obuke za mlade, kao i seminare namenjene novinarima i profesionalcima iz različitih institucija.

Program ASTRA SOS telefon i direktna pomoć žrtvama je pokrenut u martu 2002. godine. Do 31. januara 2010. godine, primljeno je **10320** poziva od **2148** klijenata/kinja. Od toga, **314** osoba je identifikovano kao žrtve trgovine ljudima. ASTRA SOS telefon je još uvek jedini SOS telefon u Srbiji specijalizovan za problem trgovine ljudima u oblasti prevencije, direktne pomoći žrtvama i podrške njihovim porodicama i okolini.

Program reintegracije je dodatno ojačan kroz ASTRA Dnevni centar, koji je pokrenut u januaru 2007. godine. On je pre svega namenjen žrtvama trgovine ljudima koje nisu smeštene u skloništa i koje su zbog toga ostavljene izvan postojećih programa pomoći.

Kako bi svojim klijentima/kinjama obezbedili kvalitetniju pomoć, kao i kako bi poboljšali mehanizam pomoći i zaštite žrtava, ASTRA saraduje, kroz mreže ili u radu na konkretnim slučajevima, sa brojnim organizacijama iz Srbije i inostranstva. Kako bi doprinela izgradnji kapaciteta lokalnih zajednica i decentralizaciji, ASTRA je osnovala ASTRA mrežu, koju čini 11 nezavisnih organizacija iz Srbije koje, između ostalog, rade i na prevenciji trgovine ljudima u njihovim gradovima.

ASTRA je do danas objavila veliki broj istraživanja, publikacija, izveštaja i edukativnog materijala na temu trgovine ljudima.

ASTRA posmatra problem trgovine ljudima kao jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava i insistira i zalaže se za puno poštovanje ljudskih prava osoba koje su preživele trgovinu ljudima.

